

Průmyslové dědictví Ústeckého kraje – mapování a revitalizace

sborník konference / Ústí nad Labem 19. 6. – 20. 6. 2008

<http://vcpd.cvut.cz>

Průmyslové dědictví Ústeckého kraje – mapování a revitalizace

sborník konference / Ústí nad Labem 19. 6. – 20. 6. 2008

*Správní budova Schichtových závodů, Ústí nad Labem
podnikatelství staveb Alwin Köhler, 1913
(Archiv města Ústí nad Labem)*

Průmyslové dědictví Ústeckého kraje – mapování a revitalizace

sborník konference / Ústí nad Labem 19. 6. – 20. 6. 2008

konferenci a sborník připravilo Výzkumné centrum průmyslového dědictví ČVUT v Praze

poděkování: Marii Logrové (Setuza, a. s.), Zdeňku Rytířovi (Spolchemie, a. s.), Vladimíru Kaiserovi, Ivě Kolářové a Věře Hladíkové (Archiv města Ústí nad Labem), Elišce Králové a Ladě Kosmálové (SOA Litoměřice, pobočka Most), Libuši Pokorné (Oblastní muzeum v Mostě), Bohuslavě Chleborádové (Regionální muzeum v Teplicích), Josefu Příplatovi a Josefu Petrikovi (Národní technické muzeum), Miloši Matějovi a Janě Kynclové (NPÚ, územní odborné pracoviště Ostrava), Marianu Kusému, Jiřímu Schmidтови, Anně Oplatkové, Jiřímu Sedláčkovi, Petře Vinařové

editoři: Lukáš Beran – Vladislava Valchářová

grafická úprava: Jan Forejt

překlad: Susanne Spurná, Robin Cassling

sazba a tisk: Studio ELEMENT

na přípravě se podíleli: Lukáš Beran, Benjamin Fragner, Tomáš Šenberger, Petr Urlich, Vladislava Valchářová, Petr Vorlík, Jan Zikmund

projekt vznikl s podporou interního grantu ČVUT v Praze

příspěvky jsou redakčně kráceny

vydalo © 2008 České vysoké učení technické v Praze, Výzkumné centrum průmyslového dědictví (<http://vcpd.cvut.cz>)

ISBN 978-80-01-04114-7

Průmyslové dědictví Ústeckého kraje – mapování a revitalizace

sborník konference / Ústí nad Labem 19. 6. – 20. 6. 2008

OBSAH

Úvodem / Einführung / Introduction	9
Konferenční příspěvky a texty	13
Záznam debaty	65
Itinerář exkurze	74

Průmyslové dědictví Ústeckého kraje – mapování a revitalizace

sborník z konference konané 19. 6. 2008 v sále společnosti Setuza v Ústí nad Labem

Knihy Pražský industriál, technické stavby a průmyslová architektura (2005, 2007) a Industriál Libereckého kraje (2007) shrnuly výsledky systematického mapování průmyslového dědictví těchto krajů, podrobně zpracované v on-line Registru průmyslového dědictví. V roce 2008 zahajuje VCPD ČVUT v Praze průzkum Ústeckého kraje.

Tento region je obtížně uchopitelný z různých příčin, jakou je například rychlá devastace továren (včetně archivů), zánik celých obcí v důsledku povrchové těžby hnědého uhlí a také typologická různorodost průmyslových objektů daná historickými zvláštnostmi všech sedmi okresů (Ústí nad Labem, Děčín, Teplice, Most, Chomutov, Louny, Litoměřice).

Nebývá zvykem pořádat konferenci na začátku výzkumného projektu. U staveb průmyslového dědictví nás však nemůže

zajímat pouze jejich minulost, ale také možnosti příštího využití – revitalizace, a takový cíl vyžaduje víceoborový přístup již od počátku. Vzhledem k místu konání konference – v jedné ze dvou hlavních ústeckých továren – jsme z širšího spektra témat vybrali několik otázek: co se stane s průmyslovými zónami uprostřed města po možném skončení výroby, proč zaslouží průmyslové úhory oživení a jaké geotechnické problémy přitom nastanou, a případně, jak zahrnout průmyslové dědictví do sítě předindustriálních památek rudného hornictví projektu Montanregion Erzgebirge / Krušnohoří? Hledání odpovědí pokračovalo debatou nad tématy z historie i současnosti (změny ve vlastnictví průmyslových objektů a jejich důsledky, muzealizace průmyslového dědictví, problém paměti, příběh Severočeské armaturky, důležitost urbanismu a památkové péče jako disciplin i institucí ad.). Konference se stala,

jak alespoň doufáme, iniciací diskuze o hodnotách a výzvou ke spolupráci se všemi, kdo se průmyslovým dědictvím zabývají, zejména s odborníky s tímto regionem spjatými.

Sborník obsahuje také itinerář exkurzí – v den konference do areálů Spolchemie a Setuzy a následujícího dne autobusového výletu s cílem vidět i jiné druhy průmyslových staveb: skladištní (silo v Lovosicích), vodní (Masarykovo zdymadlo), dopravní (Moldavská dráha), textilního průmyslu (v Bystřanech a Šumné) a objekty hornictví, ať už hlubinného (Podkrušnohorské hornické muzeum – důl Julius III), či povrchového, které je pro region charakteristické, užívajícího těžních a skryvkových velkostrojů.

připravili
Lukáš Beran – Vladislava Valchářová
VCPD ČVUT

Industrielles Erbe im Kreis Ústí (Aussig) – Erfassung und Revitalisierung

Beiträge der Konferenz vom 19. 6. 2008 im Gesellschaftssaal der Firma Setuza in Ústí nad Labem (Aussig an der Elbe)

Die Bücher *Pražský industriál, technické stavby a průmyslová architektura* (Prager Industriebauten – 2005, 2007) und *Industriál Libereckého kraje* (Industriebauten des Reichenberger Kreises – 2007) fassten die Ergebnisse der systematischen Erfassung des industriellen Erbes dieser Kreise zusammen, das im Online-Register der Industriedenkmale ausführlich aufgearbeitet ist. Im Jahre 2008 begann das Forschungszentrum für Industriedenkmale an der Technischen Universität in Prag (VCPD ČVUT) mit der Forschung im Kreis Ústí.

Diese Region ist nur schwierig zu erfassen – aus unterschiedlichen Gründen. Dazu gehören beispielsweise der schnelle Verfall der Fabriken (einschließlich ihrer Archive), die Zerstörung ganzer Gemeinden und Städte durch den Braunkohletagebau und auch die typologische Unterschiedlichkeit der industriellen Objekte, die in den historischen Eigenheiten der sieben Bezirke (Ústí nad Labem, Děčín, Teplice, Most, Chomutov, Louny, Litoměřice) begründet liegt.

In der Regel wird eine Konferenz nicht am Beginn eines Forschungsprojektes veranstaltet. Es interessieren uns jedoch nicht nur die Vergangenheit der Industriebauten, sondern auch die Möglichkeiten ihrer weiteren Nutzung – Revitalisierung. Ein solches Ziel bedingt eine fachübergreifende Zusammenarbeit, und zwar von Anfang an. Angesichts des Konferenzortes – eine der beiden größten Fabriken in Ústí – haben wir aus dem breiten Themenspektrum einige Fragen ausgewählt: Was passiert mit Industriegeländen in der Stadt nach einem möglichen Ende der Produktion? Warum verdienen es industrielle Brachen, wiederbelebt zu werden und welche geotechnischen Probleme treten dabei auf? Und wie kann möglicherweise dieses industrielle Erbe in das Netz der vorindustriellen Denkmäler des Eisenerzbergbaus des Projektes Montanregion Erzgebirge/Krušnohoří eingebunden werden? Die Suche nach Antworten wurde mit einer Debatte zur Geschichte und Gegenwart fortgesetzt (Veränderung der Eigentumsverhältnisse der Objekte und deren Folgen, Musealisierung des industriellen Erbes, das Problem der Erinnerung, die Geschichte der Nordböhmischen Armaturenwerke, die

Rolle von Urbanismus und Denkmalpflege als Disziplinen und Institutionen usw.). Die Konferenz initiierte, das hoffen wir wenigstens, eine Wertediskussion und einen Aufruf zur Zusammenarbeit aller, die sich mit dem industriellen Erbe befassen, vor allem mit den Fachleuten aus dieser Region.

Der Konferenzband enthält auch die Exkursionsroute – am Tage der Konferenz in die Firmen Spolchemie und Setuza, und am folgenden Tag mit dem Autobus zu industriellen Bauten anderer Art: Lagerbauten (Silo in Lovosice), Wasserbauten (Masaryk-Schleuse), Verkehrsbauten (Bahn in Moldava), Bauten der Textilindustrie (in Bystřany und Šumná) und Bergbauobjekte, sowohl Untertagebau (Erzgebirgisches Bergmuseum – Stollen Julius III) als auch der Tagebau, der mit seinen Abbau- und Abraumgeräten für die Region charakteristisch ist.

vorbereitet von:

Lukáš Beran – Vladislava Valchářová
VCPD ČVUT

Industrial Heritage in the Ústí nad Labem Region – Mapping and Revitalizing Heritage.

Proceedings from a conference held on 19 June 2008 on the premises of the company Setuza in Ústí nad Labem

The books *Pražský industriál. Technické stavby a průmyslová architektura* (Czech editions, 2005, 2007), *Industrial Prague* (English edition, 2006), and *Industriál Libereckého kraje* (in Czech, 2007) summarized the results of systematic research mapping the industrial heritage of these localities, and that heritage is elaborated in detail in the on-line Industrial Heritage Register. In 2008 the VCPD at ČVUT in Prague began research on the Ústí nad Labem region.

This region is difficult to apprehend for various reasons, such as the rapid devastation of factories (including archives), the demise of entire communities as a result of opencast brown-coal mining, and the typological diversity of industrial structures, and a diversity of industry that derives from the historical specifics of all seven of the region's districts (Ústí nad Labem, Děčín, Teplice, Most, Chomutov, Louny, Litoměřice).

It is not the usual practice to organize a conference at the start of a research project. However, it is more than just the past of

industrial heritage structures that requires our attention; we need also to be interested in their future use – revitalization – and that objective requires a multidimensional approach from the very outset. For the conference we selected several questions from a range of relevant of issues with a view to the location in which the conference was held – one of the two main factories in the city of Ústí nad Labem. These issues focused on the questions of what is to happen with industrial zones at the centre of the city when production ceases, why do industrial brownfields deserve revitalization, what kind of geotechnical problems does revitalization involve, and how can industrial heritage be incorporated within the network of pre-industrial monuments or the ore-mining project in Montanregion Erzgebirge / Krušnohoří? The search for answers continued at the conference in a debate over themes from the past and the present (changes in the ownership of industrial heritage and the consequences of these changes, the 'museuming' of industrial heritage, the issue of memory, the story of the industrial armour company

Severočeská armaturka, the role of urbanism and heritage conservation as disciplines and institutions, etc.). The conference signified – we hope – the start of a discussion of the values of this heritage and a challenge for cooperation with everyone dealing with industrial heritage, especially experts and professionals tied to this region. The conference proceedings also include an itinerary of an excursion that was organized to the grounds of Spolchemie and Setuza on the day of the conference, and of a bus trip the following day to visit other types of industrial structures: the silo in Lovosice (warehouse type), the Masaryk lock (waterworks type), the Moldavská Railroad (transportation), textile plants in Bystřany and Šumná (textile industry), the Pokrušnohorské Mining Museum / Julius III Mine (underground mining), and a number of opencast mining structures, a typical industry in this region, using mining machines and massive earth removal machinery.

Prepared by
Lukáš Beran and Vladislava Valchářová
VCPD ČVUT

KONFERENČNÍ PŘÍSPĚVKY A TEXTY

Urbanismus města Ústí nad Labem – minulost a budoucnost průmyslových zón _____	13
<i>Jan Jehlík / Ústav urbanismu FA ČVUT v Praze</i>	
Problematika průmyslového dědictví v Ústeckém kraji _____	18
<i>Martin Pondělík – Petr Fiala / Ústecký kraj, odbor průmyslové zóny Triangl</i>	
Úloha geotechniky při využití znehodnocených pozemků brownfields pro krajinnou regeneraci _____	24
<i>Ivan Vaníček – Daniel Jirásko – Martin Havlíce / Katedra geotechniky FSv ČVUT v Praze</i>	
Montanregion Erzgebirge / Krušnohoří – průmyslové dědictví a muzea _____	29
<i>Libuše Pokorná / Oblastní muzeum v Mostě</i>	
Nepřirozené změny ve vlastnictví ve 40. letech 20. století a jejich důsledky _____	38
<i>Lenka Burgerová / Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK</i>	
Počátky betonového stavitelství na Ústecku _____	45
<i>Martin Krsek / Muzeum města Ústí nad Labem</i>	
Severočeská armaturka, a. s., Ústí nad Labem _____	54
<i>Ladislav Stančík / Fakulta výrobních technologií a managementu UJEP v Ústí nad Labem</i>	
Lužická jezerní oblast – největší „krajinné staveniště“ Evropy / Das Lausitzer Seenland – die größte Landschaftsbaustelle Europas _____	57
<i>Günter Bayerl / Lehrstuhl für Technikgeschichte BTU Cottbus</i>	
Povrchové doly na Mostecku _____	61
ZÁZNAM DEBATY _____	65

Urbanismus města Ústí nad Labem – minulost a budoucnost průmyslových zón

Jan Jehlík

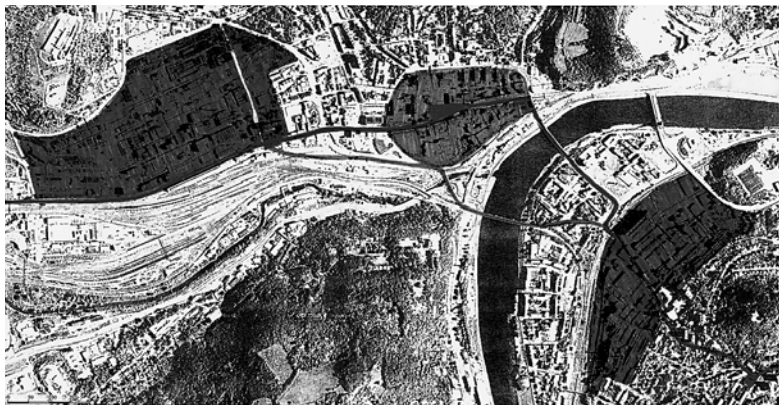
*Když se řekne „průmysl“, vybaví se:
hluk, špína, zápach.*

*Když se řekne „zóna“, vybaví se:
hranice, výlučnost, ghetto.*

Přítom průmysl vznikl přirozeným vývojem z dílen a manufaktur a byl stejně přirozeně zapojován do obytného území. Kromě jiného proto, že blízkost bydlení a práce byla až do konce 20. století nezbytnou podmínkou. Rozvoj osobní dopravy a agresivita průmyslu vedly v minulém století k naprosté segregaci, oddělení práce od bydlení. Průmyslové areály přestaly být součástí obytného prostředí a vynutily si svá vlastní pravidla (hygienická pásma apod.). A toho se pohříchu účastnili i (tzv. pokrokoví) architekti. V roce 1933 v Athénské chartě vyjádřili požadavek na rozdělení měst do čistě funkčních zón (bydlení – práce – rekreace) propojených dopravou. Co to znamenalo (a stále znamená)? „Čisté“ zóny si vytvořily své „světy“, kde si nárokovaly pro sebe nejvhodnější podmínky, jejich vzájemný vztah se začal stávat reálným bojem. Průmysl začal považovat nízkou kvalitu životního prostředí za svoji přirozenost. A stejně tak za přirozené považoval i své nároky na okolní území. Dopadem svého působení a svou silou vytlačoval bydlení z jeho původních lokalit. Tím se současně logicky zvětšovaly vzdálenosti a závislost na dopravě, s jejím negativním vlivem na životní prostředí. Lidé tak paradoxně v takovém „čistém“ zónování prožívají třetinu dne na sídlišti,

třetinu v dopravních prostředcích a třetinu v prostředí průmyslové zóny. Je zřejmé, že tento omyl je nezbytné napravovat, kromě jiného i z důvodu efektivního nakládání s energií (ve všech jejích projevech). Lidé by měli bydlet blízko služeb i práce, je to zdravé ekologicky, sociálně i ekonomicky.

V 90. letech minulého století jsme chtěli změnit Ústí nad Labem z „města průmyslu“ na „město obchodu a služeb“. Ve své trochu naivní reakci na neomalenost továren a dolů jsme si neuvědomili, že Ústí nad Labem je městem průmyslu ze své podstaty. Dalo by se říci – geneticky. Ústí se zrodilo jako město obchodu, na křižovatce obchodních cest, ale dorostlo až po polovině 19. století právě díky průmyslové činnosti. Symbolem tohoto rozvoje jsou dodnes především dvě továrny: *Chemička* (Spolek pro chemickou a hutní výrobu) a *Setuza* (původně Schicht). Obě vznikly ve volném prostoru, Chemička za městskými hradbami na dohled od hnědouhelných šachet, Setuza mezi obcemi Kramoly a Novosedlice ve vazbě na řeku. Ve volném prostoru (ne kvůli „hygienickému“ zónování, ale kvůli potenciálu územního rozvoje), ale současně v dosahu města. A to je začalo dorůstat a obrůstat. Další podniky, ale také služby a obytné domy,

01 Areál Chemičky, centrum města, areál Setzuzy.

02 Stejně měřítko bloků v průmyslových areálech i centru města.

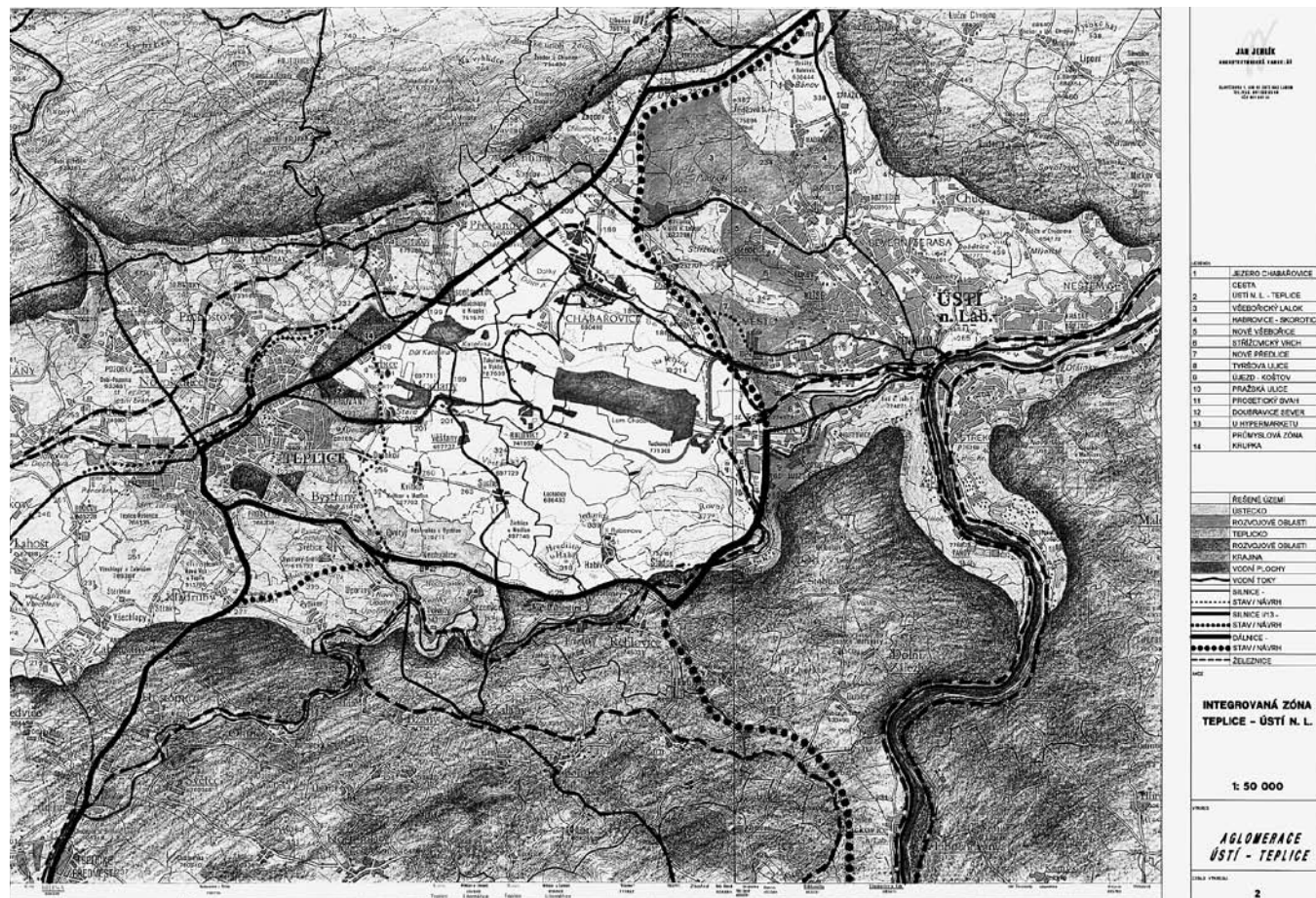
doplňovaly továrny do přirozeně polyfunkčního území. Je obdivuhodné, jakou kvalitu měla například bytová výstavba s továrnami související nebo jimi přímo realizovaná. A to v celém spektru od dělnických pavlačových domů po rodinné domy a vily vysokých úředníků. Jen na okraj: kolonie rodinných domků firmy Schicht v Novosedlicích je naprosto srovnatelná s mnohem slavnější kolonií domků firmy Baťa ve Zlíně.

Toto prorůstání nebylo bohužel od poloviny minulého století reflektováno jako pozitivní jev, ale ve jménu formální hygieničnosti a výše uvedených trendů jako vývoj

nesprávný. Namísto toho, aby továrny přizpůsobovaly míru dopadů svých výrob okolnímu, vpravdě obytnému prostředí, prosadil se všeobecně jiný postup – upřednostnit výrobu za každou cenu a současně „ochránit“ obyvatele města odsunem bydlení do příslušné vzdálenosti od továren. V Ústí nad Labem to znamenalo vymístění bydlení z jeho historického teritoria – z centra, respektive z labského údolí. Tedy vzhledem k místní krajinné morfologii na kopce vzdálené několik kilometrů. Výrazně zvýšená dopravní zátěž je tak od té doby přenášena přes pro Ústí tak typická sevřená „hrdla“ údolí a křižovatek. Nemluvě o tom,

že jakékoliv „roztahování“ města do šíře je plýtváním penězi města vzhledem k náročnosti vybudování a údržby infrastruktury, ale také, a to hlavně, ničením krajinného zázemí města.

Je báječné, že druhá naše touha z let devadesátých se naplňuje – „vrátit město do centra“, respektive „vrátit městu centrum“. Díky kvalitním plánům a projektům a aktivitám města se do historického jádra vrací život. A ukazuje se stále více, jakou hodnotou jsou v tomto procesu historické průmyslové areály. Díky poloze v centru jsou na jedné straně schopny uvedenou

03 Návrh urbánního znovuprojení Ústí nad Labem a Teplic, 1996.

04 Průmyslová zóna Krupka.

regeneraci posílit (zaměstnanci využívají služeb centra), na druhé straně jsou samy posilovány přímými vazbami na vybavenost a infrastrukturu centra včetně soustředění všech dopravních terminálů. Ukazuje se, že dobré město je město polyfunkční, pestré a mnohovrstevnaté. Podmínkou pro to je ale vzájemný respekt všech subjektů, v tomto případě představitelů a zaměst-

nanců továren a ostatních obyvatel města. Z tohoto předpokladu vycházel i územní plán z roku 1996, jehož základní preambulí bylo, že územní plán je především „dohodou obce, občanů a státu o využití území“, ne technologickým konstruktem. Proto nejtěžšími fázemi jeho projednávání byly diskuze s vedeními obou největších průmyslových podniků ve městě. Proto, aby se opět

„město vrátilo do centra“, bylo nejdříve nutné, aby továrny významně omezily negativní dopady na bezprostřední okolí. Aby neohrožovaly, neomezovaly a neobtěžovaly obyvatele města. To znamenalo jednak splnit podmínky pro eliminaci hygienických pásem na hranice areálů, jednak propojit tyto areály v oboustranně přijatelné míře s okolní městskou strukturou.

Oboje se postupně daří. Pásma hygienické ochrany jsou již maximálně na úrovni hranic továren a areály se stále více otevírají okolnímu životu. Jen pro příklad: přední (východní část) Chemičky je postupně transformována do „oběma stranami“ využívané vybavenosti a Žukovova ulice dělicí Setuzu je opravdu městskou ulicí a je zřejmé, že tento charakter bude posilovat. Přitom při projednávání územního plánu byly tyto návrhy napadány jako nereálné (bylo například požadováno zavření ulic U Chemičky a Žukovovy a jejich zahrnutí do areálů). V rámci zpracování územního plánu a regulačního plánu centra byl navíc objeven jeden pro nás překvapující fenomén: obě továrny byly založeny s až neuvěřitelně kvalitní urbánní strukturou. Koncepce vnitřních ulic a zástavby totiž velmi přesně reagovala (a stále reaguje)

na morfologii terénu a (a to hlavně) na linii cest a okolní zástavbu. Kdybychom teoreticky proměnili průmyslovou funkci staveb v areálech na funkci jinou a odstranili zdi a ploty, mohli bychom okamžitě propojit i ulice vnitřní s vnějšími, tak přirozeně na sebe navazují. Například: do křižovatky Klíšské ulice s ulicí Londýnskou je napojena i hlavní spádnicová ulice areálu Chemičky (v místě severní vrátnice). Tato ulice navíc vede nejen ke správné budově, ale také na prostranství před Západním nádražím ČD. A tento prostor, jak se ukazuje, byl zřejmě zamýšlen jako další náměstí ve známém řetězci veřejných prostorů: Předmostí – Mírové náměstí – Lidické náměstí – Západní nádraží. Další výraznou společnou ulicí je linie Dlouhá – Pařížská – Brněnská či linie Špitálské náměstí – U Chemičky. Navíc měřítko jednotlivých bloků v areálu Chemičky odpovídá měřítku bloků v centru města. Obdobně je tomu u Setuzy. I zde lze okamžitě poznat racionální blokovou strukturu, respektive pravidelnou ortogonální síť ulic podobnou té v bezprostředním okolí

areálu (vše modifikováno svažitostí terénu a bariérou dráhy). Uplatnění veřejného prostranství ulice Žukovovy v prostředí průmyslového závodu je navíc mimořádným fenoménem, je místem, kde se oba světy mohou setkávat, ba prolínat. Tato ulice původně překračovala řeku přes dvoupatrový železniční most do čtvrti Ostrov pod Větruší a pokračovala dále přes Malou Hradební k Chemičce. Tedy propojovala oba břehy i obě největší továrny! Nemluvě o propojení železničním (obr. 1 a 2).

Obdobnou výzvou byla regenerace cha-
bařovického lomu. Po velkém úspěchu zastavení těžby a následné volbě rekultivace tzv. „mokrou variantou“ byla velká šance naplnit další z cílů Programu rozvoje města a územního plánu z roku 1996 – urbánní znovupropojení Ústí s Teplicemi a současně krajinné propojení Českého středohoří s Krušnými horami (obr. 3). Tento záměr vychází bohužel pouze z poloviny. Realizace vodní plochy a rekultivovaných břehů v měřítku areálu Máchova jezera je

změnou z rodu zázraků. Ale to, co se děje kolem silnice I/13 mezi Ústím a Teplicemi je naopak devastací a cestou zpět. Zde je v plné míře realizována ona překonaná funkcionalistická doktrína: průmysl za město, monofunkční zóny, volná regulace, funkce nadřazená nad prostředí. Reprezentantem je tzv. „Průmyslová zóna Krupka“ (obr. 4). Během několika let byla opětovně vytvořena bariéra mezi oběma krajinnými masivy, byla zničena drobná a přitažlivá struktura podhorského osídlení a historických cest a byl vytvořen odpudivý obraz pro návštěvníky tohoto historicky a krajinně cenného území.

Z těchto příkladů je zřejmé, jak citlivé téma je urbanistické řešení průmyslových areálů a jak výrazně zasahuje jejich řešení do obrazu měst a krajiny. Je nábledni, že doba, kdy se „rozdaly“ zóny, ve kterých si každý mohl dělat, co chtěl, je již překonaná. A ukazuje se, že každé rozhodnutí v této oblasti má dopad v řádu staletí.

Problematika průmyslového dědictví v Ústeckém kraji

Martin Pondělík – Petr Fiala

ÚVOD

Brownfield je v minulosti zastavěná lokalita, která je z ekonomického hlediska nedosta- tečně využívaná, ležící ladem, zanedbaná nebo kontaminovaná. Brownfield nemusí být nutně bývalá průmyslová lokalita a může jít o lokalitu, která je stále částečně využívána. Nemusí být vždy kontamino- vána, ale často chátá a „brownfield“ by se z ní mohl stát proto, že nemá aktivního vlastníka.

Regenerace brownfieldů většinou zahrnuje jak jejich rekultivaci, tak obnovu. Tyto úkoly mohou v zásadě plnit orgány státní správy, soukromí developereři nebo partnerství veřejného a soukromého sektoru. Kvůli vysokým nákladům na mnohé regenerační projekty může být i v případech, kdy za projekt odpovídá soukromý developer, zajištěno financování z veřejného sektoru (financování nákladové mezery), aby byla regenerace komerčně životaschopná. Proces regenerace by měl přinejmenším zvýšit přitažlivost a hodnotu lokality na úroveň, kdy může přímo soutěžit s výstavbou na zelené louce – greenfieldem. V současné době nastává tato situace v České republice spíše výjimečně.

Z předběžných odhadů vyplývá, že v ČR je cca 10 tis. brownfieldů o celkové rozloze nejméně 30 tis. ha. Tyto lokality vytvářejí špatnou image a brání hospodářskému rozvoji a cestovnímu ruchu. Přispívají také k sociálnímu úpadku a způsobují vážné environmentální problémy.

Pro co možná nejrychlejší zavedení kohe- rentního programu regenerace brownfieldů existují pádné argumenty. Tato činnost je však drahá a časově náročná, a pouze relativně nízké procento lokalit bude moci být obnoveno pro následné průmyslové nebo obchodní využití, které vyústí v přímou tvorbu pracovních míst. Mezi další případné způsoby využití patří bydlení, veřejné budovy nebo prosté vyklizení brownfieldů, ze kterých se stanou veřejné parky nebo otevřená přírodní prostranství.

Mezi přínosy na regionální a národní úrovni patří tvorba pracovních míst, ať už příležitost- ných či stálých. Další přínosy mohou nastat v oblasti územního plánování, hospodář- ského rozvoje, sociální politiky a v oblasti životního prostředí. Kromě toho lze očekávat, že financování regenerace z veřejných zdrojů přiláká pěti až desetinásobek soukromých investic do obnovy území.

Průmyslový brownfield – bývalý cukrovar Jana Schwarzenberga, později Fruta n. p. v Sulejovicích, foto Jiří Sedláček.

SITUACE V ČESKÉ REPUBLICĚ

Prosperita ČR je do určité míry založena na jejím průmyslovém dědictví, avšak součástí tohoto dědictví jsou i brownfieldy, které

potřebují regeneraci. Na národní úrovni jsou nejdůležitějšími aktéry procesu Ministerstvo financí, Ministerstvo průmyslu a obchodu, agentura CzechInvest, Ministerstvo životního

prostředí a Ministerstvo pro místní rozvoj. Odpovědnost za brownfieldy a jejich regeneraci však zůstává roztržštěna mezi řadu různých institucí.

Problémy ČR nejsou jedinečné, hodně se můžeme poučit ze zkušeností, jež při řešení podobných problémů získali v ostatních zemích. Nejdůležitějšími styčnými body jsou financování z veřejných zdrojů, dlouhodobý charakter programu, obvykle 20 až 30 let, a koordinovanost činností mezi různými orgány.

Náležitá strategie bude vždy založena na efektivní identifikaci lokalit, jejich charakterizování a stanovení priorit. K tomu je třeba vhodný databázový systém, který může být poté využit přímo pro přípravu regionálních akčních plánů. Je důležité si uvědomit, že situace není statická, neboť zároveň s regenerací a obnovou určitých lokalit dochází k identifikaci a charakterizování dalších podobných.

Financování z veřejných zdrojů nepotřebujeme jen proto, abychom lokality ve vlastnictví veřejného sektoru pozdvihli na úroveň, kdy budou moci efektivně soutěžit s výstavbou na zelené louce, ale také proto,

abychom zajistili „financování nákladové mezery“ soukromým vlastníkům a developerům. Programy financování ze zdrojů EU a zejména regionální operační programy mohou sehrát klíčovou roli, neboť mnoho regionů se vyznačuje vysokým počtem brownfieldů. Při zajišťování rovných podmínek pro greenfieldy a brownfieldy určené k výstavbě hrají důležitou roli také fiskální opatření.

Důležitý je i režim územního plánování a v mnoha zemích jej k zajištění regenerace brownfieldů s úspěchem využili. V tomto kontextu je důležitá flexibilita a rychlá reakce, a to jak na strategické úrovni, tak v souvislosti s obnovou jednotlivých lokalit. Veřejný sektor musí sehrát důležitou roli také při propagování regenerace brownfieldů vůči veřejnosti a při prosazování inovativních a koordinovaných přístupů k výstavbě, jak v jednotlivých lokalitách, tak v celé oblasti. ČR se může stát leaderem v rámci členských zemí EU, který jako první vypracuje a zrealizuje strategii regenerace brownfieldů založenou na hospodářském rozvoji a tvorbě pracovních míst. To může firmám i dalším subjektům zapojeným do regenerace brownfieldů dokonce přinést i určité exportní know-how a příležitosti.

Zemědělský brownfield – statek v Mimoňi, foto www.brownfieldy.cz.

Databáze brownfieldů byla sestavena pro dva kraje – Ústecký a Moravskoslezský. Tím pádem je možné lokality identifikovat, charakterizovat, třídít a zařadit je do jedné z osmi kategorií (viz tabulka č. 1). Tyto kategorie odrážejí úroveň kontaminace, umístění lokality a velikost budov v lokalitě. Z této pilotní databáze a podrobných krajských vyhledávacích studií vznikla Národní databáze brownfieldů, kterou spravuje CzechInvest pod internetovou adresou www.brownfieldy.cz.

V Moravskoslezském kraji je identifikováno celkem 216 hlavních lokalit (o celkové rozloze 2 269 ha), z čehož bývalé průmyslové výrobní lokality představují 43 %. V Ústeckém kraji je identifikováno celkem 781 lokalit (2 436 ha), z čehož 36 % představují malé rezidenční lokality.

Dle předběžných odhadů (na základě údajů z Ústeckého kraje) je v ČR cca 8,5 až 11,7 tisíc brownfieldů o celkové rozloze

Tab. č. 1 Brownfieldy v Ústeckém kraji podle kategorie, velikosti a celkové plochy

Brownfieldy v Ústeckém kraji podle kategorie, velikosti a celkové plochy										Celkem	Celková plocha [ha]
Kategorie (typ)	1a	1b	2a	2b	3a	3b	4a	4b	5		
Velikost [ha]	1a	1b	2a	2b	3a	3b	4a	4b	5	Celkem	Celková plocha [ha]
<= 1 [ha]	5	18	0	13	0	12	0	0	67	415	206
1–5 [ha]	0	66	0	12	1	38	1	2	51	271	729
5–10 [ha]	0	40	0	1	0	11	1	0	4	57	431
10–50 [ha]	0	13	0	2	1	12	1	1	5	35	805
50–100 [ha]	0	0	0	0	0	2	0	0	0	2	115
100–200 [ha]	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	150
200–500 [ha]	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
> 500 [ha]	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkový počet	5	37	0	28	2	75	4	3	127	781	2 436
Celková plocha [ha]	4	1 125	0	126	33	626	175	24	323	2 436	

[Zdroj – databáze CZECHINVESTu]

27 až 38 tisíc hektarů. Náklady na regeneraci se odhadují na 92 mld. Kč (3,1 mld. EUR) až 126 mld. Kč (4,2 mld. EUR). Při stávající úrovni financování by realizace programu pouze u těchto lokalit trvala přibližně 70 let. Potřebná úroveň financování z veřejných zdrojů velice závisí na prostředcích z programů EU. V případě, že budeme do obnovy investovat

110 mil. EUR ročně či více, program by mohl být zrealizován za dobu cca 30 let.

BROWNFIELDY V ÚSTECKÉM KRAJI

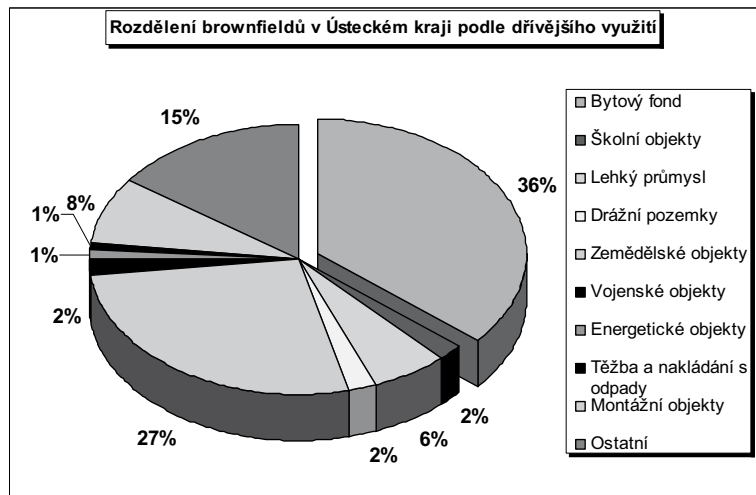
Ústecký kraj je významný v oblasti těžby, výroby energie a zpracování chemikálií a zaujímá území o rozloze 5 335 km² (7,2 % celkové rozlohy ČR) na severozápadě České

republiky. Region má 820 tis. obyvatel, tj. 8 % obyvatel ČR a soustředí se kolem města Ústí nad Labem a významných měst Most, Teplice, Chomutov a Děčín. Hustota obyvatelstva je 154 obyvatel na km², HDP 273 476 Kč na obyvatele (9 767 EUR na obyvatele). Počet nezaměstnaných 11,2 %.

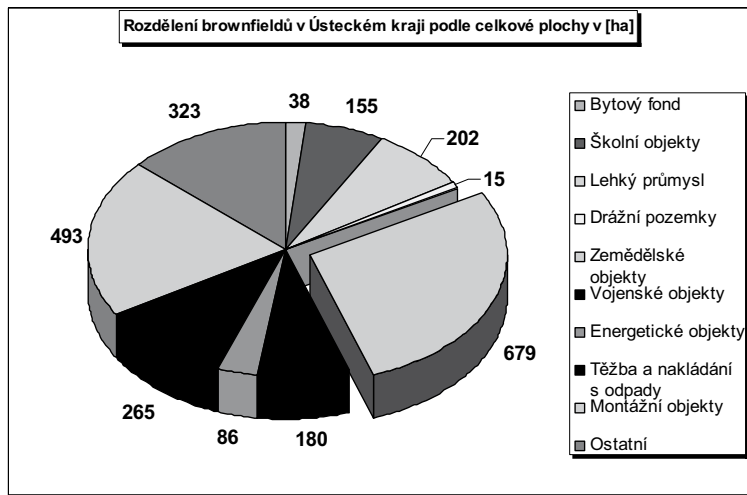
Prioritou tohoto regionu je řešení vysoké úrovně znečištění způsobeného tradičními odvětvími těžkého průmyslu. I když tato odvětví zaměstnávají velkou část pracovních sil, způsobují zároveň také závažné problémy se znečištěním. Z těchto důvodů jsou prioritami tohoto regionu obnova životního prostředí a restrukturalizace základny těžkého průmyslu. Restrukturalizace důležitého zemědělského a potravinářského průmyslu do soukromého vlastnictví měla rovněž za následek vytváření brownfieldů v celém regionu.

V Ústeckém kraji bylo do databáze celkem vloženo 781 identifikovaných lokalit o celkové ploše 2 436 hektarů. To odpovídá 0,45 % celkové výměry regionu (viz tabulka č.1). Z uvedeného počtu je 35 lokalit (4 % z celkového počtu) větších než 10 ha a 415 lokalit (53 % z celkového počtu) menších než 1 ha. Průměrná velikost lokality je 3,1 ha. Nejběžnější kategorie (1b) pokryla 69 % lokalit

Graf č. 1 – [Zdroj – databáze CZECHINVESTu]

Graf č. 2 – [Zdroj – databáze CZECHINVESTu]

s tím, že 318 lokalit (41% z celkového počtu) byly nejmenší lokality do 1 ha v této kategorii. Za povšimnutí rovněž stojí malý počet lokalit v kategoriích 4a a 4b (pouze 7 z celkového počtu 654 lokalit v kategoriích 1a až 4b). To je překvapivě nízké číslo potenciálně velmi kontaminovaných lokalit, které ukazuje, že náklady na rekultivaci brownfieldů v Ústeckém kraji nemusí být tak vysoké.

V Ústeckém kraji v číselném vyjádření dominují rezidenční (36%) a zemědělské lokality

(27%) z celkového počtu všech brownfieldů (viz graf č. 1). Zatímco zemědělské lokality jsou stále nejvýznamnější co do plochy 679 ha (28% z celkové plochy), bývalé montážně-výrobní lokality představují 493 ha (20% z celkové plochy, viz graf č. 2). Celkově bývalé průmyslové lokality představují 67% všech lokalit větších než 10 ha.

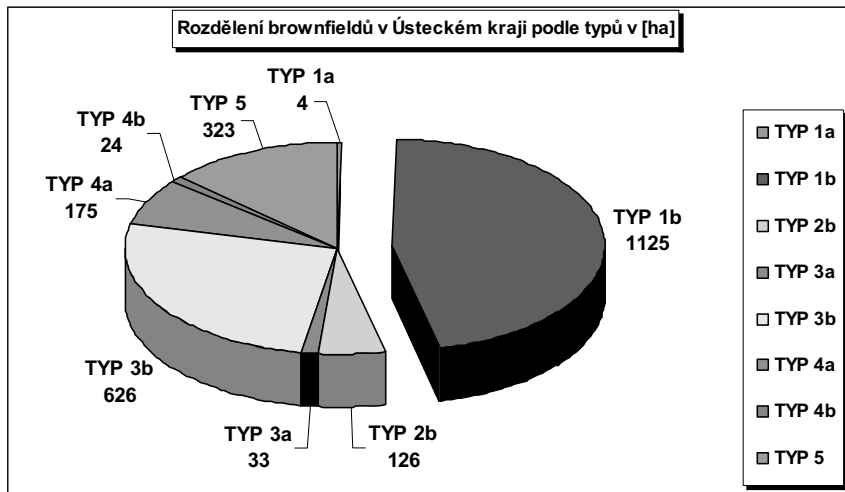
ZÁVĚR

Počet brownfieldů se v důsledku ekonomické restrukturalizace stále zvyšuje,

zatímco je dnes na výstavbu vyčleňováno stále více lokalit typu greenfield. Tento přístup je neefektivní, neboť dnešní greenfield může být zítřejším brownfieldem. Půda není nevyčerpatelná a společnost již dnes akceptuje potřebu recyklovat jiné neobnovitelné zdroje.

Náklady na regeneraci brownfieldů jsou mimořádně vysoké (přesahují 100 mld. Kč) a dokončení práce bude trvat celá desetiletí. I z tohoto důvodu je důležité vypracovat

Graf č. 3 – [Zdroj – databáze CZECHINVESTu]

Typ 1a: pozemky, které pravděpodobně nejsou kontaminovány (nebo jsou jen lehce kontaminovány), jsou dobře umístěny a je na nich jen málo budov nebo budovy žádné.

Typ 1b: pozemky, které pravděpodobně nejsou kontaminovány (nebo jsou jen lehce kontaminovány), jsou dobře umístěny a je na nich velký počet budov.

Typ 2a: pozemky, které pravděpodobně nejsou kontaminovány (nebo jsou jen lehce kontaminovány), nejsou dobře umístěny a je na nich jen málo budov nebo budovy žádné.

Typ 2b: pozemky, které pravděpodobně nejsou kontaminovány (nebo jsou jen lehce kontaminovány), nejsou dobře umístěny a je na nich velký počet budov.

Typ 3a: pozemky, které jsou pravděpodobně velmi kontaminované, jsou dobře umístěné a je na nich jen málo budov nebo budovy žádné.

Typ 3b: pozemky, které jsou pravděpodobně velmi kontaminované, jsou dobře umístěné a je na nich velký počet opuštěných budov.

Typ 4a: pozemky, které jsou pravděpodobně velmi kontaminované, nejsou dobře umístěné a je na nich jen málo budov nebo budovy žádné.

Typ 4b: pozemky, které jsou pravděpodobně velmi kontaminované, nejsou dobře umístěné a je na nich velký počet opuštěných budov.

Typ 5: lokality, které nemohou být zařazeny do žádné z výše uvedených kategorií, protože není známo jejich dřívější využití nebo spadají mimo hlavní zvažovaná využití.

podrobné regionální (krajské) strategie regenerace brownfieldů. Tyto strategie budou napojeny na stávající strategie hospodářského rozvoje, regionální, sociální a environmentální strategie, a musí také zahrnovat kvantifikované cíle, jak ten který brownfield k těmto strategiím v jednotlivých oblastech přispěje.

LITERATURA

Parsons Brinckerhoff, Ltd., *Národní strategie regenerace brownfieldů pro Českou republiku*,

CzechInvest, Praha 2004.

Petr Vráblík – Martin Pondělík, Strategie regenerace brownfields v Ústeckém kraji, in: *Stavební činnost a revitalizace krajiny* (GAČR 103/03/0639), České vysoké učení technické v Praze, Fakulta stavební, Praha 2004.

Petr Vráblík, Příklad regenerace brownfields – přeměna bývalého vojenského letiště Žatec, in: *Stavební činnost a revitalizace krajiny* (GAČR 103/03/0639), České vysoké učení technické v Praze, Fakulta stavební, Praha 2004.

Jan Vaněk – Ivo Hlásenký – Jan Sixta –

Petr Vráblík, Sanace areálu bývalého vojenského letiště, *Odpadové fórum V*, 2005, č. 2, s. 27–29. (<http://www.odpadoveforum.cz/2005/obsah2-2005.html#99>)

Miroslav Hlávka – Petr Fiala – Martin Pondělík, Problematika průmyslového dědictví v Ústeckém kraji, *Prírodné vedy XLIV, Folia Geographica 9*, PU Prešov 2006.

Úloha geotechniky při využití znehodnocených pozemků brownfields pro krajinnou regeneraci

Ivan Vaníček – Daniel Jirásko
– Martin Havlice

DEFINICE POJMU BROWNFIELD

Přesné vymezení pojmu brownfields není jednoznačné, zjednodušeně se dá říci, že se jedná o výstavbu na pozemcích již dříve dotčených lidskou činností (mimo zemědělskou), a nebo že vymezení tohoto termínu „výstavba na hnědé louce“ je v protikladu k termínu „výstavba na zelené louce“ – výstavba na greenfields.

BROWNFIELDS V ČR

V posledním období ve většině průmyslových zemích světa, ale i v ČR, došlo a dochází k silné restrukturalizaci. S tím souvisí útlum těžebního průmyslu, hutnictví, strojírenství. Na straně druhé rostou požadavky na nové stavební pozemky jak pro bydlení, tak pro různá obchodní centra, sklady, parkoviště, dálnice apod. A bohužel ve většině případů je zde upřednostňována výstavba na zelené louce – greenfields.

V porovnání s některými státy lze odhadnout rozsah brownfields, resp. odhadnout, jak rychle dochází k úbytku tzv. zelené louky. Pro ČR je odhad 18–20 ha za den. V Německu je denní spotřeba zelené louky ca 120–130 ha, s cílem do roku 2020 snížit toto číslo na 20–30 ha za den. Cílem v UK je 60% nové výstavby směřovat na brownfields. Pro Českou repub-

liku je třeba definovat priority v této oblasti.

TYPICKÉ BROWNFIELDS V ČR

- průmyslové areály (velká města, velké areály – Praha, Brno, Ostrava, Plzeň, Kladno)
- „městské“ brownfields (menší města – menší lokality)
- zemědělské (specifický problém, na každé vesnici)
- důlní (samostatná problematika – velké plochy a silné ovlivnění podloží – u výsypek vysoké sedání – severní Čechy, Příbramsko...)

Nedá se říci, že jde o problematiku úplně novou, neboť i v minulosti jsme stavěli na pozemcích již dříve využívaných.

V historických centrech měst šlo však většinou o specifikaci nové výstavby s ohledem na dopad na okolní objekty či mnohé problémy byly spojeny s archeologickým průzkumem podzákladí historických objektů. V oblasti severních Čech šlo o problematiku výstavby na výsypkách, které vznikly přesunem ohromného množství nadložních jíílů při povrchové těžbě hnědého uhlí, kdy potřeba zástavby výsypek se stávala nutností.

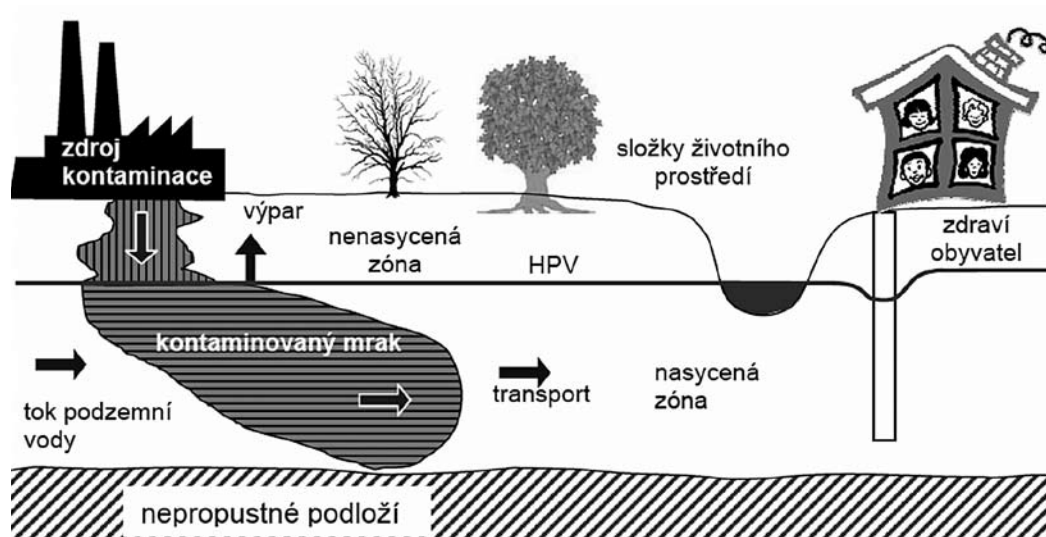
PROBLEMATIKA KONTAMINACE PODLOŽÍ

Význam problematiky je spojen i s vysokým

potenciálním rizikem, že podloží starých objektů bylo znehodnoceno, že bylo kontaminováno nebezpečnými látkami s nimiž se zde pracovalo (obr. 1). Podmínka nové výstavby je tak v mnoha případech silně ovlivněna potřebou remediace podloží, odstranění této ekologické zátěže. V ČR je tento proces spojen s poslední dekadou, v některých industriálních státech započal trochu dříve, příkladem je revitalizace Londýnských doků v obytnou a obchodní čtvrť.

STRATEGIE V OBLASTI VÝSTAVBY NA BROWNFIELDS

Základním cílem je definovat podmínky vedoucí k upřednostnění výstavby na již dříve použitých pozemcích před výstavbou na zelené louce, neboť současné tempo záboru dosud nedotčených pozemků pro novou zástavbu není možné z pohledu udržitelného rozvoje akceptovat. Pro definování priorit v oblasti brownfields v ČR bude nutno vytvořit podmínky, neboť nový investor dosud preferuje výstavbu na zelené louce hlavně proto, že se chce vyhnout problémům s možným řešením kontaminace území a velkou roli zde hraje i čas. Při definování těchto podmínek se musí vycházet ze zkušeností z dosud realizovaných projektů, s využitím databáze lokalit brownfields, z dosud rozpo-

01 Schéma problematiky kontaminace podloží.

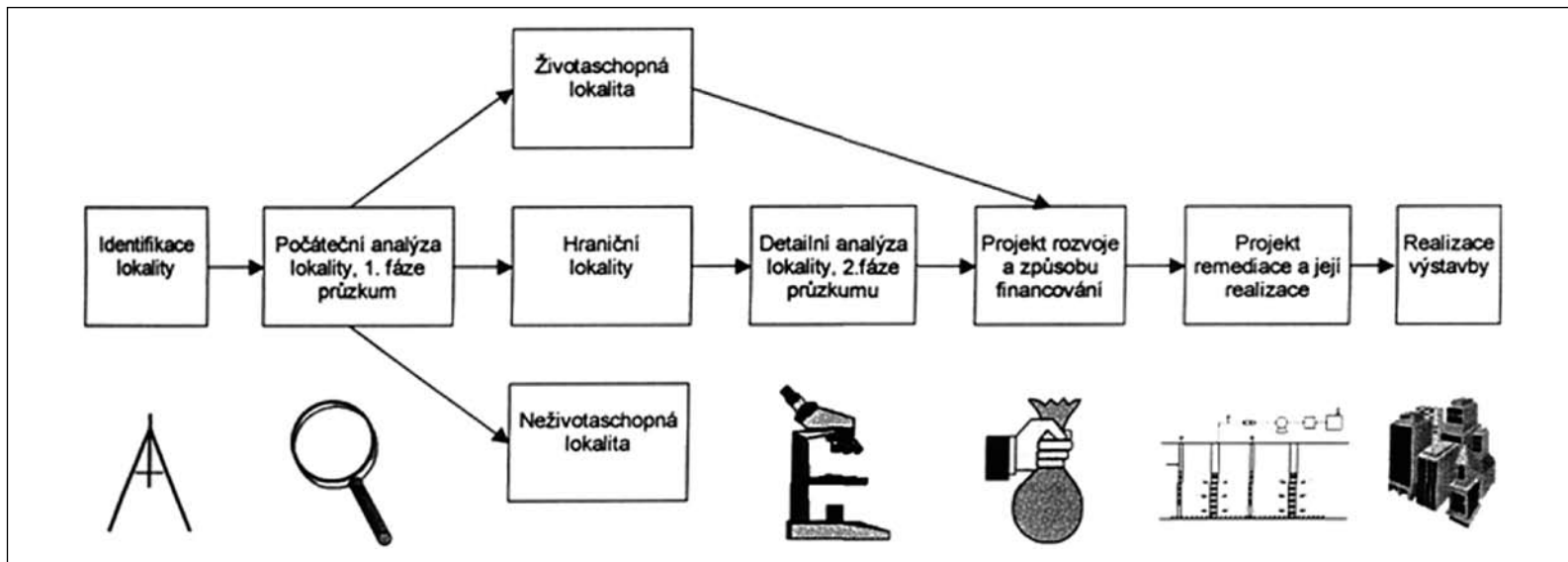
znaných fází dílčích kroků:

- průzkum lokality
- vyhodnocení míry kontaminace
- návrhu sanačních metod a jejich realizace
- posouzení vlivu podzákladí na nové základy
- vlastní založení nových objektů

Vlastní stavební konstrukce však musí být navržena tak, aby respektovala fyzikální

(zvýšené deformace), chemické (agresivita prostředí) či biologické (např. negativní dopad vývinu metanu) procesy, které v podloží staveb mohou probíhat, a to s mnohdy významně negativním dopadem na stavbu.

V oblasti brownfields se projeví i strukturální předpoklady nových investic, jejich sociální a kulturní aspekty. Rozdílný pohled z ekonomického hlediska (feasibility study) si zaslouží kontaminované pozemky či

02 Sedm kroků postupu výstavby na brownfields.

nekontaminované brownfields v městském intravilánu či mimo něj, resp. pohled architektů a sociologů pro začlenění rehabilitovaného území do širších souvislostí – což se významně projeví v přípravě územních plánů jednotlivých měst, krajů. V řešitelském kolektivu proto kromě klasických stavebních inženýrů jsou angažováni jak ekonomové, tak architekti i sociologové, schopní vyhodnocení pozitivního dopadu obnovy

brownfields pro nejbližší okolí, jak z hlediska zaměstnanosti, využití existující infrastruktury, zvýšení ceny okolních pozemků apod.

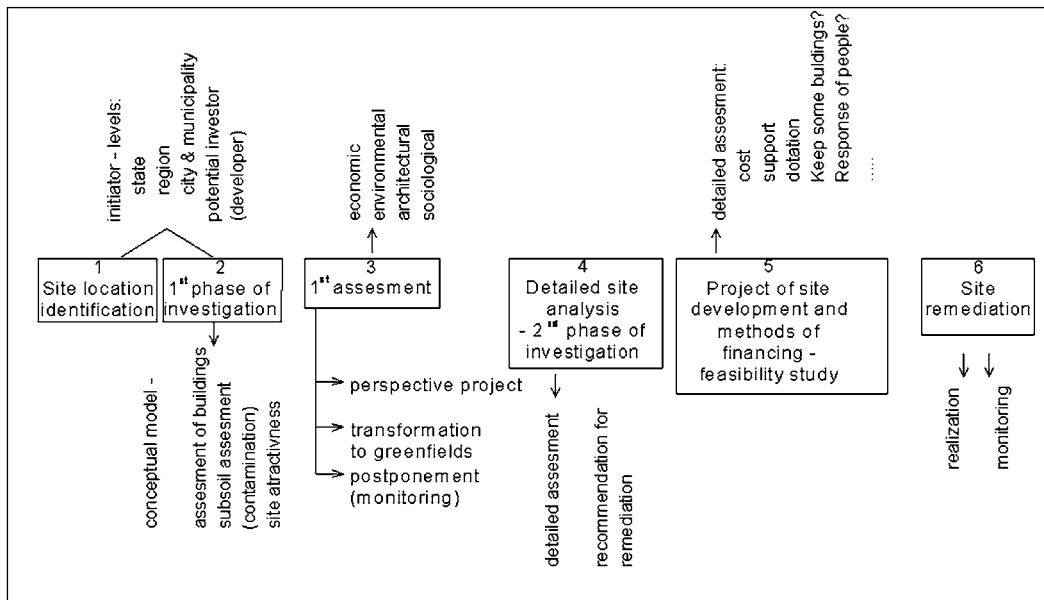
JEDNOTLIVÉ FÁZE PROCESU VÝSTAVBY NA BROWNFIELDS

Řešení výstavby na brownfields je možno rozdělit do sedmi základních kroků:

- identifikace lokality
- počáteční analýza lokality za využití 1. fáze

geoenvironmentálního průzkumu

- prvotní ekonomická analýza
- detailní analýza lokality za využití 2. fáze geoenvironmentálního průzkumu
- projekt rozvoje a způsobu financování – feasibility study
- projekt remediace a její realizace
- realizace výstavby (obr. 2 a 3)

03 Schéma procesu výstavby na brownfields.

LOKALITY JSOU TAK ROZDĚLENY NA

- životaschopné lokality – kam vstupuje soukromý sektor i bez podpory veřejného sektoru, příkladem pro Prahu může být výstavba na Smíchově na pozemcích bývalé Tatry Smíchov
- hraniční lokality – místa pouze okrajově životaschopná, jejichž rozvoj vyžaduje podporu veřejného sektoru – mají tedy

buď menší ekonomické výhody, či naopak vyšší environmentální závazky

- neživotaschopné lokality – místa s významnými ekologickými závazky, jejichž ekonomické výhody jsou přinejlepším minimální, tato místa vyžadují významnou podporu z veřejných zdrojů a nebo se jejich řešení prozatím odsune

CÍLE V OBLASTI VÝSTAVBY NA BROWNFIELDS

Definovat nejvhodnější čas pro nabídku pozemků novým investorům, resp. developerům. Investorovi, který by nejraději zahájil výstavbu co nejdříve, bude vhodnější nabídnout pozemky již sanované, připravené pro okamžitou zástavbu, zatímco developerovi lze nabídku učinit již po první či druhé fázi průzkumu, z kterých bude možno ocenit nároky na remediaci pozemků. Úlohu developera přirozeně může sehrát i příslušné město. Do popředí tak vystupuje nutná spolupráce zpracovatele jednotlivých fází remediačního procesu se zpracovatelem územních plánů měst, krajů, regionů.

Projekt a realizace sanace území mohou být velmi nákladné, pokud míra kontaminace je vysoká a výstavba tak zahrnuje vlastní proces sanace (začínající od vyhodnocení šíření kontaminace v čase a prostoru, porovnání obdržených hodnot s hodnotami limitními definovanými státní správou – MŽP, výběrem nejvhodnějších sanačních metod, vlastní realizace sanace a končící monitoringem, který má prokázat, že požadované úrovně vyčištění bylo dosaženo), dále vlastní proces hodnotící dopad na existující komunitu a nakonec zprávu pro administrativní orgán o výsledku,

04 Přeměna výsypky v zelenou louku a sportoviště – Alpin Centre, Bottrop.

na jehož základě může tento orgán deklarovat, že území není zatíženo ekologickou zátěží.

ŘEŠENÍ

Nová zástavba

- co zachovat
- staré základy
- vlastnosti zeminy

Zelená plocha

- ozelenění
- rekultivace

Výsypky

- mezistupeň (krátkodobé ozelenění, proběhne deformace, pak výstavba – obr. 4)

ZÁVĚR

- Problematika řešení brownfields vyžaduje úzkou spolupráci stavebních inženýrů, převážně geotechniků, architektů, ekonomů a sociologů.
- Oblast severních Čech představuje v tomto směru specifické:

Městské brownfields – restrukturalizace průmyslu s vysokým potenciálem kontaminace podloží.

Důlní brownfields – převážně výsypky vykazují velké deformace a jsou proto velmi problematické z hlediska zakládání nových staveb. Avšak s ohledem na jejich velké plochy vyžaduje řešení celoregionální či dokoce nadregionální pohled.

Výstavba na brownfields namísto na zelené louce (greenfields) je jedním z hlavních cílů udržitelné výstavby. Přestože řešení vyžaduje multidisciplinární přístup, environmentální geotechnika hraje vedoucí úlohu v celém remediačním procesu. Řešení těchto problémů v širším rozsahu je velkou výzvou naší profese.

LITERATURA

- Ivan Vaniček, *Zakládání staveb na výsypkách. Typizační směrnice*, FSv ČVUT, Praha 1989.
- R. N. Berry, *The Docklands Experience. State of the Art Report*, in: *Proc. XIIIth EC ISSMGE*, Vol. 3, Praha 2003, p. 293–298.
- Thomas C. Voltaggio, *Brownfields. Strategies for Assessment, Cleanup and Redevelopment*, přednáška – US Chamber of Commerce, Praha, 18. 4. 2001.
- Ivan Vaniček, *Sanace skládek, starých ekologických zátěží*, FSv ČVUT, Praha 2002.

Montanregion Erzgebirge / Krušnohoří – průmyslové dědictví a muzea

Libuše Pokorná

Výskyt rud drahých a obecných kovů a intenzivní báňská činnost vytvořily z Krušnohoří svéráznou ekonomickou oblast, která si podržela znaky určité specifičnosti i později, kdy již rudné dolování, úpravárenství a hutnění rud netvořily hlavní základ hospodářské činnosti tamějšího obyvatelstva. Přesto po dlouhou dobu určovalo charakter krušnohorské krajiny hornictví, které je jedním ze zásadních hledisek pro binacionální projekt Montanregion Erzgebirge / Krušnohoří.

Podíváme-li se za horizont období středověkého rudného dolování, které výrazně ovlivnilo kulturní krajinu Krušných hor, vidíme následnou provázanost českého a saského území i v náhradních zaměstnáních a ve vytvoření nových ekonomických rajónů se stejným charakterem dané řemeslné a domácí výroby, které shodně převažovaly na obou stranách hranice v podstatě od konce 18. století až do poloviny 20. století. Všechny tyto shody vytvářejí celistvý pohled na Krušné hory jako na jednotné území.

Všechny zanechané lidské stopy v krušnohorském prostředí lze postupně dokládat v historickém kontextu natolik, že se před námi objeví obraz komplexní provázanosti kulturních a přírodních památek, které jsou ve

svém celku výsledkem úzkého a vzájemného působení mezi rozvojem hornictví a oblastmi umění, kultury, vědy a techniky, hospodářství a správy, vývoje osídlení a měst, lidového umění, tradic a zvyků. Odhalil se jednoznačná provázanost kulturní a přírodní krajiny, kterou tvořil a užíval člověk po několik století.

Na návrh Saského státního ministerstva vědy a umění byla v roce 1998 na 238. plenárním zasedání Konference ministrů školství, vědy a kultury spolkových zemí Německa zařazena „Hornická a kulturní krajina Krušnohoří“ („Montanregion Erzgebirge“) do „Prozatímního seznamu Německa pro zápis na Seznam světového dědictví UNESCO“. Projektové skupině „Montanregion Erzgebirge“ byl zadán úkol, který spočíval ve zpracování studie proveditelnosti. V prosinci 2001 byla studie, jejímž zpracováním byl pověřen Ústav pro historii vědy a techniky Technické univerzity ve Freibergu (Institut für Wissenschafts- und Technikgeschichte TU-Bergakademie Freiberg), předána zadavateli.

Studii byl obecně vymezen „Montanregion“ jako území s více než 800 let trvající hornickou a hutnickou tradicí. Zároveň byly definovány montánní činnosti, které významně

Stroje na čerpání důlních plynů ze štol, 1556, reproza: Georgius Agricola, Dvanáct knih o hornictví a hutnictví, NTM 1976.

zasáhly do přírody, formovaly krajinu a ovlivnily hospodářský, kulturní a materiální rozvoj Krušných hor.

Z výsledků studie proveditelnosti vzešlo důležité doporučení, že do následného postupu prací na projektu „Montanregion Erzgebirge“ je potřebné zahrnout také rekognoscaci české části Krušných hor, aby mohlo být provedeno přeshraniční vyhodnocení světového kulturního dědictví.

Znalost historické provázanosti českého a saského vývoje báňské činnosti v Krušnohoří od raného středověku, včetně vzájemného ovlivňování hospodářského rozvoje této oblasti v minulých dvou stoletích, vedla českou stranu k tomu, aby podpořila tento projekt vlastními aktivitami. Prvotní snahy byly podpořeny také situací, že mezi dvanácti kulturními památkami zapsanými na Seznam světového dědictví UNESCO se žádná nenachází na území Karlovarského ani Ústeckého kraje. Podívali se na jejich skladbu, převažují stavebně historické a uměleckohistorické památky, buď solitéry nebo soubory v podobě historických center či areálů. Všechny zapsané i navrhované památky jsou rozmístěny ve značné vzdálenosti od území uvedených krajů. Hornická a kulturní krajina Krušnohoří / Montanregion

Erzgebirge by byla v součinnosti se saskou stranou prvním aspirantem svého druhu na zápis v České republice.

Po mnohých jednáních a hledání vhodné cesty ke společnému postupu se dospělo k závěru, že je nutné spolupracovat se saskou stranou na projektu vzhledem k jeho významu pro dlouhodobý rozvoj regionu, zlepšení jeho image a zvýšení známosti Krušnohoří v mezinárodním měřítku. V dnešní Evropě je to také vhodná, a v pravdě nenásilná cesta ke vzájemnému poznávání společného dědictví minulosti, které určitě patří k našemu životu také v 21. století. Vedle toho jsme si vědomi skutečnosti, že je nezbytně nutné posilovat plnohodnotný život rovněž v českém Krušnohoří, protože bylo výrazně postiženo během druhé poloviny 20. století několika negativními faktory, s jejichž důsledky se těžko vypořádáváme dodnes. Vzájemná spolupráce na projektu může ve svém důsledku podpořit potřebný rozvoj cestovního a cizineckého ruchu a v nejširším smyslu podněcovat nezbytný hospodářský rozvoj celé horské a podhorské oblasti.

Po určitém čase, který byl vyplněn hledáním způsobu, jak přistoupit k posouzení české

části Krušnohoří, byla nalezena adekvátní cesta. Na základě výzvy účelového sdružení „Förderverein Montanregion Erzgebirge e. V.“ samosprávným orgánům Ústeckého a Karlovarského kraje bylo Oblastní muzeum v Mostě, jako příspěvková organizace zřizovaná Ústeckým krajem, pověřeno zpracováním dílčího projektu pod názvem „UNESCO – projekt Montanregion Krušnohoří – úvodní studie kulturně historické krajiny české části Krušných hor“. V rámci tohoto projektu bylo provedeno podrobnější rozpracování záměru za účelem shromáždění a setřídění všech dostupných zdrojů a materiálů potřebných pro posouzení, zda české Krušnohoří jako kulturně industriální krajina s hlubokou historickou tradicí disponuje potenciálem, z něhož lze vybrat objekty, které budou splňovat přísná kritéria požadovaná pro zápis na Seznam světového dědictví UNESCO. K potvrzení výjimečnosti území Montanregionu byla provedena posouzení z následujících hledisek:

- nadzemní a podzemní hornické památky
- krajina formovaná hornickou činností, její květena, zvířena a biotopy
- hornická města, sídliště a hornictvím ovlivněné stavby
- umění, umělecká řemesla, hudba a literatura

- národní ráz a zvyky
- archivy a sbírky
- tradiční vývoj od průmyslové výroby k moderní hospodářské oblasti

V návaznosti na studii proveditelnosti saských kolegů byla vymezena česká část území podle daných kritérií. Ve shodě je vymezení Krušných hor, jež zaujímají geografický prostor se specifickou geologickou skladbou a podmínkami, jež tvoří relativně jasné, přírodou vymezené území. Geologické poměry a naleziště přitom vytvořily základ pro rozvoj rudného hornictví a následně hutnictví. Tato územní část je nazývána územním jádrem (Kernbereich). Historicky vznikly ve vymezeném územním jádru charakteristické hospodářské, společenské a kulturní rysy a vlastnosti. Tento prostor se rozkládá na obou stranách od státní hranice a často přesahuje geologický prostor Krušnohoří. Přesahy jsou nazývány okrajovými oblastmi (Randbereich), avšak jsou vymezeny pouze na saské straně. V rámci posouzení českého Krušnohoří bylo navrženo doplnit saskou studii proveditelnosti o tři nejvýznamnější a specifické okrajové oblasti na české straně. Náleží k nim pohoří Slavkovský les jihozápadně od územního jádra, protože má shodnou geologickou strukturu a souběžně se zde

těžily a zpracovávaly polymetalické rudy jako v přilehlém Krušnohoří. Velmi důležitou částí je Podkrušnohorská oblast, v jižním směru úzce propojená s územním jádrem a zvaná Podkrušnohoří (Erzgebirgsvorland). Ta tvořila hlavně ve středověku agrární zázemí pro krušnohorská báňská města a městečka. Od 19. století po prudké industrializaci tvořila ekonomické zázemí také pro horské obyvatelstvo, které zde postupně hledalo zdroj obživy. Od konce 19. století až do současnosti jsou Krušné hory důležitým vodohospodářským i rekreačně oddechovým zázemím pro celé Podkrušnohoří.

V převážně části podkrušnohorské oblasti se během historického vývoje vytvořily dvě okrajové oblasti – Severočeský uhelný revír a Sokolovský uhelný revír, kde se od 19. století intenzivně rozvíjelo uhelné hornictví a s ním spojená odvětví, která doplňovala další průmyslová odvětví – textilnictví, strojírenství, sklářství, keramický průmysl a výroba porcelánu, chemická výroba ad. Důvodem k začlenění Slavkovského lesa a obou částí podkrušnohorského území do prostoru Montanregionu je, že mezi těmito okrajovými oblastmi a územním jádrem byl po všechna staletí udržován bezprostřední kontakt.

Výsledky základního průzkumu a posouzení české části Krušných hor byly shrnuty v závěrečné zprávě. Jejím prostřednictvím se ukázalo, že česká strana Krušnohoří má památkový potenciál k zapojení do projektu Montanregion i přes mnohá omezení. Byla prokázána kulturní krajina s objekty, které dokladují vznik a vývoj hornictví a hutnictví porovnatelné se saskou částí pohoří. Bylo připomenuto velké množství spojitostí a vazeb, které se nabízejí ke společnému uskutečnění projektu Montanregion. K nim patří zjištění, že se obě strany Krušných hor podílely na šíření své právní, správní, vzdělávací, technologické a vědecko-výzkumné vyspělosti do jiných těžebních oblastí a tím významně ovlivnily vývoj hornictví a hutnictví v Evropě. V krušnohorském regionu docházelo také k čilé výměně informací, transferům znalostí, dovedností a technologií. Netýkalo se to jen hornických, hutnických a vodohospodářských oborů, ale také široké škály dalších hospodářských odvětví, např. textilního, dřevozpracujícího, dopravního odvětví a dalších, které se v Krušnohoří rozvinuly po úpadku těžby.

Z toho vyplývá, že na obou stranách hranice máme novou možnost k tomu, abychom vzájemně docenili společný historický vývoj

a při spojení sil jej využili k šíření vědomostí v řadách široké veřejnosti. Zároveň máme možnost jí přiblížit i odlišnosti historického vývoje zejména v českém Podkrušnohoří. Řada subjektů si postupně uvědomuje, že Montanregion otevírá cestu ke společnému postupu při přípravě a realizaci dlouhodobého projektu a může se stát příkladem cílené česko-saské spolupráce na všech institucionálních, odborných i občanských úrovních.

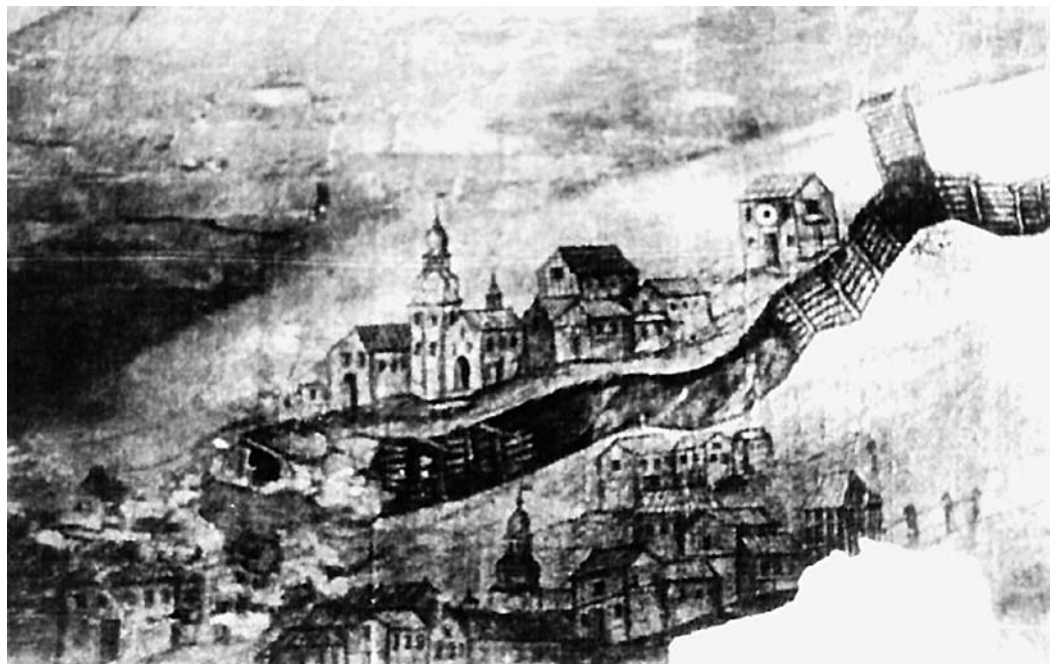
Posouzení potenciálu českého Krušnohoří bylo zaměřeno převážně na mapování památkových objektů v terénu, ale věnovalo také pozornost institucionálně shromažďovaným předmětům a písemnostem, které dokladují vlastní báňskou činnost i život obyvatel kolem ní.

Přejdeme-li z plenéru do institucí, které mají ve své náplni sbírkotvornou nebo podobnou činnost, dostáváme se k potenciálu zdánlivě ukrytému. Jsou jím především muzejní sbírky, archivní a knihovní fondy. Při zkoumání krušnohorského území ve všech souvislostech obracíme pozornost k archivním materiálům a k artefaktům hmotné a duchovní kultury, jež nám názorně pomáhají poznávat život jeho obyvatel v celkovém historickém kontextu a zároveň jsou vhodným prostředkem

k prezentaci tamějšího způsobu života ve všech jeho podobách. Jsou ukládány zejména v institucionální síti archivů a muzeí.

V síti archivů stojí na předním místě Národní archiv v Praze (dříve Státní ústřední archiv), neboť spravuje archivní fondy z oblasti politické, finanční, soudní a církevní správy a zemské samosprávy z období feudalismu, vzniklé činností ústředních orgánů a institucí starého českého státu od 12. století do poloviny 19. století. Mezi dalšími spravuje archivní fondy státní správy a zemské správy v časovém rozpětí od 16. do 20. století (s přesahy, zvláště u listin, do 13. století). Mnohé z fondů jsou prohlášeny za národní kulturní památku nebo za kulturní památku.

Z našeho hlediska mají mimořádný význam fondy montánní (horní). V prvé řadě je to uměle vytvořený archivní soubor Staré montanum, který vznikl vytříděním spisů o hornictví a mincovnictví z registratur české kanceláře, české komory a starého českého místodržitelství v 18. století. Obsahují materiál pro dějiny hornictví, hutnictví a mincovnictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ústředním horním úřadem druhé instance bylo Báňské hejtmánství Praha, které povolovalo a zřizovalo horní revíry, řídilo a kont-

Přísečnice na plánu K. Maschauera z r. 1720, H. Müller: Beschreibung der Grubengebäude im Revier Pressnitz, München 2001.

rolovalo činnost báňských úřadů, spravovalo jejich personální záležitosti apod., proto jsou mezi písemnostmi uchovány dokumenty ke krušnohorskému hornictví. Největším horním fondem je Vrchní horní úřad Jáchymov, obsahující písemnosti, které dokumentují

vývoj hornictví v Krušnohoří. Také Sběrka map a plánů obsahuje využitelné podklady ke krušnohorské báňské činnosti. Vhodné k využití jsou také další archivní fondy Národního archivu podle zaměření na zkoumanou problematiku.

Pro projekt Montanregion jsou rovněž důležité archivní fondy uložené ve Státních oblastních archivech (SOA) v Plzni a v Litoměřicích. Ve své působnosti zahrnuje SOA v Plzni západní část Krušnohoří a SOA v Litoměřicích jeho východní část. V Plzni je např. uložen fond Rodinný archiv Auerspergů, v nichž jsou důležité majetkoprávní písemnosti k hamrům, sklárnám a dolování v Oloví (1585–1935). Dále fond Rodinný archiv Pisniců využitelný k poznání předbělohorského železářství v Hřebenech nebo fond Ústřední správa Nosticů-Rienecků s písemnostmi pro městečko Jindřichovice či železářny v Rotavě (1785–1945). Všestranné poznání vývoje důlního podnikání v Jáchymově od poloviny 19. století do roku 1945 po stránce technické, hospodářské i sociální umožňuje fond Státní báňské ředitelství Jáchymov (1796–1945) doplněný o archivní soubory Hutní úřad v Jáchymově (do r. 1850) a Státní báňská správa v Jáchymově (do r. 1918). Bohatý dokumentační materiál k poznání vývoje báňského podnikání v severozápadních Čechách (Chebsko, Sokolovsko, Karlovarsko) v letech 1850–1954 po stránce technické, ekonomické, právní, sociální i topografické poskytuje fond Revírní báňský úřad Karlovy Vary. Státní oblastní archiv v Litoměřicích spravuje např. fond osekých

Jáchymov v první polovině 19. století, Oblastní muzeum v Mostě.

cisterciáků pro město Hrob, rodový archiv Lobkoviců a bývalý archiv Severočeských hnědohorných dolů.

Další archivní materiály jsou uloženy v okresních archívech na severozápadě Čech, k nimž patří Státní okresní archivy (SOKA) v Chebu, v Sokolově se sídlem v Jindřichovicích,

v Karlových Varech, v Chomutově se sídlem v Kadani, v Mostě a v Teplicích. Funkci SOKA plní také Archiv města Ústí nad Labem.

V těchto okresních archívech jsou uloženy archívy jednotlivých měst a obcí, mezi nimiž nechybí písemnosti krušnohorských lokalit. Například aktový materiál pro Hrob obsahuje příslušný fond SOKA Teplice, kde

je deponován také různorodý materiál pro Krupku a Mikulov a řada městských knih Krupky. SOKA Most má prameny pro Horu Sváté Kateřiny, urbář Chomutova a chomutovského panství z r. 1561–1563, obsahující zprávy o Hoře Svátého Šebestiána a Hoře Sváté Kateřiny. Souhrnně můžeme konstatovat, že archivní materiály, týkající se české krušnohorské oblasti jsou roztroušené na mnoha místech nejen v ČR, ale i v Rakousku a v Německu, zejména pak v Sasku.

V poměrně malé míře byly prameny k horním městům a městečkům českého Krušnohoří vydány v předcházející době tiskem. Z nich uvedme *Codex iuris municipalis*, důležitý pro poznání počátků báňských lokalit. Dále je to *Šlikovský urbář* z roku 1525, kde jsou údaje o Jindřichovicích, Krajkové a Nejdku, a již výše uvedený urbář z Chomutova. K nim náleží i publikování cechovních statutů a řádů pro města Výsluní a Místo v práci Rudolfa Wenische, jakož i některé důležité listiny pro Krupku v příloze k dějinám tohoto města od Hermanna Hallwicha, nebo vydané horní knihy Krupky (*Das Graupner Bergbuch*) z let 1512 a 1539 a Kraslic z let 1590–1614.

Mnoho informací, zejména o těžbě obecných kovů, už zůstane natrvalo ztracených.

Již hrabě Kašpar Šternberg, známá osobnost montánních věd, v roce 1836 uvedl, že „*královská dvorní komora se o neušlechtilé kovy nestarala, neboť pozemková vrchnost odebírala celý výtěžek, a pouze udělovala horní svobodu, uchovávajíc o tom ve svých dominikálních kancelářích písemnosti, jež v nespočetných válkách a mnohonásobné změně vrchnosti přišly vniveč*“. Zároveň je doloženo, že při řadě požárů měst a jednotlivých budov radnic i v mírových dobách pohltily plameny ohně řadu písemností nenahraditelných hodnot. Mnohé archiválie se ztratily za neznámých okolností. Pro tyto účely je rovněž důležitá regionální literatura, ve které jsou zmiňovány některé archivní prameny, jejichž pravost již nemůžeme ověřit. Na tomto místě je třeba zmínit, že přínosem by bylo sestavení soupisu literatury a archivních pramenů pro vymezenou oblast českého Krušnohoří, který by mohl usnadnit práci mnohým badatelům.

Sběratelská činnost je dalším fenoménem, který umocňuje dokladovou složku báňské činnosti, způsobu života a společenských aktivit obyvatel českého Krušnohoří. Je po řadu generací provozována soukromými aktéry nebo profesionalizovanými institucemi. S možností sbírkotvorné činnosti a její

prezentace ve vztahu k široké veřejnosti byla zřizována muzea již od 19. století. Vedle zemských muzeí (Národní muzeum v Praze – 1818, Moravské zemské muzeum – 1817, Slezské muzeum v Opavě – 1814) se zejména ve 2. polovině 19. století formovala městská muzea jako vlastivědná zařízení, zaměřená na daný region. Postupně se vytvářely sbírky, které zahrnovaly dokumentaci řady přírodovědných a společenskovedních oborů. V oblasti Krušnohoří, Slavkovského lesa a „uhelného“ Podkrušnohoří vznikla síť muzeí, která byla postupně upravena do dnešní podoby. Zde uvádíme současná muzea, jejichž fond zahrnuje sbírky, které pocházejí z výše zmíněné zájmové oblasti. K nim patří krajské zařízení Muzeum Karlovarského kraje, které tvoří muzea v Chebu, v Sokolově a v Karlových Varech. Dále do ní náleží muzea zřizovaná Ústeckým krajem, jimiž jsou Oblastní muzea v Chomutově, v Mostě a Regionální muzeum v Tepličkách. Do sbírek těchto muzeí byly integrovány sbírky ze zrušených městských muzeí v dané oblasti. Zpřístupnění sbírek je umožňováno muzejními expozicemi, které jsou instalovány nejen v místě působnosti muzea, ale i na jeho pobočkách (detašovaných pracovištích) směřovaných do Krušných hor. Řadíme k nim např. muzejní expozice v Jáchymově, Nejdku,

Horní Blatné, Božím Daru, Krupce. Opět se vrací zájem o zřizování místních muzeí ve spolupráci s muzei zřizovanými krajem a disponujících odpovídajícím sbírkovým fondem (např. muzejní expozice v Nové Vsi v Horách).

Členění muzejního fondu je v muzeích severozápadních Čech podobné a tvoří jej sbírky mineralogické, geologické, petrografické, botanické, zoologické, archeologické, etnografické, dále sbírky obrazů, grafiky a plastik, uměleckého řemesla, zbraní, numismatiky, skla, keramiky a porcelánu, techniky (hornické, textilní apod.), textilu, předmětů ze stříbra, cínu a ostatních kovů, ad. Jednotlivé sbírky v sobě zahrnují řadu hmatatelných dokladů ze zájmového území. Muzea disponují také sbírkami dobové fotodokumentace a knihovním fondem, který vedle specializované odborné literatury obsahuje rukopisy, inkunábule (prvotisky), staré tisky, konzervační literaturu. Také v těchto fondech se nachází řada materiálů nejen montánního rázu a se vztahem k pozdějším průmyslovým odvětvím, ale i materiály dokladující běžný život obyvatel v zájmové oblasti.

Do ústředních muzeí v Praze (např. Národní technické muzeum, Uměleckoprůmyslové

muzeum) byly z tehdejších městských muzeí převedeny významově důležité sbírkové předměty zejména v první polovině 50. let 20. století. Tímto způsobem byly doplněny také některé fondy Národního muzea v Praze. Hmotné doklady k vymezení oblasti je tedy nutné mapovat také mimo územní působnost muzeí severozápadních Čech. Novou iniciativou se stává zakládání vlastních místních či soukromých muzeí, kde jsou prezentovány sbírky jednotlivých subjektů.

Další doklady ke společenskému životu českého Krušnohoří jsou uloženy v galeriích (muzeích výtvarného umění), v historických expozicích hradů a zámků či v knihovnách se specializovaným knihovním fondem. Mnohé doklady z uvedených fondů jsou evropské provenience, zejména dokládají úzký kontakt se saskou stranou. Doposud chybí systematické zhodnocení dochovaných dokladů podle jednotlivých oborů pro české Krušnohoří, včetně synteticky zpracovaných přehledných katalogů, stejně tak postrádáme přehled o dokladech dochovaných pro českou stranu v Sasku.

Z hlediska výzkumu víme, že v české historické literatuře nebyla dlouho věnována

04 Nejstarší jáchymovský tolar, 1519, Oblastní muzeum v Mostě.

patřičná pozornost městské společnosti zejména v 16. století. Až od přelomu 40. a 50. let 20. století se počaly objevovat studie hledající odpovědi na základní otázky její problematiky. Za tohoto stavu zůstala historiografie mnoho dlužna i společnosti krušnohorských báňských měst. Přestože existuje o Krušnohoří bohatá literatura, jen výjimečně v ní najdeme práce alespoň částečně související se zkoumáním vývoje tamějšího městského obyvatelstva.

Specifická otázka struktury společnosti horních měst v Krušnohoří byla zkoumána systematicky, ale byla omezena pouze na výzkum měst a městeček na české straně zemské hranice, ačkoliv celé krušnohorské území bylo v době před třicetiletou válkou ekonomicky jednotným celkem. Proto se z naší strany jeví potřeba rozšířit v budoucnu výzkum společenské struktury městských lokalit i na saskou stranu Krušnohoří, aby mohly být prohloubeny dosažené závěry, případně zkorigována jejich platnost.

Obdobně vnímáme potřebu kompletace poznatků o náhradních zaměstnáních. Rovněž vidíme nedostatečnou znalost, a proto potřebu rozšířit výzkum na druhy a formy výroby, jejich teritoriální rozsah, sociální postavení výrobců apod. s přesahem na saskou stranu. Zpočátku v dílčích částech podle jednotlivých výrob, ale směřovaných k celkové syntéze. Obdobně ve stejných intencích je třeba věnovat pozornost procesu industrializace krušnohorského prostoru a přilehlé podkrušnohorské oblasti. Snahou je, aby došlo ke zmapování obou celků tak, abychom si v návaznosti utvořili představu o průmyslovém dědictví a také jak s jeho odkazem nakládat do budoucna.

Domníváme se, že také muzea patří k těm institucím, které mají přijatelné možnosti k rozkrývání historických souvislostí z různých pohledů, a to prostřednictvím jednotlivých společenskovedních oborů včetně uplatňování rozličných forem prezentace. Navíc jsou v odborném kontaktu s archivy, galeriemi, památkovými a archeologickými ústavy, s obdobně zaměřenými spolky či sdruženími, nebo spolupracují s dalšími odbornými pracovišti na vysokých školách apod. K tomu všemu disponují vlastním potenciálem, kterým je sbírkový fond, neboť jako jedna z mála institucí mají muzea ve své hlavní náplni sbírkotvornou činnost. Ta se neobejde bez terénní práce, z níž lze využít řady poznatků také k dochovaným objektům technických památek z jednotlivých časových údobí. Při využití zpracované katalogizace mohou být užitečnými výstupy společné oborově zaměřené katalogy muzejních sbírek

vážících se ke Krušnohoří, nebo tématická prezentace sbírek na společných výstavách či ve společných publikacích. Prostřednictvím projektu Montanregion Erzgebirge / Krušnohoří, ať už zápis na Seznam UNESCO dopadne jakkoliv, se nám otevírá nepředstavitelně široká škála možností ke vzájemnému poznávání oblasti náležející dvěma etnikům – českému a německému. Přes všechna úskalí mohou muzea jedinečným způsobem přispět k dalšímu zviditelnění projektu Montanregion. Už proto, že územní jádro představuje jednoduše celek, který má jednotný geologický charakter, a je propojen nejen přírodními, krajinnými, historickými a kulturními vztahy, ale i širšími společenskými vazbami. Historická sídla, která zde sdílela stejné historické fáze vzestupu a úpadku podle vývoje techniky a podle kolísání poptávky po kovech, mají mnoho společného po stránce historické, jazykové i kulturní.

Obdobně se to odráží i v podkrušnohorských pánevních oblastech. Mnohé z toho připomínají muzea ve svých expozicích a při dalších aktivitách.

Projekt Montanregion může na české straně také podnítit lepší vztah k průmyslovému dědictví, ke kterému nepřístupujeme vždy uvážlivě. Dochovaný potenciál je pro nás určitou překážkou, kterou zatím zcela neovládáme překonat. Řadu opuštěných průmyslových objektů a uvolněných areálů bychom chtěli uchovat do budoucna, ale neumíme zatím jednoznačně rozhodnout o jejich dalším využití. Inspiraci bychom určitě našli na řadě příkladů alespoň v prostoru saského Montanregionu, pokud nechceme pohlédnout dále do světa, protože i zde se projevil ekonomické změny spojené s rozsáhlou restrukturalizací jednotlivých průmyslových odvětví.

Nepřirozené změny ve vlastnictví ve 40. letech 20. století a jejich důsledky

Lenka Burgerová

Předkládaná studie by měla být stručným příspěvkem ke specifickým nepřirozené změny ve vlastnictví průmyslových podniků a nemovitostí v oblasti Teplic a tzv. vládním kraji Ústí nad Labem ve 40. letech 20. století. Otevírá problémy typické pro hospodářské změny v letech 1938–1945 nejen v rámci landrátu Teplice, ale i v rámci regionu a celého státu. Téma není v žádném případě čistě historické, neboť se dotýká problematiky vykořeneání někdejších obyvatel a podnikatelských elit, pozapomenutí na průmyslové tradice, a tematizuje škody na kontinuitě průmyslového a živnostenského podnikání. Velká část majetku, který v uvedené době měnil vlastníka, náležela osobám, považovaným podle tzv. Norimberských zákonů za Židy.

PROLOG

Okupace pohraničí na podzim roku 1938 byla vážným průlomem do struktury společnosti, včetně podnikatelských elit, a se stejnou intenzitou se brzy stává průlomem do struktury průmyslového i živnostenského podnikání. Námi sledovaná oblast se nacházela v obvodu Ústí nad Labem, který se rozkládal na ploše 7 293 km², měl podle sčítání lidu z května 1939 1 328 784 obyvatel a s hustotou 182 obyvatel / km² byl vůbec nejhustěji osídleným územím Sudetské

župy.¹ Počet obyvatel a hustota osídlení, uváděné na tomto místě, jsou vysoké i přesto, že z pohraničí odešly těsně před mnichovským diktátem a zejména v období po něm tisíce lidí.² Němečtí správní úředníci, představitelé armády a říšských institucí s rodinami a také první „dosídlenci“ z Říše nemohli úbytek obyvatelstva zcela nahradit. Změny v počtu obyvatel, zejména útěk kvalifikovaných českých dělníků a rozsáhlý židovský exodus, zasáhly těžce některá odvětví průmyslu, v lázeňských městech také provoz lázeňských zařízení.

Teplický landrát Rudolf Wenzel ve své zprávě „*Otázky budoucnosti správy v okrese Teplice-Šanov*“³ charakterizoval pozici průmyslu takto: „*Prodej průmyslových objektů kapitálově zajištěným firmám ze staré Říše byl prakticky znemožněn Nařízením k ochraně sudetoněmeckého hospodářství. Platnost tohoto opatření byla nedávno prodloužena. Jak dlouho je však takový stav udržitelný v situaci, kdy od 1. 4. nebude existovat celní hranice s Protektorátem a tady v současnosti ještě obrovské průmyslové plochy a budovy leží ladem, neboť nemáme kapitálově zajištěné sudetoněmecké nabyvatele? [...] Před začátkem války zaměstnávalo patnáct podniků sklářského průmyslu přes pět tisíc*

lidí, padesát pět podniků textilního průmyslu také přes pět tisíc lidí, čtyřicet čtyři metalurgických podniků čtyři tisíce lidí, dnes je třicet z těchto podniků převedeno na zkrácenou pracovní dobu.“⁴

Budeme-li hodnotit přínos území odstoupených Československem Německé Říši pro její hospodářství, musíme zdůraznit, že koncentrace průmyslových podniků byla v Sudetech značná, ale jejich struktura nevyhovující, výkonnost nízká a provozy zastaralé. Nejrozšířenějším průmyslovým odvětvím byl textilní průmysl, další spotřební odvětví v žebříčku četnosti následovala. Velká část spotřebního průmyslu byla značně poškozena obdobím světové hospodářské krize a kvůli absenci modernizace provozů, téměř nulovým investicím zejména židovských vlastníků v posledních letech před válkou a také protekcionistické celní politice Československého státu nebyla většina podniků schopna konkurence na světových trzích. Německo prezentovalo zabránění Sudet jako své velké politické – a před vlastním obyvatelstvem i hospodářské – vítězství. Budeme-li však uvažovat možné zisky z průmyslové výroby, bylo to spíše vítězství Pyrrhovo. Z hlediska běžného hospodářského provozu byly Sudety, alespoň ve své severočeské části, pro Říši spíše přítěží.

Jejich spotřební průmysl (jak už jsme zmínili, nejčastěji textilní) potřeboval ke svému provozu komodity dovážené za valuty, kterých se po celé válečné období nacistickému Německu nedostávalo. Centrálně přidělované, neustále krácené kontingenty bavlny a dalších textilních surovin zdaleka nedostačovaly krýt požadavky výroby, pro zpracování náhražek (buničité vlny a dalších) chyběla vhodná zařízení i zkušenosti.⁵ Výstavba velkých chemických komplexů byla teprve ve stadiu plánů. Potíže vznikaly také při přechodu z tržní ekonomiky na centrálně řízenou ekonomiku říšskou.

Jiná situace byla na poli možných výnosů „druhotných“, tedy výnosů z arizace židovského majetku a ze zabránění majetků rozbitého Československa. Těžiště hospodářských zisků Říše na sudetském území leželo tedy spíše v otevření možnosti postupu do vnitrozemí (k hospodářsky značně konsolidovanějšímu a produktivnějšímu „zbytku Československa“) a v přístupu k židovským majetkům ve formě podniků, bankovních úložek, cenných papírů, zlata a nemovitostí.

TAKZVANÁ ARIZACE ŽIDOVSKÉHO MAJETKU

Zneprávněním Židů v majetkové oblasti a jejich vyháněním z hospodářského života⁶

stejně jako „arizací“⁷ židovského majetku⁸ se historici začali intenzivně zabývat v devadesátých letech 20. století. Předmětem zkoumání se stala role německých a švýcarských bank v „arizaci“,⁹ zabavování zlata, šperků a uměleckých předmětů,¹⁰ objevují se sociologicko-psychologické studie postihující spolupráci „obyčejných“ lidí na procesu vytěsňování Židů ze společnosti a jejich následné ghettoizaci a vyhlazování.¹¹ V české historiografii, zabývající se tématem „arizací“ jako nucených, nepřírozených změn vlastnictví, je nedostatek regionálně zakotvených prací, které by z hlediska hospodářského a sociálního mapovaly jejich rozsah, charakter, právní zakotvení a důsledky. Stejně tak chybí práce zabývající se podrobně majetkovými restitučními opatřeními po roce 1945 a etapou opětovného vyvlastnění velké části takového majetku režimem nastoleným komunistickým pučem v roce 1948.

Události, které v Československu začínají Mnichovským diktátem (a následnou okupací pohraničí) přinášejí zničení židovské podnikatelské elity a vzestup podnikatelů z řad „arizátorů“ židovských podniků i ostatního majetku. V Českých zemích probíhala „arizace“ v odstoupeném pohraničí ve zrychleném tempu, fáze „dobrovolných“ prodeju

obvyklá v Německu a Rakousku byla velmi krátká – pouze do konce listopadu 1938,¹² na území „zbytku Československa“ odpadla úplně, neřízená arizace se prakticky nevy-skytovala. Důvodů je několik: po rakouských zkušenostech byla snaha všechny takové tendence v zárodku zastavit. Většina Židů také z pohraničních oblastí utekla nebo byla vyhnána ještě předtím, než „arizace“ začala, vyvlastňování se potom na „prázdném“ majetku lépe organizovalo.¹³

Tzv. „velká arizace“ (průmyslové koncerny, banky atp.) byla řízena z Berlína, na „malé arizaci“ (živnosti, nemovitosti, cenné předměty) se podílely místní správní a finanční instituce. Změny v tempu, organizaci a mechanismu „arizací“ nastaly po vypuknutí války, kdy byla snaha „arizace“ firem a obchodů pokud možno urychlit kvůli změně parametrů výroby tak, aby podniky byly využitelné pro válečné hospodářství. V oblasti nemovitostí došlo ke změně po roce 1941, kdy byl do té doby poměrně volně probíhající prodej židovských nemovitostí až na výjimky zastaven a odložen na poválečnou dobu s poukazem na to, že přístup k jejich výhodné „arizaci“ momentálně ztrácejí vojáci na frontě.

„Arizace“ židovského majetku měla ještě další nezanedbatelný rozměr, a to rozměr národnostní. „Arizace“ v pojetí okupační politiky měla sloužit k posílení německví v jeho konfrontaci s hospodářskými pozicemi Čechů, kteří byli z jejího uskutečňování oficiálně vyloučeni. Arizované židovské podniky měly rozšířit německé hospodářské pozice, na území protektorátu pak stimulovat německé přistěhovalectví.¹⁴ V odstoupených oblastech (pozdější Říšské župě Sudety) byla arizace často prezentována jako náhrada za utrpení místních Němců v „národnostním boji“.

Rozsah majetku, na kterém probíhala nucená změna vlastnictví, můžeme ilustrovat na příkladu Teplic-Šanova. Teplická městská kronika v zápise z roku 1940 udává, že z 213 velkých podniků v Teplicích-Šanově mělo 89 židovské majitele¹⁵ (z 55 textilních podniků 33, ze 14 keramických podniků 8, z 8 podniků na zpracování kůže 6). Židé vlastnili ve městě 511 vil a 526 bytů, na území města bylo 820 hektarů židovského pozemkového majetku.¹⁶ Rozsah vlivu židovských podnikatelů můžeme zmapovat také následovně: podle sčítání lidu z roku 1930 žilo v Teplicích-Šanově při celkovém počtu 30 000 obyvatel 3213 Židů.¹⁷ Podle zápisu kronikáře Paula

Wanieho vlastnilo těchto 10 % obyvatel města 40 % místních podniků a 200 obchodů, obchody se označovaly za téměř zcela židovské.¹⁸ Rozsah podnikání a vlivu potvrzuje i výroční zpráva landráta Ing. Rudolfa Wenzela z roku 1940, která shrnuje postup procesu „arizace“.

„Teplice byly nejžidovštějším městem v Sudetech. Z 206 průmyslových podniků bylo k 10. říjnu 1938 v židovském vlastnictví 88. Židovské kapitálové účasti dosahovaly (v průmyslu) 75%. Dědictvím tohoto bezpříkladného „zažidovštění“ (Verjudung) je skutečnost, že okres Teplice-Šanov se podílí 1/3 na počtu veškerých případů nucených správ a „arizací“ v celém vládním kraji (Ústí nad Labem, pozn.aut.). [...] Ze 173 židovských obchodních podniků je 5 arizováno, 8 stojí těsně před arizací, o dvou případech se jedná a všech dalších 158 bude zrušeno, čímž se někdejší přesycení okresu obchodními podniky zcela vyřeší. [...] Z 73 výrobních podniků je 9 arizováno, 16 v zásadě k arizaci schváleno. Také zde jednájí árijsí nabyvatelé s bývalými židovskými vlastníky, a to v jedenácti případech, ve zbývajících 37 případech budou výrobní podniky zrušeny, čímž se významně přispěje k racionalizaci hospodářství v okrese.[...]“¹⁹ „Arizaci“

v Teplicích-Šanově nelze prezentovat jako menšinovou záležitost úzké špičky nacistického establishmentu. Na nucených správách, přejímání obchodů, obsazování nemovitostí, „arizacích“ a bojkotu židovských sousedů se podílely tisíce lidí, ať už jako přímí aktéři a profitenti, administrátoři zpracovávající soupisy židovských majetků, *treuhänderi*, notáři, nebo mlčící přihlížející. Tito všichni přijímali antisemitismus jako danost, která odstraní židovskou konkurenci a může být klíčem k osobnímu vzestupu. Konjunkturu zažila NSDAP, která se od počátku v nucených správách a „arizacích“ angažovala. Vstup do stranických řad a aktivita na jejím poli byly předpokládánou podmínkou úspěšného podílnictví na „*židovském krajíci*“.²⁰

STAV BĀDÁNÍ

Majetkový transfer v pohraničí poskytoval profit poměrně velké skupině lidí. Jednalo se o správce zabraného majetku, jeho „arizátory“ i podnikatele, kterým zrušením části zabraných podniků významně ubylo konkurence. Oproti tezi často skloňované v sude-toněmecké publicistice z výzkumu vyplývá, že „arizátory“ a správci „arizovaného“ i „nearizovaného“ židovského domovního a části firemního majetku byli v případě Teplic místní občané, často s právním vzdělá-

ním a v případě správy většího počtu domů i s prokázanou příslušností k NSDAP.²¹

Máme-li definovat roli „arizace“, potom ji zvláště v oblasti drobného živnostenského a domovního majetku můžeme charakterizovat jako nástroj sociálního vzestupu a majetkový „výťah“ pro určitou skupinu německého obyvatelstva.²² Pro „arizátory“, rekrutující se téměř výhradně ze středostavovských vrstev, byla lákadlem možnost vybudování „samostatné existence“ nebo posílení sociální jistoty. Levný nákup nemovitostí a živností v lázeňském městě znamenal rozšíření hmotného majetku a tím postup na společenském žebříčku.

Typickým „arizátorem“ středostavovského domovního a firemního majetku byl český Němec, který se definoval jako „národní trpítel za československé nadvlády“, často podnikatel nebo příslušník veřejné správy. Mezi „arizátory“ a pretendenty „arizace“ nemovitostí se vyskytovaly také případy lidí neúspěšných ve vlastním podnikání, kteří často příčinu tohoto neúspěchu svalovali na nepřejícnost zákazníků, obtížnost situace v bývalém Československu nebo válečné nasazení v letech 1914–1918. Někteří měli v židovských nemovitostech pronajatý

obchod nebo byt a připadalo jim nepatřičné platit nájem židovskému vlastníkov, když mohli v rámci „arizace“ levně odkoupit celou nemovitost, časté je také zdůrazňování nutnosti lepšího bydlení kvůli pracovním povinnostem, případně rozšíření podnikání kvůli plnění říšských zakázek. Na hospodářské důvody (říšské zakázky, snahu vybudovat vzorový podnik) se v žádostech o přivolení k „arizaci“ domu čp. 1801 odvolává majitel největšího zámečnictví v okrese, Anton Tittl, ke zvýšení váhy své žádosti dále uvádí, že oba jeho synové, kteří přicházejí jako dědici podniku v úvahu, se momentálně nacházejí na východní frontě.

Nejsme zatím schopni ve všech případech určit, kolik procent z pretendentů „arizace“ a „arizátorů“ vlastnilo stranickou legitimaci NSDAP a jaká byla jejich ostatní aktivní účast na perzekuci Židů. Souhlas s „vyřazováním Židů z hospodářského a veřejného života“ (a aktivní účast na něm) byl ale nezpochybnovanou daností. Předpokládáme také, že vzhledem k nutnosti doložit při koupi židovského majetku státně-politickou spolehlivost, bylo členství v NSDAP, případně bývalé SdP a dalších nacistických organizacích mezi „arizátory“ základní podmínkou pro udělení souhlasu s „arizací“ ze strany landrátu

a vrchního finančního prezidenta, popřípadě vládního prezidenta v Ústí nad Labem. Přesně charakterizuje situaci závěr studie o „arizačních“ úvěrech Drahomíra Jančíka a Eduarda Kubů, který si dovolím odcitovat: *„Odžidovštění“ a germanizace nebyly pouze záležitostí nacistické správy a větších podnikatelských subjektů, nýbrž i konkrétních jednotlivců, kteří na sebe byli ochotni také véto nacionální „poslání“ přijmout. [...] Bez těchto lidí a širšího společenského konsensu, který jejich aktivity uznával jako legitimní a normální, by nacistické „arizační“ a germanizační projekty byly nerealizovatelné.“*²³

Majetkový transfer se neobešel bez zhoršení podnikatelského prostředí. V případě „arizátorů“ židovského majetku se často jednalo o konjunkturalisty a jejich majetkový vzestup nebyl podložen podnikatelským výkonem, ale politickou příslušností, mírou loajality k nacistickému režimu a postavením v rámci nacistického establishmentu, ať už se jednalo o SS, NSDAP, nebo pracovní a sociálně orientované národně-socialistické organizace. Z tohoto důvodu sice celá řada firem zažila válečnou konjunkturu, ta byla ovšem do velké míry způsobena na zmenšení konkurence (rušení podniků) a naprostou vázaností válečné výroby – nezakládala do budoucna

rozvojový potenciál. Chybějící původní vlastníci coby nositelé inovačního potenciálu byli pro výkonnost podniků citelnou ztrátou. Nominálně se sice objem výroby zvyšoval, produktivita (a často i kvalita) práce byla ovšem velmi nízká.

POVÁLEČNÁ SITUACE

Po válce se mnozí nabyvatelé průmyslového i domovního majetku snažili prezentovat „arizace“ jako běžný obchod. Takovou interpretaci nelze přijmout, chybí totiž princip svobodného rozhodnutí prodávajícího. Pod tlakem rasové diskriminace, pseudozákonodárství a teroru mutoval prodávající ve vyvlastněného, jenž byl vpravdě okraden, kupující – arizátor – představoval subjekt vědomě profitující z neštěstí druhého.²⁴ Poměrně široké restituce židovského majetku se tak staly nechtěným řešením důsledků války.²⁵ Většina domů a hospodářského majetku, (které byly označeny jako židovské vlastnictví a během války „arizovány“ nebo nuceně spravovány), se po roce 1945 stala předmětem restitučního řízení. Restituční kauzy byly zpravidla zakončeny smíry a obnovením původních vlastnických práv nejčastěji mezi lety 1948–1950. Velké procento z takto navrácených domů bylo ale mezi lety 1950–1965 převedeno do vlastnictví

místního národního výboru Teplice a okresního národního výboru Teplice, u firemního majetku zatím podrobné údaje nejsou k dispozici. Důvody jsou různé: v některých případech se podle zápisů v pozemkových knihách jednalo zřejmě o neschopnost vlastníků splácet hypotéky, které na nemovitostech vážly (hypotéky byly často vysoké a vzhledem k tomu, že vlastníkům byly odňaty továrny a živnosti, z jejichž výnosu často splácení financovali, stejně jako možnost vybírat z bytů v nemovitostech tržní nájem, není překvapením, že nebyli schopni splátky financovat), dále se zčásti jednalo o majitele s trvalým pobytem v zahraničí a část z těch, kteří se po válce do Teplic vrátili, se kvůli změněným politickým podmínkám v 50. a 60. letech vystěhovala do Izraele (předtím museli prodat nebo státu darovat veškerý svůj majetek v ČSR). „Arizace“ a arizátoři se tak brzy po roce 1945 vytratili z pozornosti československé justice. Významnou roli zde sehrála skutečnost, že většina arizátorů spadala do kategorie osob, které nabyly říšského občanství, ztratily občanství československé a tudíž podléhaly odsunu.²⁶

Stav podnikatelského prostředí byl po válce značně neutěšený, výrobní podniky se musely adaptovat na mírové programy, chyběly

suroviny i inovační know-how. Rozvoji podnikání a znovuetablování podnikatelů jako významných hybatelů dění nepřál ani výrazný posun politické orientace společnosti vlevo, ani socializace a zestátnění podniků a živností. Vzkříšení étosu podnikání a společenské významnosti průmyslu je úkolem pro aktuální generaci podnikatelů a jejich následovníky.

POST SCRIPTUM – PRŮMYSLOVÉ DĚDICTVÍ JAKO SOUČÁST HISTORICKÉ PAMĚTI KULTURNÍ KRAJINY

Vnitřní městská brownfields, sídla malých podniků tak typická pro 19. a první polovinu 20. století, jsou nositeli paměti místa. Někdy je tato paměť (jak je zřejmé z předchozího textu) poněkud neromantická, je ovšem součástí dějin místa a je-li možné objekt se zachováním základní piety dále využít, je dobré, aby byla zachována. Možná tím více, že mnoho takových objektů nemá (vzhledem k historickým turbulencím v letech válečných a poválečných) dědice, kteří by jejich příběh mohli vyprávět.

POZNÁMKY

1 Václav Kural – Zdeněk Radvanovský a kol., *Sudety pod hákovým křížem*, Ústí nad Labem 2002, s. 73.

2 Srovnej Rudolf M. Wlaschek, *Juden in Böhmen*, München 1990.

3 SOkA Teplice, LRT, doplňky k. 16, Landrát Wenzel, osobní spisy. *Gegenwartsfragen der Verwaltung im Landkreis Teplitz-Schönau*.

4 Ibidem, s. 8.

5 Srovnej: Jaroslav Hoffmann, K surovinovým potížím textilního průmyslu českého pohraničí v prvním období nacistické okupace, In: *Sborník Severočeského muzea, Historia 10*, Liberec 1991, s. 91–122, dále týž, Hospodářství a životní úroveň v Říšské župě Sudety, In: *Nacionálně-socialistický systém vlády. Říšská župa Sudety. Protektorát Čechy a Morava*, Bratislava 2002.

6 Tématu židovského majetku se věnovala pozornost zejména v souvislosti s restitucemi tohoto majetku zcizeného v období 1938–1945 v postkomunistických zemích a s otevřením pojišťovacích kauz a kauz tzv. „spících“ bankovních kont.

7 V užším smyslu znamená převod „židovského“ vlastnictví do vlastnictví „árijského“, v širším slova smyslu se používá jako označení procesu vyřazení židů z hospodářského a společenského života. Srovnej Frank Bajohr, *„Arisierung“ in Hamburg*, Hamburg 1997.

8 Hovoříme-li o židovském majetku, máme na mysli majetek lidí, kteří byli za Židy označeni z vnějšku, na základě vymezení nacionálně-socialistických zákonů, nikoliv pouze ty, kteří by se za Židy sami považovali.

9 Srovnej: Dieter Ziegler, Banken und „Arisierungen“ in Mitteleuropa, in: Dieter Ziegler (ed.) *Jahrbuch der Gesellschaft für mitteleuropäische Banken und Sparkassengeschichte*, Stuttgart 2002.

10 Srovnej: Jaroslava Milotová a kol., *Židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích 1939–1945*, Praha 2001.

11 Srovnej: Christopher R. Browning, *Obyčejní muži – 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku*, Praha 2002. Zygmund Bauman, *Modernita a holocaust*, Praha 2003.

12 Zlom začíná protizidovským pogromem známým jako „Křišťálová noc“. Poté, co 7. listopadu 1938 židovský mladík zavraždil Ernsta von Ratha, německého legačního radu v Paříži, se tato nešťastná událost stala vítanou záminkou k zostřeným rozsáhlým protizidovským represím v Německu i na obsazených územích včetně oblastí odstoupených Německu Československem. V noci z 9. na 10. listopadu (v Sudetech zpožděně z 12. na 13. listopadu) byla během pouličního teroru zničena a vypálena většina synagog a modliteben, vydrancovány židovské obchody a domy. Situace po pogromu (interpretovaném jako lidový odpor vůči židovstvu) se pro představitele nacistického vedení stala vhodnou příležitostí k zpřísnění a změně protizidovských opatření.

- 13 Většina Židů utekla na území „zbytku Československa“ a vyčkávala, jak se situace vyvine. Domovní majetek těchto uprchlíků (a to i Čechů) byl podřízen nucené správě podle nařízení „O využití uprázdněných prostor v sudetoněmeckých oblastech“ (*Anordnung über die Bewirtschaftung leerstehender Räumlichkeiten in den sudetendeutschen Gebieten*)VOBl. für die sudetendeutschen Gebiete 1938, č. 5, s. 29.
- 14 Srovnej: Drahomír Jančík, Eduard Kubů, Jan Kuklík ml., „*Arizace*“ a restituice židovského majetku v českých zemích (1939–2000), FF UK Praha, Praha 2003.
- 15 Židovství podnikatelů je zde (v roce 1940) definované na základě tzv. Norimberských zákonů.
- 16 SOKa Teplice, *Die Chronik der Stadtgemeinde Teplitz-Schönau nach der Heimkehr des Sudetenlandes ins Grossdeutsche Vaterland*. SOKa Teplice, kniha 473.
- 17 Počet Židů podle náboženského vyznání.

18 SOKa Teplice, fond AMT, inv. č. 462, kronika 1938–1940, s. 552. Kronikář připomíná značné množství obchodů zavřených v době vysokých židovských svátků.

19 SOKa Teplice, fond LRT, dodatky k. 16. Osobní spisy landráta. *Gegenwartsfragen der Verwaltung im Landkreis Teplitz-Schönau*, s. 2–4.

20 Většina nucených správců židovského domovního majetku vstoupila do NSDAP 1. 11. 1938, tedy k prvnímu datu, kdy to bylo možné (srovnej údaje v tabulce nucených správců). Do funkce nuceného správce byli uvedeni v průběhu října a listopadu, nejčastěji mezi 5. – 20. 11. 1938. SOKa Teplice, AMT, k. 409, 9327 Židovský domovní majetek.

21 Údaje potvrzené v kartotéce členů, Archiv MV ČR.

22 Srovnej: Drahomír Jančík, Eduard Kubů, „*Arizace*“ a arizátoři, Praha 2005, s. 5.

23 Ibidem, s. 187.

24 Ibidem, s. 108.

25 Eduard Kubů, Jan Kuklík ml., *Ungewollte Restitution. Die Rückerstattung jüdischen Eigentums in den böhmischen Ländern nach dem Zweiten Weltkrieg*, in: Constantin Goschler, Philipp Ther (Hg.), *Raub und Restitution. „Arisierung“ und Rückerstattung des jüdischen Eigentums in Europa*, Frankfurt am Main 2003, s. 184–204.

26 Zákon přitom postižení „arizace“ umožňoval: dekret prezidenta republiky o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech rozlišoval několik typů zločinů proti majetku. V §10 se výslovně pravilo: „*Kdo v době zvýšeného ohrožení republiky zneužil tísně, způsobené národní, politickou či rasovou persekucí, aby se obohatil na úkor státu, právnícké či fyzické osoby, trestá se, nedopustil-li se činu přísněji trestaného, za zločin těžkým žalářem od pěti do deseti let.*“ Srovnej pozn. 22 a 14.

Počátky betonového stavitelství na Ústecku

Martin Krsek

V moderním stavitelství tvoří beton neodmyslitelnou součást takřka jakékoli stavby. Přitom se používá v českých zemích sotva 150 let. Beton, tedy směs cementu, kamene a vody, se ve stavitelství objevuje nejdříve jako materiál pro budování základů a teprve v závěru 70. let 19. století i na svrchní stavbu. Železobeton pak přichází na scénu ještě o třicet let později. Ústecko jako prudce se rozvíjející průmyslový region bylo místem otevřeným nejnovějším technologiím – stavebnictví nevyjímaje. Nachází se tu reprezentanti nejstaršího užití betonu a železobetonu v českých zemích. V několika případech drží dokonce místní stavby zemský primát.

POČÁTKY PROSTÉHO BETONU VE STAVITELSTVÍ

Premiéra betonu v českých zemích se odehrála na stavbě České spořitelny v Praze roku 1858, kde stavitel Quido Bělský použil cement do základů.¹ V Anglii, kolébce portlandského cementu, se v té době už dvacet let experimentovalo s betonem i na dalších stavebních konstrukcích, především zdech. Stály už první „betonové domy“. V Rakousku brzdila rozmach betonu vysoká cena cementu. První pokusy s užitím betonu na svrchní stavby se v dunajské monarchii odehrály až na začátku

70. let. České země nezůstaly pozadu. Působil tu jeden z průkopníků betonového stavitelství v Rakousku, stavební inženýr Otto Ehlen. Rodák z Berlína se oženil a usadil v Praze. V hlavním městě českého království také postavil první významnou betonovou stavbu na našem území. Roku 1875 představil veřejnosti dvoupodlažní betonovou vilu v Bubenči. Měla základy, stěny a klenuté stropy – vše z betonu. O dva roky později realizoval stavbu komplexu průmyslových a obytných objektů v Poděbradech pro továrníky bratry Gerhardtovy. Ehlen tady rozšířil svůj betonový repertoár ještě o skořepiny klenutých střech. Zatím vše bez výztuže, například betonovou střechu podpíral dřevěný krov. I přes tyto nesporně úspěšné průkopnické stavby ale nedošlo v českých zemích k rychlejšímu masivnímu rozšíření betonových konstrukcí do svrchních staveb. Velká část veřejnosti dál hleděla na nový materiál s nedůvěrou a první větší stavby z betonu se objevují až na přelomu 80. a 90. let.²

PROSTÝ BETON NA ÚSTECKU – ZAKLÁDÁNÍ A VODNÍ STAVBY

Už od 80. let bylo běžné zakládání větších městských staveb na betonu. Další odvětvím stavitelství, kde se beton čím dál tím častěji uplatňoval, reprezentovaly vodní stavby.

První známou rozsáhlejší stavbu toho druhu představují betonové splavy na Otavě z počátku 80. let. Tyto splavy byly ale v 50. letech 20. století zrušeny. Při hledání další nejstarší dochované vodní stavby s betonem narazíme na stavbu říčního překladiště rakouských státních drah v ústecké čtvrti Krásné Březno.³ V roce 1887 zpevnila labský břeh 1 500 m dlouhá nábrežní zeď. Stavěla se v délce 1 100 m nad hladinou řeky, z toho 400 m ve vodě. Základ zdí stavěných nad hladinou byl z hydraulické malty, zeď ve vodě z cementového betonu. O tom, že nešlo o běžnou stavbu, svědčí fakt, že vrchní inspektor a předseda stavebního odboru státních drah, zkušený stavební inženýr Eduard Bazika, si teprve na této stavbě poprvé vyzkoušel tvrzení cementu pod vodou a v českém odborném tisku o zkušenosti referoval kolegům. Na stavbu padlo 673 m³ betonu.⁴ Do té doby Ústecko jistě nezažilo masivnější nasazení tohoto materiálu na jediné stavbě, ale stále šlo svým způsobem jen o prostý základový pas. Nad úroveň základu byla zeď klasicky vyzděna z kamenných bloků na vápennou maltu.

KLENBOVÉ STROPY

Přelom do ústeckého stavitelství vnesl až rok 1890. Pojí se se stejnou stavbou, i se

jménem téhož stavebního inženýra. Na novém ústeckém překladišti se totiž záhy začalo se stavbou velkého skladu pro cukr a obilí. Pětipodlažní budova měla pojmout až 600 vagónů cukru v dobách, kdy stav Labe dočasně neumožňoval export zboží na lodích. Konstrukce musela unést až 2 000 kg/m². Základním nosným prvkem byla zvolena kovová skeletová konstrukce. Beton se v tomto případě uplatnil samozřejmě v základových patkách, které přenášely tlak ze sloupů na podloží – na jeden sloup vycházelo 348 tun. Patky mají rozměr 3×3 m a hloubku 1,5 m. Druhá a zajímavější role na této stavbě připadla betonu ve stropích. Stropy tvoří soustava betonových kleneb do ocelových traverz. To už je sice konstrukce, kterou patnáct let předtím předvedl Ehlen na své betonové vile, ale v případě ústeckého překladišti šlo o první skutečně rozsáhlou aplikaci v českých zemích.

Původně mělo skladiště mít běžnou stropní konstrukci z traverz a fošen či celodřevěnou, ale vídeňská centrála státních drah se obávala rizika požáru. Betonové klenby byly sice dražší, ale zato více odolné vůči ohni. Strop v každém z pěti podlaží tvoří deset klenebních polí o šířce 1,4 metru a délce 40 metrů. Klenba byla ve vrcholu silná 13 cm.

Celkově stavba obsahuje na 3,5 tisíce metrů čtverečních zaklenuté stropní plochy. Bazika v dobovém odborném tisku detailně popisuje technologii výroby kleneb včetně poměrů míšení betonu a způsobu odlévání kleneb do posuvného bednění. Konstrukci projektoval vrchní inženýr Kessler. Stavbu provedla nejvyhlášenější betonářská společnost v monarchii – rakouská firma Pittel & Brausewetter.⁵ Narozdíl od Ehlenových staveb i dalších aplikací betonových kleneb před rokem 1890 se krásnobřezenský špýchar dochoval do dnešních dnů. Nedávno prošel objekt rekonstrukcí a dál slouží jako skladiště. Původních kleneb se novodobé zásahy nijak škodlivě nedotkly. Jeho betonové stropy jsou tak nejstarší, odborné veřejnosti známou, dochovanou rozsáhlou betonovou klenbou v našich zemích.⁶ (obr. 1)

SLOŽITĚJŠÍ KONSTRUKCE

V počátcích rozmachu betonového stavitelství se na Ústecku objevuje i celobetonová stavba, kde se beton uplatňuje ve všech konstrukcích. Tímto případem je podzemní vodojem střežkovské firmy Kind & Landesmann na výrobu klihu. Je to sice stavba o pět let mladší než krásnobřezenské skladiště, ale obsahuje mnohem vyspělejší betonové konstrukce. Vodojemy patřily ke

01 Skladiště Privátní společnosti Rakouské státní dráhy v Ústí nad Labem-Krásném Březně, 2008, foto Vladislava Valchářová.

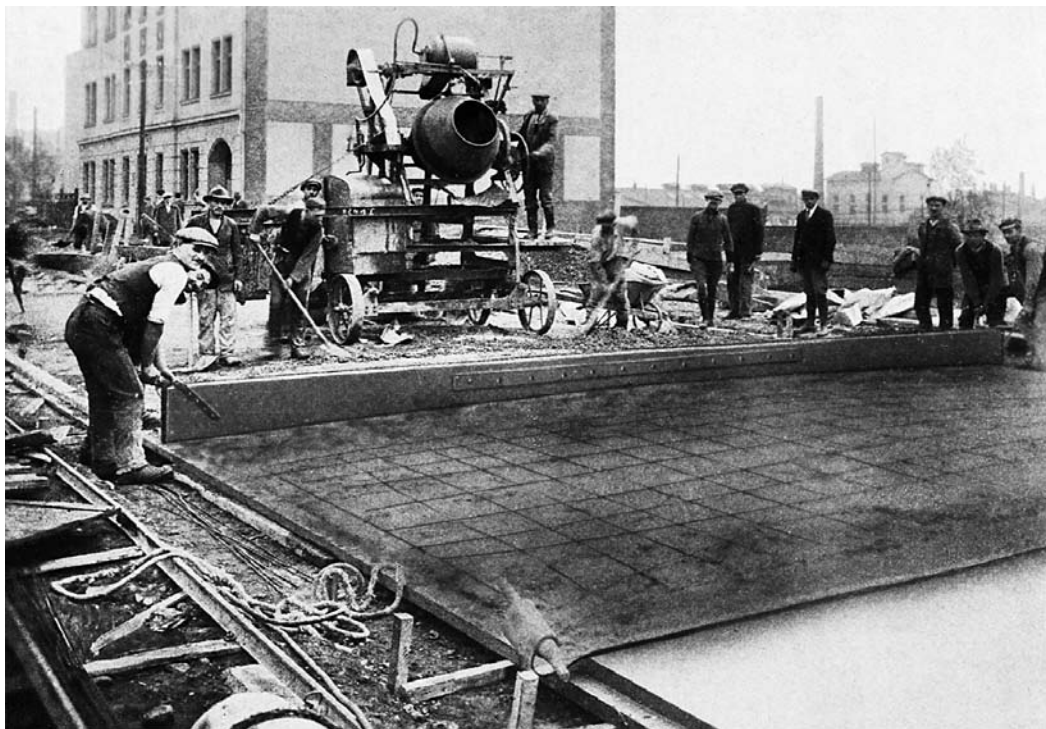
stavbám, kde se cementová směs prosazovala poměrně rychle. Umožňovala totiž velkou úsporu materiálu. Masivní zděné stavby z kamene či cihel nahradily mnohem subtilnější z prostého betonu. První betonová

stavba tohoto druhu v monarchii vznikla v Karlových Varech roku 1881. V 90. letech 19. století pak celobetonové vodojemy vyrostly v Žatci, v Radičevsi či v Těšíně. V Ústí to bylo hned několik takových rezervoárů. Mezi nimi

vyniká svou konstrukcí právě vodojem ve Střekově. Vlastní betonové těleso má tvar zploštělé kopule s vypouklou podstavou, maximální vnitřní délky 13,7 m a šířky 8,7 m. Při nejvyšší výšce vodní hladiny 3,7 metrů může pojmout 300 m³ kapaliny. Klenba je v závěru silná 0,3 m, v patkách 1,4 m. Do klenby je prolomen vstup pro schodiště. Celkem stavba pohltila 369,7 m³ betonové směsi. Dílo projektoval místní stavební inženýr Friedrich Wehle.⁷ Stavba dodnes stojí v areálu podniku Setuza, je nepoužívaná, ale v dobrém stavu.

BETON V SILNIČNÍM STAVITELSTVÍ

Betonová směs se pro svou pevnost a tvárnost začala využívat i pro stavbu silnic a ulic. Betonová deska nahrazovala tradiční kamennou dlažbu. První betonová ulice byla odlita roku 1865 ve Skotsku, ve středoevropském prostoru se tato technologie objevila až o 23 let později, kdy Německo vystavělo svou první betonovou silnici ve Vratislavi. Masivního rozšíření v silničním stavitelství se beton ale dočkal až po první světové válce. To souviselo s vynálezem stroje na přípravu a pokládku betonového povrchu – tzv. finišéru. Světovou premiéru měl roku 1918 v USA.⁸

02 Betonování Schwenkovy ulice v Ústí nad Labem, 1929, archiv VCPD.

Ústí nad Labem patřilo k městům, kde našla tato technologie nejširší uplatnění. Zasloužila se o to přední rakouská betonářská firma N. Rella & Neffe, která měla v severočeské metropoli velmi aktivní pobočku. Firma patřila

v zemích bývalé rakousko-uherské monarchie k pionýrům v prosazování novinek v betonovém a železobetonovém stavitelství. Nedlouho po představení vynálezu už „americkým systémem“ budovala ulice v Ústí nad

Labem. V roce 1929 měla tolik zkušeností, že si mohla dovolit je vyhodnotit. Konstatovala, že systém velmi podpořil rozvoj uliční sítě města, která se jeho zásluhou rychle rozrůstá a za „nepatrné prostředky dosahuje vysoké užitné hodnoty“. Americkým systémem byla v Ústí nad Labem zbudována například Palachova ulice.⁹ (obr. 2)

POČÁTKY ŽELEZOVÉHO BETONU VE STAVITELSTVÍ

Vynálezcem železového betonu bývá označován francouzský zahradník J. Monier, který si roku 1867 dal patentovat myšlenku vyztužit betonové desky a tvarovky drátěnou sítí. Teoretické základy železobetonu pro výpočet stavebních konstrukcí byly položeny až na přelomu 80. a 90. let 19. století. Rozmach železobetonových staveb nastal po světové výstavě v roce 1900, kde francouzský podnikatel F. Hennebique předvedl monolitickou soustavu „podpory, průvlaku, trámu a desky“.¹⁰ To umožnilo uplatnit železobeton na veškeré nosné prvky nadzemní stavby.

V Rakousko-Uhersku byl vydán předpis o zřizování staveb ze železového betonu až roku 1907, ale tato novinka už se ve stavebnictví léta užívala i bez speciálních předpisů. Monier zaregistroval svůj patent v dunajské

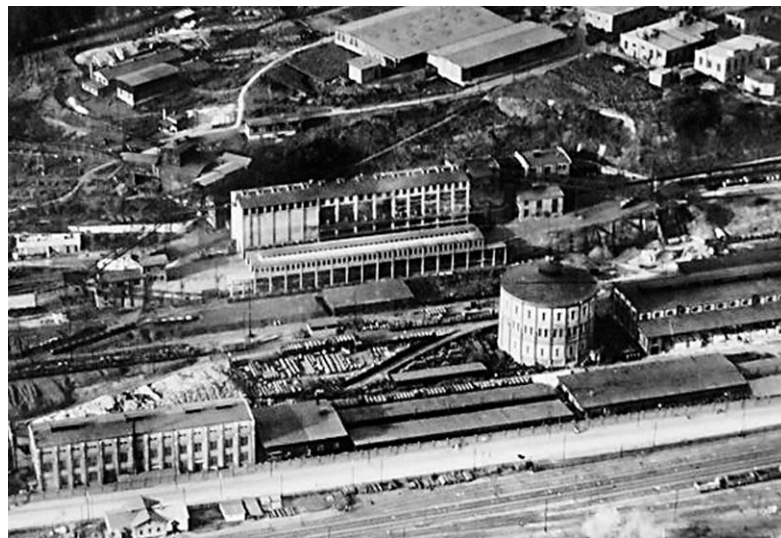
monarchii roku 1879. První uplatnění v praxi našel na konci 80. let, i když v počátcích spíše na experimentálních stavbách. Musela být nejdříve překonána nedůvěra veřejnosti k tomuto novému materiálu. V roce 1892 do zdokonalování železobetonu zasáhl i vědec z Českého království, profesor brněnské techniky Josef Melan, svým patentem železobetonové obloukové konstrukce s tuhou výztuží vhodnou především pro stavby mostů.

Na české území ale pronikal železobeton jen pozvolna. Za první železobetonovou stavbu na našem území je označován mostek zbudovaný na Národopisné výstavě na pražském výstavišti v roce 1895.¹¹ České stavební firmy sice patřily k nejvyspělejším v monarchii, ale dlouho byla jejich iniciativa omezena na stavby z prostého betonu. Železobeton totiž chránily patenty a jejich využití si mohly dovolit jen velké betonářské podniky kategorie Pittel & Brausewetter či N. Rella & Neffe. Ty byly zase v německých rukou a na českém trhu těžko sháněly větší zakázky i z důvodů národnostních rozporů. O to snadnější přístup měly do německých oblastí Čech a Moravy.¹² Po roce 1900 pak nastává prudký nárůst železobetonových staveb.¹³ Stavby využívající monolitické konstrukce se ale stávají běžnými až po první světové válce.

ŽELEZOBETONOVÉ STAVITELSTVÍ NA ÚSTECKU – STROPY (PREFABRIKÁTY)

Nejstarší doložené a dodnes dochované železobetonové stropní klenby se nacházejí ve Smržovce u Tanvaldu v továrně firmy J. Priebische dědicové z roku 1895. Klenba je vyztužená drátem dle systému Monierova a usazená v ocelových „I“ profilech. Má rozpětí 3,35 m a vzepětí 0,35 m. V pozdější době se objevují i ploché železobetonové stropy, a to i za použití prefabrikovaných desek. Ústecký evangelický kostel apoštola Pavla nepochází sice z úplných počátků železobetonového stavitelství v českých zemích, ale železobetonová klenba jeho hlavní lodi musela být svým provedením a především rozměry ve své době unikátem. Chrám byl vysvěcen roku 1906. Tehdy například dokončoval Jan Kotěra svou první železobetonovou budovu – muzeum v Hradci Královém.¹⁴ Klenbu kostela ale můžeme datovat už o dva roky dříve. Stavebníci totiž hrubou stavbu včetně zastřešení dokončili už roku 1904. Ke stavbě se nedochovala původní projektová dokumentace. O moderní konstrukci stropu je známa jediná tištěná zmínka, ve které místní dobové noviny při popisu kostela uvádějí, že valená klenba lodi je z betonových prefabrikátů.¹⁵ Blíže se nikdo pozoruhodnému prvku nevěnoval, a to ani ze současných badatelů.

Valená klenba hlavní lodi je skutečně zhotovena z prefabrikovaných betonových panelů, což je evidentní při průzkumu z podkroví. Klenba má rozpětí úctyhodných 12 m a vzepětí 6 m. Ve své délce 18 metrů je dělena na čtyři pole klenebními pasy. Mezi pasy je rozepnuta soustava úzkých železobetonových stropních desek. Klenební pasy tvoří taktéž železový beton. Jde o prvky odlévané na místě do dřevěného bednění, po němž zůstaly na povrchu otisky. Pas plní funkci trámu. Má profil obráceného písmene „T“, přičemž spodní hrana měří 60 cm a svrchní 40 cm. Pas má proměnlivou výšku, která se snižuje směrem k vrcholu oblouku. Profil odlehčují výdutě. Železobetonový pas vynáší vnější opěráky. Prefabrikované panely jsou široké 20 cm a dlouhé 4 m. Jejich kovově hladký povrch poukazuje na sériovou tovární výrobu v kovových formách. Autorem ústeckého svatostánku v neorománském stylu je lipský architekt Julius Zeissig (1855–1930). Jeho jiné stavby ale nevykávají užitím železobetonu.¹⁶ O klenbách chrámu apoštola Pavla se traduje, že jsou nejstaršími prefabrikovanými stropy u nás. Vzhledem k výše popsanému vývoji železobetonového stavitelství o tom lze pochybovat. Pravděpodobně ale byla tato klenba ve své době největší v Čechách a nejspíš také jde o vůbec první použití železobetonových

03, 04 Budova generátorů a popelových sil v areálu ústecké Spolchemie, snímky z roku 1962, Podnikový archiv Spolchemie.

prefabrikátů, ne-li železobetonu jako takového na sakrální stavbě u nás.¹⁷ Jistá forma železobetonové klenby se vyskytuje také na evangelickém kostele v Hrobu u Teplic (autorem je drážďanská architektonická kancelář Schilling & Gräbner), který je ještě o dva roky starší. Ovšem jde jen o vyztužený beton v podobě slabé skořepiny, která není ani plně samonosná a musí být vynášena závěsy do krovu, což je s prefabrikovanou konstrukcí ústeckého příkladu neporovnatelné.

Při srovnávání dostupných pramenů a literatury jsem na starší provedenou stavbu nenarazil. Žádná mnou prohlédnutá předválečná literatura o železobetonu německé či české provenience také tuto stavbu necituje.¹⁸

MONOLITICKÉ KONSTRUKCE

Stavby využívající úplný Hennebiqueův systém tedy desku, trám, průvlak a pilíř se u nás objevují už v roce 1900. Například Wenkeho dům v Jaroměři od Josefa Gočára. Dalším

pokrokem jsou rámové konstrukce. První známe z roku 1911, a to ve dvoraně Pražské městské pojišťovny od A. Lederera a na proslulé stavbě Lucerny vedené předním českým propagátorem betonových konstrukcí St. Bechyněm.¹⁹

Z roku 1911 pochází také mohutná stavba generátorů a popelových sil v areálu ústecké Spolchemie. Tehdy největší chemický závod v Rakousko-Uhersku ale nebyl typickým

průkopníkem v prosazování železobetonu. Naprostá většina jeho staveb užívala pro nosné konstrukce klasické zdivo, ocel a dokonce dřevo.²⁰ Stavba generátorů a sila byla výjimkou, zato exkluzivní co do provedení. Stavba bohužel zmizela v roce 1993, aniž kdokoli docenil její význam pro dějiny českého stavitelství. Nebyla podrobně zdokumentována. Zachovalo se sice několik fotografií (obr. 3 a 4) a část výkresové dokumentace, ale řadu detailů lze pouze dedukovat. Výkresová dokumentace neobsahuje materiálovou specifikaci. To, že základní nosné prvky stavby byly ze železobetonu, odvozují ze subtilních rozměrů konstrukcí, které vylučují užití zděné konstrukce, či prostého betonu a ze zakreslených profilů,²¹ které zase vylučují užití oceli.²² Také pamětníci bourání zmiňují, že celá stavba vyjma výplní stěn byla z betonu.²³ Jedna z fotografií areálu z doby těsně před zbouráním zachycuje detail sloupu popelového sila se zřetelnými otisky dřevěného bednění v betonové mase.²⁴ Jde o dvě samostatné stavby na sebe provozně navázané. Generátory představují halu vysokou 19,4 m, širokou 13 a dlouhou 25 m. Dle použití konstrukce lze halu rozdělit horizontálně do dvou částí. V prvním podlaží do úrovně 6 m byla použita monolitická konstrukce typu Hennebique. Skelet tvoří

pět polí na délku a dvě pole na šířku haly. Pilíře mají obdélný průřez 50×60 cm. Nesou masivní průvlaky s náběhy, průvlaky leží v příčném i podélném směru. Přes průvlaky je v podélném směru položena soustava trámů nesoucích podlahu druhého podlaží. Skelet také vynáší veškeré další vnitřní betonové konstrukce horních dvou podlaží. Jde především o násypku na uhlí tvořenou trámy a šikmou betonovou deskou. Trámy jsou uloženy v příčných zdech vystavěných na průvlacích. Na monolitické soustavě prvního podlaží je postavena železobetonová rámová konstrukce poměrně vyspělého provedení. Rámy se pnou přes celou šířku haly a na délku dělí prostor do pěti polí. Vynáší zastřešení a částečně obvodové zdivo. Pilíře rámu mají profil 50×30 cm. Jsou vysoké 8 m a na úrovni třetího podlaží pozvolna přecházejí v průvlak v podobě lomeného střešního nosníku. Mezi střešními nosníky jsou rozepnuty na rozpětí pěti metrů trámy po 1,8 metrech, které nesou střechu, nejspíš tenkou železobetonovou deskou.²⁵

Popelová sila představovala nižší dvoupodlažní budovu o délce 94 metrů. První podlaží tvořila skeletová konstrukce hybridní skladby. Na konstrukci překvapí užití archaické konstrukční skladby u sloupu, který má pod

průvlakem příporu (pásek) jako dřevěné trámové konstrukce. Sloup má průřez 50×50 cm. Jedno pole měří na délku 5,2 m, na šířku 3,7 m a vysoké je 6,8 metrů. Druhé podlaží tvořila taktéž skeletová konstrukce klasické skladby. Rozpětí polí na délku představovalo 5,2 m, na šířku 5,7 m a na výšku 3,8 m. Sloupy byly subtilnější s průřezem 30×30 cm. Střední sloup byl vyšší a průvlaky tak vytvářely sklon sedlové střechy. Přes průvlaky ležely trámy nesoucí konstrukci střechy. Z železobetonu, či prostého betonu byly také další stavební prvky na silech, např. ústí výsypek.²⁶

Halu generátorů v ústecké Spolchemii můžeme zařadit k vůbec prvním stavbám na českém území, které využily železobetonovou rámovou konstrukci – v tomto případě ve velmi čisté formě.

ÚSTEČTÍ PODNIKATELÉ V BETONOVÉM STAVITELSTVÍ

První betonové stavby na Ústecku neprováděly místní firmy, které na to nebyly technicky ani teoreticky připravené. Například betonové klenby na přístavním skladišti zhotovila renomovaná betonářská společnost s centrálou ve Vídni.²⁷ Do roku 1896 neexistovala v Ústí stavební firma specializující se na stavby z betonu.²⁸ I když

např. výše zmiňovaný celobetonový vodojem navrhl místní stavební inženýr. Teprve ústecký adresář pro roku 1906 zahrnuje kolonku „*Podnikání v betonovém stavitelství*“. Obsahuje tři firmy. Anton Grossmann inzeruje prodej cementového zboží a betonář, společně s asphaltováním a pokrýváním střech. Tento podnikatel se nejspíše podílel na betonovém stavitelství v Ústí jen na drobnějších stavbách a pouze z prostého betonu. Stavební mistr Josef Ulbricht (založeno 1903) nabízel pěstovaný beton i železobeton, od zpracování projektu po provedení stavby. V Ústí nad Labem také otevřel na počátku 20. století pobočku betonářský velkopodnik N. Rella & Neffe (založen 1873).²⁹ Ústecká filiálka hrála vůdčí roli v řízení zakázek po celých Čechách i na Moravě. V letech 1907–1909 užíla firma železobeton při stavbě Městského divadla.³⁰ Pravděpodobně se jako zkušený specialista podílela i na zhotovení výše zmíněné prefabrikované železobetonové klenby v chrámu apoštola Pavla.

Počet betonářských podnikatelů dokládá, že beton a železobeton musel být už v polovině prvního desetiletí 20. století v ústeckém stavitelství poměrně rozšířen. Pravý boom nových technologií ve stavebnictví nastal ale až po první světové válce, kdy došlo

k masivnímu rozšíření zejména železobetonu. Jeho užití bylo velmi rozmanité. Například ústečtí stavebníci odlili roku 1929 ze železobetonu celou přístavbu restaurace Parník, což představovalo 20 m dlouhou obvodovou zeď s okenními otvory.³¹ Při výstavbě kina Alhambra v ústecké čtvrti Střekov roku 1926 byl zase využit železobeton pro složitou nosnou konstrukci zahrnující i železobetonový „krov“ sedlové střechy.³² Přesto ještě v roce 1935 ústecká betonářská firma H. Wähner & Co. (založena 1914) úpěnlivě přesvědčuje potencionální zákazníky o bezpečnosti železobetonové konstrukce a osvětluje příčiny velkých stavebních neštěstí na stavbách ze železobetonu v Praze a v Brně.³³

ZÁVĚR

To, že Ústí nad Labem nabízí tolik příkladů pionýrského užití betonu a železobetonu jistě souvisí s průmyslovým charakterem této oblasti. Popisované stavby ale nemohou Ústí pasovat na jakousi „betonovou velmoc“ českých zemí. Šlo jen o solitéry. Stejně jako jinde, i zde si musel beton a železobeton složitě prorážet cestu přes nedůvěru a zažitě návyky. A souboj s klasickými stavebními materiály trval desetiletí. „Objev“ zatím neznámých betonových staveb souvisí také s historií Ústí jako území dříve osídleného

převážně německy mluvícím obyvatelstvem. Stále ještě není z hlediska stavební historie tak detailně prozkoumáno jako oblasti v českém vnitrozemí.

POZNÁMKY

- 1 František Jílek, *Studie o technice v Českých zemích 1800–1918 IV*, Praha 1986, s. 448.
- 2 Jiří Dohnálek – Irena Seidlerová, *Dějiny betonového stavitelství v českých zemích do konce 19. století*, Praha 1999, s. 107–131.
- 3 Ibidem, s. 194.
- 4 Eduard Bazika, Překladiště v Krásném Březně a v Neštěmicích u Ústí nad Labem, *Zprávy spolku architektů a inženýrů v Království Českém XXII*, 1887/1888, seš. 3, s. 11–14.
- 5 Eduard Bazika, Skladiště (špýchar) na labském překladišti v Krásném Březně, *Zprávy spolku architektů a inženýrů v Království Českém XXVI*, 1892, s. 124–126.
- 6 Viz pozn. 2, s. 218.
- 7 Viz pozn. 2, s. 207.
- 8 Ágnes Lindenbach, *Geschitte des Strassenbaus*, s. 3–4. Podklady pro vysokoškolskou přednášku publikované na <http://www.u.vt.bme.hu>.
- 9 *Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper, Band 3, Aussig*, Berlin 1929, s. 299.
- 10 Viz pozn. 1, s. 431–432.
- 11 Ibidem, s. 450.

- 12 Viz pozn. 2, s. 168–173.
- 13 Ibidem, s. 215–226.
- 14 Petr Dvořáček, *Architektura českých zemí – Moderní architektura*, Praha 2005, s. 27.
- 15 Tomáš Okurka, *Sto let chrámu apoštola Pavla v Ústí nad Labem 1906–2006*, Ústí nad Labem 2006, s. 13–15.
- 16 http://de.wikipedia.org/wiki/Julius_Zei%C3%9Fig
- 17 Podle sdělení pracovníka Národního památkového ústavu Ústí nad Labem Jiřího Bureše.
- 18 Nahlédl jsem do *Handbuch für Eisenbetonbau* (B. Löser, Berlin 1934) a dalších prací obdobné náplně. Ovšem zásadní dílo pro betonové stavby v od F. Empergera z roku 1909 mi nebylo dostupné.
- 19 Viz pozn. 1, s. 450.
- 20 Podle sdělení zaměstnanců Spolchemie odolává impregnované dřevo agresivnímu prostředí výroby lépe než beton. Nejspíše proto tato železobetonová konstrukce byla použita pro provoz, který nepředstavoval chemickou výrobu v pravém slova smyslu.
- 21 Výkres je v měřítku 1:100, nelze proto zcela vyloučit, že detail profilu byl v kresbě zjednodušen. Ovšem použití ocelové konstrukce je v tomto případě spíš nepravděpodobné.
- 22 Podnikový archiv Spolchemie, stavební dokumentace k budově č. 440, U 270/2.
- 23 Sdělení Ing. Oldřicha Kohouta, správce provozních budov Spolchemie.
- 24 Podnikový archiv Spolchemie, demolice, fotodokumentace.
- 25 Ibidem, stavební dokumentace k budově č. 440, U 270/2.
- 26 Ibidem, stavební dokumentace k budově č. 375 – U 277/2.
- 27 Viz pozn. 2, s. 217. Tato firma se podílela na největších zakázkách v monarchii. Velmi se zasloužila o propagaci nového materiálu. Mimo jiné iniciovala veřejností velmi sledované srovnávací zkoušky kleneb z různých materiálů ve Vídni roku 1892.
- 28 *Adreßbuch der Stadt Aussig*, 1906.
- 29 Ibidem.
- 30 *Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper, Band 3, Aussig*, Berlin 1929, s. 297.
- 31 Archiv města Ústí nad Labem, stavební dokumentace k domu čp. 795.
- 32 Ibidem, čp. 749.
- 33 *Tradition und Ruf, Heimatbeilage zum Aussiger Tagblatt*, 26. 10. 1935, s. 17.

Severočeská armaturka, a. s., Ústí nad Labem

Ladislav Stančík

Bernard Schäffer (1823–1877)

Christian Friedrich Budenberg (1815–1883)

Podnik byl založen v roce 1899 jako filiálka společnosti Schäffer & Budenberg. Jak plyne z jeho názvu nese jména dvou podnikatelů, Bernarda Schäffera a Christiana Fridricha Budenberga, kteří již od roku 1849 úspěšně provozovali mateřskou firmu, rodinný podnik, v Magdeburgu-Buckau. Před založením ústecké filiálky byly již založeny jiné sesterské podniky, (viz úvodní stránka dobového katalogu výrobků z roku 1915), např. pobočka ve Velké Británii vznikla již v roce 1853. Je to přirozené, Anglie byla přední průmyslovou zemí, výhodné odbytiště pro sortiment výrobků s určením hlavně pro železniční dopravu, distribuci a výrobu technologické vodní páry v rámci celého impéria. V Ústí nad Labem se nejprve montovaly manometry, další příslušenství a armatury

z dovážených dílců. Postupně, jak docházelo k rozšiřování výrobních ploch, se určitý sortiment přebíral a kompletně vyráběl zde. Podobně jako v Británii té doby, se začalo s výrobou celého sortimentu manometrické techniky, určeného pro páru a chemický průmysl tehdejšího mocnářství.

Vraťme se k oběma zakladatelům. Pan Schäffer byl vynálezce a nechal si patentovat např. membránový princip manometrů v roce 1849, ve stejném roce jako M. Bourdon svůj princip po něm pojmenovaného Bourdonova pera. Později, po vypršení platnosti patentu byly v Ústí nad Labem i tyto manometry zavedeny do výroby. Obchodní značka S&B byla v té době známá po celém světě. Pan Budenberg byl původem farmář, vystupoval zřejmě hlavně jako investor a schopný řídicí element v celém podniku. V prvních dvaceti letech byly vybudovány všechny průmyslové budovy ústeckého areálu, z nichž většina, v různém technickém stavu dosud stojí nebo i slouží podnikatelským účelům. Většina z nich ale již není ve vlastnictví současného nástupce firmy, SČA, a. s., Ústí nad Labem. Architektonicky se jedná o typickou průmyslovou architekturu z režných cihel, některé objekty nesou význačné znaky secese. Měl jsem možnost

navštívit mateřský podnik v Magdeburgu-Buckau někdy okolo roku 1978, a jako by na mne „dýchlo“ známé prostředí – tak si byly srovnatelné objekty podobné. Je možné, že bychom mohli mít stejný pocit i v dalších filiálkách. Lze pouze litovat, že ne všichni současní majitelé těchto objektů ctí jejich historickou hodnotu, nedostatečně je udrží, případně činí stavební zásahy takového druhu, že dochází k vážnému narušení celkového vzhledu. Nejlépe je zachovaný objekt hlavní budovy, původní i současné ředitelství SČA, objekt hlavní montáže, kde dnes sídlí firma Schifr – AC s.r.o., která se zabývá výrobou nástrojařského charakteru, a objekt původní nástrojárny a modelárny, který vlastní firma První Ústecká Montážní, s.r.o.

Původní výrobní sortiment předválečné doby byl poměrně široký, zahrnoval manometrickou techniku, ruční uzavírací a regulační ventily, šoupátka, pojistné ventily, pumpy apod. Po roce 1945 byl podnik znárodněn a přejmenován na Severočeskou armaturku, n. p. V roce 1958 se stal členem sdružení národních podniků Československé armaturky v Praze. V roce 1966 pak byl začleněn do VJH Sigma – Závody na výrobu čerpacích zařízení a armatur se sídlem v Olomouci. V průběhu těchto organizačních změn došlo

Příklady z výrobního sortimentu v roce 1915 – manometry.

k rapidnímu nárůstu požadavků na výrobu celého sortimentu armatur pro energetiku, plynárenství, chemický průmysl a pro další průmyslová odvětví. Většina pracovišť pracovala na plné dvě směny, některá i na tři, začal se projevovat nedostatek kvalifikovaných řemeslníků, zejména obráběčů, začaly se konstruovat a stavět jednovýřelové stroje (JUSy), zakoupila se transferní linka o výrobním výkonu 600–1 000 kusů ventilů ze šedé litiny za směnu, začal se budovat integrovaný výrobní úsek, plně řízený výpočetní technikou, došlo k nákupu NC strojů. Začal se ale také projevovat nedostatek některých

Hlavní budova původního a současného podniku (Objekt A), 2007, foto Martin Vonka.

speciálních materiálů, zejména nerezové oceli, nedostatek externích kapacit na výrobu odlitků z mosazi a siluminu. V této době také došlo k nákupu licence na výrobu plynových armatur od italské firmy Tartarini (okolo roku 1966) a tím se vytvořily podmínky pro modernizaci tuzemského plynárenství. Úspěšné zvládnutí technologie jejich výroby umožnilo zavést nový sortiment potřebných výrobků, včetně výroby plynových regulačních stanic kioskového typu. První prototyp o výkonu 200 Nm³/hod byl vystaven na MBV v roce 1970. Tato výrobní zařízení byla instalována v nových dvou průmyslových

Budova bývalé hlavní montáže a montáže regulačních stanic (Objekt B, dnes Schifr-AC s. r. o.), 2007, foto Ladislav Stančík.

halách, které jsou dosud v majetku firmy. V této době měl podnik asi 2 200 zaměstnanců a tvořily jej: Závod 01 – hlavní závod v Ústí, Závod 02 Býnov v Děčíně (původně výrobce šicích strojů Lada), Závod 03 Chabařovice – ocelárna, Závod 04 Krupka – učiliště, které se v rámci výuky také aktivně podílelo na výrobě

montážních podsestav. Do přímé kompetence Závodu 01 patřila také slévárna šedé litiny. Dá se říci, že podnik v této době byl co do množství a technologie světovým výrobcem č.1 sortimentu ručních uzavíracích a regulačních armatur z oceli a ze šedé litiny.

K 31. prosinci 1990 se podnik stal státní akciovou společností a následně došlo k plné privatizaci. V roce 1998 byla založena dceřiná akciová společnost SČA – Slévárna šedé a tvárné litiny, která pak v roce 2002 odkoupila od mateřské a. s. ocelárnu Chabařovice. Po vyklizení zejména východních trhů docházelo k zeštíhlovacím aktivitám, které se projevily hlavně snižováním stavů pracovníků všech profesí (odhaduji, že tam nyní pracuje asi 400 zaměstnanců ve všech divizích společnosti), a že tento vývoj, dle mého názoru, již v některých případech narušil proces vlastní reprodukce, modernizace a vlastního vývoje nových výrobků.

Uvedené je skutečně pouze stručný nástin historického vývoje podniku Severočeská armaturka Ústí nad Labem. Jedná se stále o klasický průmyslový podnik, s širokým rozsahem používaných technologií, ve kterém, v průběhu jeho existence, pracoval alespoň někdo z každé rodiny ve městě a v některých případech tam pracovaly nepřetržitě celé generace. Je pouze škoda, že v současnosti došlo k přerušení kontinuity jeho činnosti, zejména v oblasti vývoje a rozvoje výrobního sortimentu a zdá se, že úspěšný návrat k těmto aktivitám je již nemožný.

Lužická jezerní oblast (Lausitzer Seenland) – největší krajinné staveniště Evropy

Günter Bayerl

převzato z *BTU Beacon, International Student News*, č. 5, 12. 07. 2006

Krajina je pomíjivá – zní základní věta výzkumu kulturní krajiny. Uvádí, že krajina se neustále proměňuje, že původní „přírodní krajina“ (*Naturlandschaft*) celosvětově už sotva kde existuje. Stopy lidské hospodářské činnosti se nacházejí dokonce i v polárním ledu, konzervované v podobě sedimentů z emisí. Zjistěte ovšem existují rozdílné doby proměny krajiny. Tradičně obhospodařované zemědělské krajiny se mění relativně pomalu, průmyslové krajiny mnohonásobně rychleji. V dnešní době žijeme v období prudkého zrychlování krajinných proměn a region kolem města Cottbus v Lužici je toho ukázkovým příkladem.

Na hranicích mezi Brandenburskem a Saskem leží Lužický uhelný revír. Nyní je zde v provozu pět hnědouhelných povrchových dolů, za časů NDR jich bylo téměř dvacet. Po opětovném sjednocení Německa byly zahájeny rozsáhlé rekultivační projekty, od roku 1990 zajistily spolková i zemské vlády kolem 7,8 miliard euro na sanaci hnědouhelného revíru. Tak vzniklo „*největší krajinné staveniště Evropy*“ – slovy Rolfa Kuhna, ředitele mezinárodní stavební výstavy (*Internationalen Bauausstellung*) IBA – Fürst Pückler-Land, 2000–2010.

Cílem rekultivací není jen samo obnovení využitelné zemědělské půdy, lesů a přírodních rezervací, nýbrž nové uspořádání krajiny na vyšší úrovni, zhodnocení (*Inwertsetzung*). Opuštěné lomy (pinky) vytěžených povrchových dolů se plní prameny spodní vody a přiváděním povrchových vod (zatopení) a tak se rodí „Lužická jezerní oblast“. Jejím jádrem je přes třicet vodou již naplněných nebo vznikajících jezer, která budou s dalšími devíti zaplavenými jezery mezi Spremburkem, Hoyerswerdou a Senftenbergem o celkové ploše 7000 ha propojena třinácti plavebními kanály přibližně do roku 2015. Tak vznikne jezerní oblast, čtvrtá největší v Německu, a největší umělá vodní krajina Evropy. „Lužická jezerní oblast“ má přednostně sloužit turistice a stát se nejdůležitější východoněmeckou rekreační oblastí (*Freizeitlandschaft*). Už dnes specifická krása bezprostředně opuštěných povrchových dolů – průmyslová poušť a měsíční krajina – slouží jako atrakce: pro pouštní putování nebo jízdy džípem opuštěnými lomy, divadelní představení v povrchových dolech nebo megakoncerty před kulisou 500m dlouhého a 80m vysokého skryvkového mostu F60.

Gigantický a monumentální není jen samotný zánik těžby, ale také jakoby nově

01 Skryvkový most F60 v Lichterfeldu u Finsterwalde, 2007, foto Gunnar Ries.

vytvořená krajina po vytěžení. Lužické hnědouhelné povrchové doly zabíraly plochu 68 000 ha, zatopením nově vytvořené vodní plochy mají mít rozlohu cca 14 000 ha. Až 18 % půdní plochy bude vyjmuta jako přednostní území určené pro přírodní rezervaci. Vedle lesnických rekultivací prováděných podle principů ekologického zakládání lesa bude ponecháno širší území volnému prostředí a přechodovým zónám. V tomto „laboratorním prostoru nové krajiny“ aktivně spolupracují vědečtí pracovníci i studenti BTU (Brandenburgische Technische Universität) na mezioborových projektech. Mnohé je experimentem, „vědecko-tech-

nické sestavování krajiny“ je neprobádané pole. Tato činnost bude mít ale se zřetelem ke stále se zrychlujícím technickým změnám se stále novými výrobními systémy a v důsledku toho stálé produkce průmyslového odpadu celosvětově rostoucí význam. Tím se stává vytěžená hornická krajina včetně Lužické jezerní oblasti nejenom rekreačním prostorem a základnou zážitkové turistiky, ale také obrovskou inženýrsko-technickou a vědeckou laboratoří.

Systém vodního zásobování Lohsa II, skládající se ze tří zatopených povrchových dolů, musí v obdobích, kdy je nízký stav vody, zásobovat vodou biosférickou rezervací Spreewald a také hlavní město Berlín.

Povrchové doly za provozu po desetiletí odčerpávaly spodní vody, aby zamezily prosakování vody do jámy. To vedlo ke snížení hladiny spodní vody na ploše zhruba 200 km², která se dnes musí vrátit na původní úroveň. V období nízkého stavu vody teče Sprévu stěží o tolik více vody, aby postačilo také k zatopení opuštěných povrchových dolů. „Nová krajina“ žizní a její budoucí kvalita bude významně záviset na pokrytí této potřeby a na technologické regulaci sotva postačujícího množství vody.

V Lužici je právě teď realitou to, co filozof techniky Günter Ropohl popsal jako „technizaci přírody“: „*Co se již dnes daří praktickým ekologům rekonstruovat ohraničených biotopů, v budoucnosti se může rozšířit do rozsáhlého (technizovaného) ekosystému a směřovat k nepřetržité technizaci přírody. V každém případě ekologicky zdůvodněné celosvětové plánování ve sférách surovin, energií, výživy, krajiny, klimatu a zalidnění může udržet zemi obyvatelnou jen tím, že přírodu všestranně „domestikuje“... Když se ochrana a péče na ekologickém základě celosvětově rozšíří, znamená to do jisté míry zánik přírody. To může znít okázale, ale „ekologizace“ techniky bude v případě nutnosti pokračovat postupnou technizací přírody.*“

LITERATURA

Lausitzer und Mitteldeutsche Bergbau-Verwaltungsgesellschaft (ed.), *Bergbausanierung ist nicht eines Mannes Werk*, Berlin 2003.

Günter Ropohl, *Die unvollkommene Technik*, Frankfurt/Main 1985.

Prof. Dr. Günter Bayerl, katedra historie techniky Brandenburgische Technische Universität (BTU) Cottbus, přední znalec průmyslového dědictví regionu, zvláště proměn Lužického uhelného revíru.

Das Lausitzer Seenland – die größte Landschaftsbaustelle Europas

BTU Beacon, International Student News,
12. 07. 2006

Günter Bayerl

Landschaft ist transitorisch, lautet ein Kernsatz der Kulturlandschaftsforschung. Er besagt, daß sich Landschaft ständig verändert, daß ursprüngliche Naturlandschaft weltweit kaum mehr existiert. Die Spuren menschlichen Wirtschaftens finden sich selbst im polaren Eis als Niederschlag von Emissionen konserviert. Freilich gibt es unterschiedliche Tempi des Landschaftswandels. Traditionell bewirtschaftete Agrarlandschaften verändern sich relativ langsam, Industrielandschaften häufig schneller. Heutzutage leben wir im Zeitalter einer rapiden Beschleunigung der Landschaftsveränderung und die Region

um Cottbus, die Lausitz, ist eines der Musterbeispiele hierfür.

An der Grenze zwischen Brandenburg und Sachsen liegt das „Lausitzer Bergbaurevier“. Derzeit werden dort fünf Braunkohletagebaue betrieben, zu DDR-Zeiten waren es fast zwanzig. Nach der Wiedervereinigung Deutschlands wurden große Rekultivierungsvorhaben in Angriff genommen, seit 1990 haben Bund und Länder etwa 7,8 Milliarden Euro für die Braunkohlesanierung bereitgestellt. Damit entstand die „größte Landschaftsbaustelle Europas“ (Rolf Kuhn, Geschäftsführer der Internationalen Bauausstellung Fürst Pückler-Land).

Ziel der Rekultivierung ist nicht allein die (Wieder)Herstellung von landwirtschaftlichen Nutzflächen, Wald und Naturschutzgebieten, sondern eine Neugestaltung der Landschaft auf hohem Niveau, eine „Inwertsetzung“. Die Restlöcher der aus-gekohlten Tagebaue füllen sich durch Grundwasseranstieg und Wasserzuleitung aus Oberflächengewässern (Flutung) und so entsteht das „Lausitzer Seenland“: Als Kerngebiet von insgesamt über dreißig bereits mit Wasser gefüllten oder noch entstehenden Seen werden

bis ungefähr 2015 zwischen Spremberg, Hoyerswerda und Senftenberg neun Seen mit einer Gesamtwasserfläche von rund 7.000 Hektar geflutet und miteinander durch 13 schiffbare Kanäle verbunden. Damit entsteht Deutschlands viertgrößtes Seengebiet und die größte künstliche Wasserlandschaft Europas. Das „Lausitzer Seenland“ soll vorrangig dem Tourismus dienen und eine der wichtigsten Freizeitlandschaften im Osten Deutschlands werden. Be-reits heute wird der spezifische Reiz der unmittelbaren Tagebaufolgelandschaft - Industrierüste und Mondlandschaft - als Attraktion genutzt: bei „Wüstenwanderungen“ oder Jeepfahrten durch Tagebaurestlöcher, bei Theateraufführungen in Tagebaugruben oder Megakonzerten vor der Kulisse der 500 m langen und 80 m hohen Abraumförderbrücke F 60.

Gigantisch und monumental ist nicht nur die durch den Bergbau aufgebrochene, sondern auch die quasi neu geschaffene Bergbaufolgelandschaft. 68.000 Hektar Land hat der Braunkohletagebau in der Lausitz in Anspruch genommen, ca. 14.000 Hektar Wasserfläche entstehen durch Flutungsmaßnahmen. Bis zu 18 Prozent der Bodenfläche werden als Vorranggebiet

für den Naturschutz ausgewiesen. Neben forstwirtschaftlicher Rekultivierung nach ökologischen Waldbauprinzipien wird Offenland und Übergangszonen breiter Raum belassen. Mit vielfältigen Projekten sind Wissenschaftler und Studenten der BTU in diesem „Laborraum neue Landschaft“ tätig. Vieles ist Experiment, die „wissenschaftlich-technische Konstruktion der Landschaft“ ist Neuland. Sie wird angesichts des sich beschleunigenden technischen Wandels mit immer neuen Produktionssystemen und demzufolge konstanter Produktion industrieller Altlasten weltweit zunehmend bedeutsam. Damit ist die Bergbaufolgelandschaft einschließlich des Lausitzer Seenlandes nicht nur Freizeitraum und Basis für Eventtourismus, sondern auch ein riesiges ingenieurtechnisches und wissenschaftliches Labor.

So muß das Wasserspeichersystem Lohsa II, bestehend aus drei Tagebaurestseen, in Niedrigwasserzeiten die Wasserversorgung des Biosphärenreservates Spreewald und der

Hauptstadt Berlin sichern. Tagebaubedingt wurde über Jahrzehnte Grundwasser abgepumpt, um die Gruben wasserfrei zu halten. Dies führte zu Grundwasserabsenkungstrichtern auf über 200 Quadratkilometern Fläche, die heute wieder ausgeglichen werden müssen. In Niedrigzeiten führt die Spree kaum mehr Wasser, auch zur Flutung der Tagebaurestlöcher wird solches benötigt. Die „neue Landschaft“ giert nach Wasser und ihre künftige Qualität wird wesentlich von der Deckung dieses Bedarfs und der technologischen Regulierung des knappen Wassers abhängen.

In der Lausitz ist bereits jetzt Wirklichkeit, was der Technikphilosoph Günter Ropohl als „Technisierung der Natur“ beschrieben hat: *„Was bei der Rekonstruktion begrenzter Biotope dem praktischen Ökologen bereits heute gelingt, mag sich in Zukunft zu einer umfassenden Ökosystemtechnik ausweiten und auf die durchgängige Technisierung der Natur hinauslaufen. Jedenfalls wird eine ökologisch begründete weltweite Material-*

Energie-, Ernährungs-, Landschafts-, Klima- und Bevölkerungsplanung die Erde nur dadurch bewohnbar erhalten können, dass sie die Natur allseitig domestiziert... Wenn sich Hege und Pflege auf ökologischer Grundlage weltweit ausbreiten, läuft das gewissermaßen auf das Ende der Natur hinaus. Dies mag überspitzt klingen; aber die gebotene ökologische Einbettung der Technik wird notwendigerweise mit einer fortschreitenden Technisierung der Natur einhergehen.“

LITERATURHINWEISE

Lausitzer und Mitteldeutsche Bergbau-Verwaltungsgesellschaft (Hg.), *Bergbausanierung ist nicht eines Mannes Werk*, Berlin 2003.
Günter Ropohl, *Die unvollkommene Technik*, Frankfurt/Main 1985.

Professor Günter Bayerl ist Inhaber des Lehrstuhls für Technikgeschichte BTU Cottbus und ein ausgezeichnete Kenner der Region und ihrer Geschichte. Für den Beacon beschreibt er die Wandlung des Lausitzer Bergbaureviers.

Povrchové doly na Mostecku

HISTORIE

Hnědé uhlí vzniklo v třetihorách ukládáním listnatých stromů v jezerních močálech, na území Evropy hlavně v období miocénu (před 24 miliony let), a to v oblasti Dolnorýnské pánve, v Lužici a v Polsku, ve spodním miocénu (před 18 miliony let) pak i v Podkrušnohorské pánvi, sledující linii dnešních měst Cheb – Karlovy Vary – Chomutov – Most – Teplice – Ústí nad Labem.

Hnědé uhlí se povrchově dobývalo tzv. selským způsobem již ve středověku. Mělké šachtice umožňovaly přístup k podpovrchově uloženým slojím. Dosud nejstarší známá historická zmínka o uhelném hornictví je z roku 1403 v městské knize Duchcova. Na dobývání uhlí na Mostecku se také značnou měrou podílel oseký klášter. První zpráva z jeho kronik se zmiňuje o těžbě jílovitých hornin. Z roku 1763 je dochována písemná zmínka o uhelném dole, patřícímu klášteru ve Střimicích u Mostu. Je také zmíněno právo obyvatelstva dobývat uhlí pro topné účely. Z dolů se využívalo pouze hrubé kusové uhlí, moury a drobné uhlí se spalovaly na místě. Získaný popel se prodával jako hnojivo. Do začátku 19. století probíhala těžba uhlí tímto primitivním způsobem. Na výchozech uhelné slaje se zakládaly nehluboké jámy, z nichž

se těžilo pomocí rumpálu. V prvních desetiletích 19. století se uhlí dobývalo nejčastěji hlubinně, ale i povrchově. K oživení těžby po napoleonských válkách přispělo v roce 1830 zahájení dopravy uhlí po Labi do německých zemí. Severočeské uhlí se stalo v polovině 19. století báňským zbožím evropského významu.

Významným mezníkem ve vývoji těžby uhlí v severočeském hnědouhelném revíru bylo zprovoznění dráhy Praha–Podmokly (Společnosti rakouské státní dráhy) v letech 1845–1851 a její napojení na trať Drážďany–Hřensko (Sasko-česká dráha) v roce 1852. Trať Ústí nad Labem–Teplice, zprovozněná roku 1858, umožnila zahájení dopravy na trati Teplice–Duchcov a v roce 1870 na trati Duchcov–Most–Chomutov. V průběhu stavby této tratě se na ni napojovaly první doly, stala se pro oblast důležitou tepnou rozvoje těžby hnědého uhlí.

V sedmdesátých letech 19. století se Mostecko stalo centrem revíru a vznikla zde řada významných uhelných společností: Mostecká společnost pro dobývání uhlí, Severočeská uhelná společnost, Státní doly, Těžařstvo Lomské uhelné doly a Duchcovský uhelný spolek. Mezi první povrchové

Parní rypadlo, důl Matylda, 1945, SOA Litoměřice, pob. Most, sbírka fotografií.

doly patřily Victoria, Milada, Moravia nebo později lomy Benedikt, Elizabeth a Marianna, nejvýznamnější byl lom Čepirohy (Hrabák), otevřený roku 1919.

Odtržení pohraničních území ČSR v roce 1938 a okupace v roce 1939 měly zásadní vliv na důlní podnikání v celém severočeském revíru. Téměř všechny doly se po roce 1938 ocitly na území Sudetské župy Německé říše. Kvůli válečným přípravám

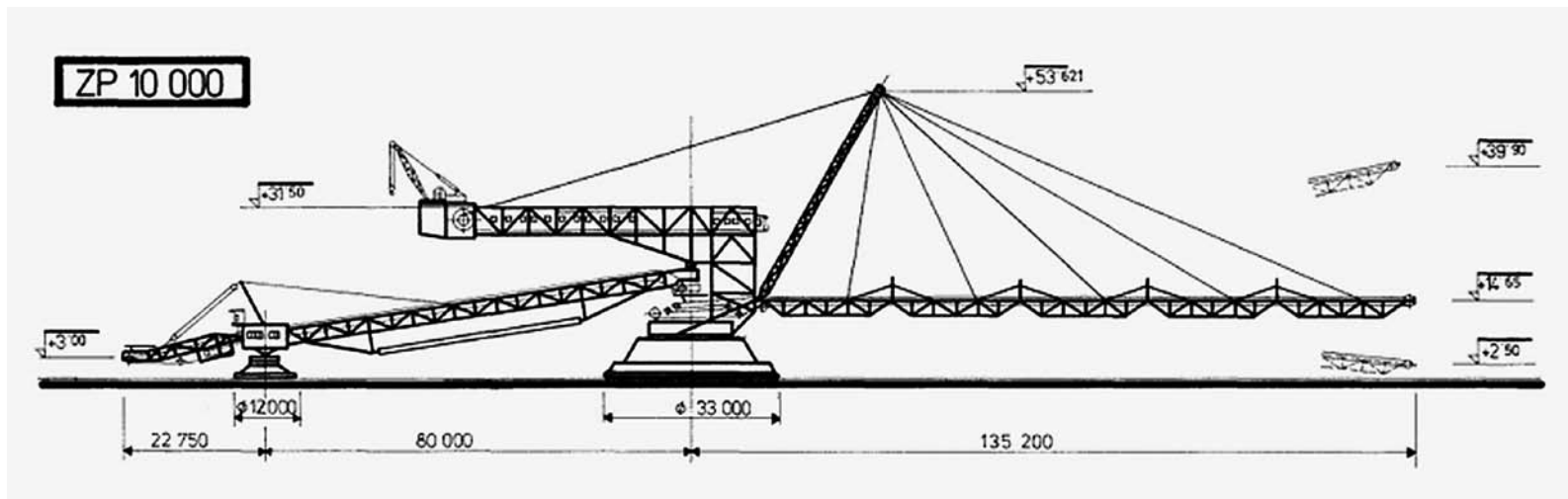

Korečkové rypadlo KU800 lomu Bílina, SOA Litoměřice, pob. Most, sbírka fotografií.

a potřebě centralizovat báňský průmysl byla založena 10. 6. 1939 společnost. Sudetenländische Bergbau A. G. (SUBAG). Tato společnost postupně spravovala velkou většinu báňských podniků nejen v severních Čechách, ale také na Sokolovsku, Plzeňsku a Žacléřsku, hlavní kancelář měla v Mostě. Povrchová těžba začala převládat nad hlubinnou, koncern SUBAG dodával uhlí chemické továrně na výrobu syntetického benzínu v Záluží u Mostu.

V květnu 1945 všechny provozy SUBAGu převzaly národní správy, dekretem prezidenta republiky 24. 10. 1945 byl veškerý důlní majetek v revíru znárodněn a s účinností k 1. 1. 1946 včleněn do národního podniku Severočeské hnědouhelné doly Most.

Lom Hrabák ukončil činnost v roce 1963, jižně od Mostu vznikl lom Šmeral uzavřený v roce 1982. V roce 1974 otevřený lom Vršany úzce souvisí s bývalým lomem Jan Šverma

Zakladač ZP 10 000, schéma www.prodeco.cz.

a je v provozu dodnes společně s lomem Československá armáda. Na lomu Most – Ležáky probíhá sanace a rekultivace.

TECHNIKA POVRCHOVÉHO DOBYVÁNÍ, STROJE

Skrývkové práce zahrnují rozpojení, dopravu a zakládání hornin nadloží. Ložiska uhlí se při povrchovém dobývání těží stupňovitě po vrstvách, řezy shora dolů. Hornina z nadloží se ukládá do vyrubaného prostoru (výsyvky vnitřní) nebo mimo lom (výsyvky vnější).

Poprvé se v revíru dobývalo strojem na lomu Hartmann v Ledvicích v roce 1884, a to skrývkovým parním strojem Dampf-Erdarbeiter, který nahradil práci šedesáti až osmdesáti horníků. Rypadlo vyrobila anglická firma Ruston, Proctor & Co. z Lincolnu. První parní korečkové rypadlo Lübeck, které těžařstvo zakoupilo v roce 1901, se využívalo ve spojení s parní lokomotivní dopravou při povrchové těžbě na lomu Florentini ve Světcí. Parou poháněná rypadla vyráběly většinou německé firmy Orenstein & Koeppel

a Menck & Hambrock. Plně mechanizované práce na skrývce se využilo až ve dvacátých letech 20. století na lomu Ludvík v Chudeřicích. Ještě před rokem 1914 se na dole Karel začalo uhlí dobývat elektrickým lžícovým rypadlem, pravděpodobně typu Menck, kde se plochá lopata posouvala po násadě a tak uhlí umožňovala rýpat po vrstvách. Od 40. let 20. století už probíhalo dolování velkostrojovou technikou (rýpadly s pomocí kolejové dopravy) německé výroby, např. kolesovým rypadlem Lauchhammer 650 nebo korečko-

vým rypadlem Krupp Ds 800. V éře budování socialismu nastoupila lopatová rypadla Mb2, E 23, E 25, střední typy velkostrojů K 300, KU 300, K 800, velkostroje SRS 1500, KU 800, vyráběné Škodou Plzeň a Tatrou Kolín. K dopravě sloužily parní lokomotivy BS 200, vozy BH, LH, elektrické lokomotivy E 17 a pásové dopravníky šířky 1200, 1600, 1800, 2000 mm, z Transporty Chrudim. Na skrývce pracovaly zakladače, vyráběné ve VŽKG Ostrava: ZP 1500, ZP 2500, ZP 4500, ZP 5500, ZP 6600, ZP 6800 – zakladač ZP 10 000 je vůbec největší velkostroj v hnědouhelných revírech u nás, užívaný a. s. Severočeské

doly na dolech Bílina. V současné době se používají při skrývce a těžbě technologické celky sestávající z dobývacího stroje, dálkové pásové dopravy a na skrývce i ze zakladače, fungují zpravidla v seriovém zapojení.

V roce 1999 pracovníci Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Ostravě, během prací na inventarizaci severočeského uhelného revíru navrhli k prohlášení za kulturní památku kolesové rypadlo K 1000 v lomu Hrabák (pozdější předpolí dolu Jan Šverma) v okrese Most, v okrese Sokolov pak navrhli kolesové rypadlo

K 300/16 (vyrobené Škodou Plzeň roku 1962) v areálu velkolomu Medard – Libík. Rypadla prohlášena za památku nebyla, při zahájení řízení byla zlikvidována.

VVa

LITERATURA

Josef Příplata, *Scénář pro expozice hornictví v Národním technickém muzeu*, Praha 2003 (nepublikovaný rukopis, uložený v NTM).
http://www.ecmost.cz/cd/data/rekultivace/tezba_historie

Z debaty na téma Průmysl včerejška odkazem zítřku

Účastníci:

Benjamin Fragner (BF), ředitel Výzkumného centra průmyslového dědictví ČVUT

Martin Krsek (MK), novinář, Muzeum města Ústí nad Labem (moderátor)

Jan Jehlík (JJ), vedoucí Ústavu urbanismu FA ČVUT v Praze

Lenka Burgerová (LBu), Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK

Eva Dvořáková (ED), Národní památkový ústav, ústřední pracoviště v Praze

Václav Houfek (VH), vědecký tajemník Muzea města Ústí nad Labem

Zuzana Kadlecová (ZK), odbor regionálního rozvoje Krajského úřadu Ústeckého kraje

Matěj Páral (MP), sdružení 3+1 architekti, Ústí nad Labem

Ladislav Stančík (LS), Fakulta výrobních technologií a managementu UJEP v Ústí nad Labem

Tomáš Šenberger (TŠ), VCPD a Katedra architektury FSv ČVUT v Praze

Rostislav Švácha (RŠ), Ústav dějin umění AV ČR

Petr Urlich (PU), VCPD a Katedra architektury FSv ČVUT v Praze

Petr Vorlík (PV), VCPD a Ústav teorie a dějin architektury FA ČVUT v Praze

Na zvukový záznam se bohužel nepodařilo zachytit celý průběh debaty. Omlouváme se proto všem, kdo v debatě vystoupili s podnětným příspěvkem, který zde není zaznamenán vůbec, nebo jen v heslovité podobě.

BF

... náš vstup je určitým začátkem, mluvím za VCPD, které jakousi iniciační konferencí nebo spíš setkáním vstupuje do tohoto území, ne tak abychom něco přinesli nebo rozdávali rozumy, ale naopak abychom se dozvěděli a abychom navázali kontakty pro naši další práci ... Spojili jsme se proto s místními a roli moderátora přenechávám panu Martinu Krskovi z ústeckého muzea ...

MK

... aby se debata nerozplynula v nekonkrétnu, „základní“ diskutéri předloží určitá témata a ostatní účastníci, většinou z profesí, které mají co do činění s průmyslovým dědictvím, jeho zachováním – nebo nezachováním, jak jsme viděli dopoledne, vnesou do toho svůj pohled ...

LBu

... důležité téma podnikatelských elit (viz text příspěvku *Nepřirozené změny vlastnictví a jejich důsledky*), co znamenaly exody židovských podnikatelů koncem 30. let 20. století a posléze německých „nových“ majitelů v roce 1945, znárodnění v letech 1945–1948, a změny po roce 1989. Negativní důsledky chybějící kontinuity, když chybí přirozená poslušnost majitelů ...

MK

... mám pozitivní zkušenost při zkoumání průmyslových značek ústeckých podniků, diskontinuita nezlomila pamětní vztah k dědictví (nikoli jen v právním slova smyslu), např. podnik MeWa v Roudnici ...

ZK

... historka ze současnosti: město mělo zájem rekonstruovat dům, který měla v zástavě banka, kvůli nevyjasněným majetkovým vztahům najalo právníka – od záměru ale ustoupilo poté, co výše právníkova honoráře dosáhla finanční hodnoty investice ...

MK

... to je velký problém, kdy po roce 1989 došlo k převádění majetku na spekulanty, nejasné majetkové vztahy, fiktivní majitel zapsán v pozemkové knize, zástavní právo u banky ...

JJ

... ale tady je ve hře nástroj vyvlastnění, to znamená neuplatnění prostředků, které jsou k dispozici, tady nevzniká žádná synergie ...

VH

... město Ústí prodělalo v 19. století prudký růst, nikoli územní, ale koncentrací lidí, v roce

1820 mělo 2000 obyvatel, v roce 1900 už 40 000, přicházeli lidé z Bavorska, ze Saska, s podnikatelskými záměry. Muzeum založil roku 1876 Gewerbeverein, což byl hospodářský spolek (průmyslová jednota) a bylo podporováno ústeckými firmami, podnikateli a obchodníky, financováno z těchto zdrojů, sloužilo jako vzorkovna ústeckých podniků. Od 90. let v majetku města jako muzeum města Ústí, budova v centru prochází rekonstrukcí, po rekonstrukci zde bude také sídlit a vyvíjet své aktivity sesterská organizace Collegium Bohemicum, o.p.s., zaměřená na česko-německé vztahy, na dějiny Němců v Čechách. Jsme v klasickém industriálním městě – takže k muzeu v 80. letech je přidružená neformální skupina Zubrnická muzeální železnice, od

90. let samostatný právní subjekt, který provozuje železnici Velké Březno–Ústětk. Dalším projektem je galerie Emila Filly, která příležitostně spolu s UJEP, fakultou umění a designu, využívá prostory Severočeské armaturky pro výstavy a další umělecké aktivity. Společně s Martinem Krskem jednáme s Povodím Labe o zpřístupnění některých prostor Masarykova zdymadla s expozicí o jeho vzniku, na střežovské straně je také nádraží ze 70. let 19. století s vodárnou a parním čerpadlem. V situaci, v jaké se muzeum nachází, kdy rekonstrukce již měla být dávno hotová ale ještě ani nezačala, hledáme další varianty, oslovujeme podniky. Vstřícná vůči nám je firma Dalkia, teplárna a elektrárna v Trmicích. Elektrárna byla postavena těsně před 1. světovou válkou v blízkosti dolu Elisabeth, měla podíl na elektrifikaci severozápadních Čech – dnes je to ze 60% teplárna, která zásobuje Ústí a Děčín, ze 30% elektrárna. Historické objekty z roku 1913 jsou prázdné, majitel uvažoval o demolici, teď je zde varianta rekonstrukce pro potřeby industriálního muzea. Elektrárna má výhodnou polohu při sjezdu z dálnice D8, navíc v blízkosti vzniká zatopením velkolomu jezero Milada, určené k rekreaci. Muzeum usiluje také o prezentaci s cílem mít podíl na uvědomování si regionální identity obyvatel, projekt ústecká NEJ ...

ZK

... ústecká NEJ, mezinárodní ohlas „největšího trpaslíka“, akce z roku 2004 ke 150. výročí narození Ferdinanda Maresche, jehož továrna na keramiku byla jednou z nejstarších na světě (vyráběla mj. sidrolitové zahradní trpaslíky) ...

VH

... co se týče sponzorské podpory muzea ze strany průmyslových podniků: nadstandardní vztahy máme s Drinks Union, velice příjemná byla konference na téma severočeské pivovarnictví. Obecně platí, že muzeum podporují spíše malé a střední podniky – mají zájem, aby regionální historie oboru se zachovala, např. stipendia, které poskytuje Collegium

Bohemicum doktorandům UJEP z oboru regionální historie, téma česko-německé historie, tak na ně se složili místní podnikatelé, malé a střední firmy – což byla zásluha paní ředitelky Mouralové. Setuza či Spolchemie nejsou až tak nakloněny, ta přímá finanční podpora je slabší ... to je vždy záležitost nadšenců, paní Logrové a pana Rytíře, kteří se dají strhnout ke spolupráci ... Čím větší firma, nadnárodní kolos, tím menší zájem o prezentaci historie ...

MK

... muzeum pro podnik objeví něco atraktivního z historie, a teprve pak si toho podnik začne vážit – takže je musíme obcházet, upozorňovat na tu hodnotu ... Např. Drinks Union (pivo značky Březňák), zaměstnává předního historika pivovarnictví u nás z plzeňského pivovarského muzea, který má za úkol obcházet např. burzy, shromažďovat archiválie a dokumenty z těch nákupů pak jako reklama slouží k výzdobě pro síť značkových hospod ...

VH

... Setuza je jedna z mála firem, která si zachovala archiv, deponovala ho v Archivu města Ústí, (Spolchemie je v Národním archivu) – např. existovalo filmové studio

Schichtových závodů, produkovalo řadu reklam ...

LBu

... otázka založení centra průmyslového dědictví Ústecka? Poskytování konzultací, co je hodnotné a co není ...

VH

... historická komunita v Ústí zahrnuje čtyři instituce, Archiv města Ústí, Muzeum města Ústí, NPÚ a UJEP – takové snahy by měla zastřešit univerzita, která má odborné kapacity, kde se na katedře historie specializují na regionální a stavební historii, na památkovou

péči, existuje tam centrum dokumentace hmotných památek ...

MK

... když už majitel projeví zájem, a tací tady jsou, tak zajde do archivu a tam mu vyjdou vstříc ... ty konzultace by měly být záležitostí památkového ústavu, jenže ten je především od toho, aby se staral o památky, což tyto stavby většinou nejsou, na to, aby poskytoval konzultace, není personálně vybaven ... je to ideální představa, že by i takovouto roli měl splnit. Role muzea je upozornit na hodnoty stavební, estetické, historické a jiné. Ústí bylo průmyslovou metropolí, průmysl ho „udělal“, ale dnes se moc k průmyslu nehlásíme, např. kolegové ze Zubrnické železnice, když šli žádat Krajský úřad o peníze, tak jim řekli, že KÚ nemá zájem zviditelňovat se jako kraj průmyslu, nemá zájem aby někdo opakoval, že tu byly továrny, železnice a přístavy, to není přání KÚ ... – na cokoli jiného peníze dostat můžou ... Nemůžeme se tvářit, že tu žádná továrna nikdy nestála, ale přihlásit se k tradici, to je dnes problém, bude to podobné asi jako v Ostravě ...

JJ

... je to jakási zvrácená kráska, je ale třeba lidem říkat, ať si toho váží, že je to báječná

věc – ne že je chceme zbavit jedné vrstvy podvědomí, a stavět před ně na výběr, ta prostá otázka – chcete žít v přírodě nebo ve fabrice? – to je super demagogie ...

MK

... stavět turistický ruch jen na přírodě, nemůžeme si hrát na Krkonoše – průmysl udělal tenhle region a jedna z cest je prodávat průmyslové dědictví jako turistickou atrakci, udělat z něj lákadlo, magnety ...

JJ

... to tady taky může vzniknout skanzen, vesnička pro „Pražáky“, tenhle romantismus, bacha na to ...

MK

... musíme přesně definovat, proč továrnu nebourat, proč ji nezužítkovat – jako třeba stará vozovna tramvají Bukov, přestavěná na prodejnu Meinel ...

MP

... téma, které bych zde chtěl podtrhnout především, je problém paměti. V tomto okruhu diskutujících zastupují pravděpodobně dva jevy: sběratele (dat) a praktikujícího architekta. Sebraná data naleznete na aussig.mysteria.cz a www.usti-aussig.net,

realizace v rámci kanceláře 3+1 architekti na www.31architekti.cz. Mezi architekty jsem (v rámci polarizace) na pólu potřeby kontinuity, nebo: únavy z bezdůvodné diskontinuity. Nijak mě nefascinuje diskontinuita, snad možná teoreticky, ale prakticky, v současných vizuálně rozložených obcích a místech, mě baví vytvářet – možná klidně i iluzivní či

nepřirozenou, třeba nesmyslnou – doslovnou kontinuitu. Proto v industriálním městě Ústí, jehož jsem plodem, mám potřebu navázat na existující, nebo již klidně i neexistující minulost. Produktem této potřeby je zmiňovaný web, vlastně příruční sklad, neúplná „Mendělejevova tabulka“, mřížka, teoretické zázemí, server paměti. Oproti knize je jeho výhodou možnost okamžitého publikování i neúplných dat. Psychoanalyticky by šlo vznést námitku, že potřeba paměti je jakousi berličkou, úhybným manévrem před pocitem vykořenění, protézou pro chudáky, že silní ji nepotřebují. V něčem může být tato teze pravdivá, nicméně bych se pokusil pomocí tří tezí k diskusi podívat se na paměť ještě z jiných úhlů pohledu:

Paměť je otroctví, neexistující paměť – je smrt zaživa – paměť je svazující a obsedantní svými neměnnými obsahy, kterým nemůžeme uniknout, i když nás už vůbec nebaví a nemáme chuť se jimi zabývat, naopak život bez paměti je sérií vzruchů, tĕkáním, které je vlastně smrtí mozku. Je nutné si uvědomit, že oba přístupy k paměti jsou legitimními možnostmi. Co je ovšem nesporné, že sebeintelektuálnější důvody pro smazání paměti končí v barbarství a demonstraci primitivnosti, nejsou schopny dlouhodobě udržet vyšší stupeň kultury. Naopak

uchovávaní všeho vede k otroctví danosti. *Zboženě nahradit srovnatelně kvalitním* – často v realitě u architektury dochází k „mazání“ paměti z „praktických“ důvodů – potřeba místa pro nové věci – nikoliv proto, že bychom ji chtěli cíleně smazat. Novostavby jsou poté názorným ukazatelem úrovně kultury. Nový objekt výroby pryskyřic ve Spolchemii ale i nové stavby v Setuze jsou dobré, úrovní myslím srovnatelné s objekty původními. Horší je podle mě situace ve městě, kde většina po revoluci demolovaných budov nebyla nahrazena srovnatelnou kvalitou, nemluví o úrovni „oprav“ a rekonstrukcí. To však nestírá otázky nad nebývalým rozsahem plošných demolic ve Spolchemii, jakousi „přípravou volných ploch“.

Co člověk nezná, to se mu snadno ničí – obnova paměti je problematizací destrukce. Pokud člověk ničí něco, co zná, k čemu má vztah, nemívá z toho dobrý pocit. Nelze již zničit věc „bezmyšlenkovitě“. Přicházejí úvahy, přehodnocování, výčitky svědomí apod. Pokud bychom přešli z roviny věcí do roviny živých bytostí, minimálně od doby holokaustu/šoa je známo, že snáze se zabíjí 10 000 neznámých lidí než jedna či dvě osoby blízké. Podobně je to s domy. Jsem pro uchování, nebo pro smazání paměti? Když už existují, mám potřebu opět na paměti, ale

raději bych ji smazal a zachránil se v neexistenci. Zkusme si nic nezastírat a podívat se na tuto problematiku neutrálně. Jak zároveň respektovat lidi, kteří si myslí, že paměť

nemá význam (např. plošná asanace města Ústí n. L. za socialismu, současná asanace ve Spolchemii) a zároveň ty, kteří si myslí, že paměť význam má?

PV

... příklad z Děčína: jádro města je malé, oprašuje se především zámek, kostel – ale průmyslová zóna Rozbělesy?

JJ

... kdybych si měl klást otázku, zda zachovat ve městě brownfields a zachovat tu strukturu,

nebo přesunout chemičku za město... předpokládáme-li, že v chemičce je zaměstnáno 4000 lidí, tak si kladu otázku, zda je únosné přesunout ji za město a nechat lidi jezdit auty a všichni dopravu, nechat zamořovat údolí, nebo město zůstane utažený, bude tam pořád výroba, nestanou se z toho další Holešovice – nebude tam chemie ale sofistikovanější výroba - ale jak to naprogramovat?

LS

... příběh konkrétního průmyslového areálu, téma *Severočeská armaturka* (viz text příspěvku)

... Trošku se vracím k té diskuzi. Nechtěl jsem do ní závěrem zasahovat. Nedovedu si představit město Ústí nad Labem (a celou republiku), jako ekonomické prostory, zaměřené na služby. Lidé si musí nejprve na služby vydělat a to asi nepůjde jinak, než něco vyrábět, tvořit, ne pouze obchodovat (neboli přehazovat něco z hromady na hromadu). No a cizinci, ti mají svých kvalitních a atraktivních služeb dost, je těžké vymyslet něco ještě atraktivnějšího, aby pro to jezdili do Ústí nad Labem. Služby, to je typické odvětví, kde musí úřadovat, v některých kruzích tak oblíbená, neviditelná ruka trhu, šmátralka. Buď jsou služby potřeba nebo ne ...

TŠ

... pokud se máme bavit o možnostech zachování průmyslového dědictví ve městě, musíme trvat na platném územním plánu, to je to nejdůležitější ...

... dejme tomu, že chemička z 19. století se přesune, zůstane prázdný brownfield, to znamená ale, že se musí totálně zlikvidovat, paměť místa má být zachována, třebaže má vyrůst nové centrum ...

VH

... pro ty co nejsou z Ústí, dvě aktuální aféry brownfields: palivový kombinát Úžín, který zpracovával hnědé uhlí, v 90. letech zanikl. Pak tam mělo být letiště, golfové hřiště – teď to vykoupil ČEZ a postaví tam tepelnou paroplynovou elektrárnu, vrátí se tam obrovský kolos ...

JJ

... to je ta paměť!

VH

... a druhý případ brownfields, pozitivnější moment, opuštěný areál Masarykovy nemocnice. Vznikal od konce 19. století, jsou tam hodnotné funkcionalistické stavby z 20.–30. let. Nová nemocnice byla ale postavená jinde a teď areál získala univerzita, vznikne

kampus. UJEP je jedním z největších zaměstnavatelů v Ústí (asi na 3. místě), jak externích tak interních zaměstnanců, má 11 000 denních studentů ... Pokud se plán podaří, je to největší náboj pro město, dává městu směr vývoje na třicet let dopředu ...

MP

... ve městě mají lidé žít a vyrábět. Pokud se stane nějaká katastrofa, máme zahynout na to, co jsme si sami vyrobili. Mám dojem, že není správné odvést něco špinavého za město a když to bouchne, tak je to jedno, zemřou jenom broučci, zvířata a rostliny ... Nemyslím si, že by to tu zkrachovalo a odešlo. U Setuzy to je možné, ale Spolchemie se mi jeví jako poměrně živá, že by přežila i rozpadlá na jednotlivé provozy ...

TŠ

... největší problém je, že místo aby město samo plánovalo, tak čeká co se stane, jen se dívá co se tam děje, a to je přesně případ Kladna, kde živelně se rozparceloval brown-field na malé kousíčky, kde si každý dělá co chce ...

PV

... specifika měst Ústí a Děčína jsou v kontrastu dramatické krajiny, okolních hor a úzkého

údolí, kde je průmyslový areál velkých rozměrů, železnice, silnice – pevné hmotné hranice, a je otázka konkurenceschopnosti, kam má město růst? Určitě v budoucnu budou velké tlaky na uvolnění pozemků v centru ...

RŠ

... mnoho problémů, o kterých byla řeč, způsobuje absence urbanismu, urbanismu jako disciplíny nebo instituce. Pokud sledujete sveřepé postoje našich politických špiček, například městských politiků, konkrétně v Praze, tak zjistíte, že oni na existenci urbanismu žádný zájem nemají. Urbanismus je pro ně relikv socialismu, který brání svobodnému podnikání – přitom by vyřešil tyto

problémy. Existuje ale instituce, která má nějakou konkrétní představu o městě a tou je památková péče. Možná to asi přeženu, ale památková péče by nejrady nechala všechno tak jak je, památková péče je konzervativní, sama si nepřeje změny a stává se tak přemětem politických útoků, neexistuje větší nepřítel svobodného podnikání a rozvoje, než je památková péče. Ona je slabá, nedokáže ty své touhy a cíle srozumitelně zdůvodnit. To, co tu říkal pan architekt Páral, zda vůbec máme mít paměť, tak to je přesně problém památkové péče. Památková péče ztratila svůj étos, který za socialismu měla. Tehdy jsme se všichni na ni dívali jako na takový nástroj záchrany před nekulturností, před nepřitelem, kterým byl ten papaláš ...

ED

... tak to já nemůžu přežít, dneska je tu místo papaláše investor. Památková péče je v současné době v rozkladu a neví se, co s ní bude, a napříč politickým spektrem jde názor, že památková péče je brzda ... Důležité také je, jak areály – brownfieldy vnímá veřejnost ...

JJ

... to je vůbec problém těchto profesí, mluvím o našich řadách – památkář je konzerva, urbanista bolševik a architekt sochař, který

si staví pomník za cizí peníze, to bychom se měli dohodnout a neobtěžovat tady ostatní ... jedna věc je památková ochrana jako hodnota paměti, ale je další hodnota, o které se mluví právě v územních plánech a to je veřejný zájem. Právně doložit, co je veřejný zájem, je velmi složité. Veřejný zájem je dohoda, je to kultura, společný cíl ...

PV

... tady je na jedné straně veřejný zájem a na druhé názor odborníka...

VH

... kvůli veřejném zájmu například stojí stavba dálnice Praha–Ústí nad Labem, to je spor politiků, ministerstva životního prostředí a ministerstva dopravy, veřejnosti se nikdo neptá. Na saské straně bylo v každé obci referendum, od nás se tam na to jezdili dívat ...

PU

... nejdůležitější je zkušenost, například převzatá ze zahraničního projektu Working Heritage, kde se stanovily tři aspekty průmys-

lového dědictví a jeho zachování, revitalizace: zaprvé metodické úsilí podle obecně platných kritérií včetně stavebně-historických průzkumů, zadruhé smysluplná záchrana, kam spadá i celé 20. století a zatřetí nová využití – příklady geniální svou jednoduchostí, např. strategie Roubaix – město kultury ... Jedná se zkrátka o hledání a nastavení určitých pravidel, syntézu všech zkušeností ...

MK

... děkuji za shrnutí na závěr ...

Průmyslové dědictví Ústeckého kraje – exkurze

V den konference se uskutečnila prohlídka dvou nejdůležitějších ústeckých továren, Setuzy (Schichtových závodů) a Spolchemie (Spolku pro chemickou a hutní výrobu).

K proměně Ústí nad Labem v průmyslové město došlo až po roce 1850, kdy byly splněny základní podmínky průmyslového rozvoje místa: levný zdroj energie a dobré dopravní spojení.

V okolí se těžilo hnědé uhlí již od poloviny 18. století, ale vyváželo se po Labi do Německa, kde zásobovalo tamní cukrovary a další průmyslová odvětví. Od 20. let 19. století je využívala i domácí výroba, také cukrovarnictví, jehož se Ústecko se třemi rafineriemi (při Pražské ulici, v Neštěmicích a Krásném Březně) stalo před koncem 19. století významným centrem.

Větší význam pro přeměnu Ústí n. L. měla železniční doprava. Společnost Rakouské

státní dráhy Vídeň–Praha–Podmokly–Dražďany zprovoznila úsek Praha–Ústí n. L. v říjnu 1851 a rychle následovaly další tratě. S propojením železniční a vodní dopravy se z Ústí n. L. stal významný dopravní uzel přitahující podnikatele, pobočky zde zakládaly banky a obchodní domy.

První průmyslové podniky vznikaly ještě na území historického města, jejich zakladateli byli převážně podnikatelé ze sousedního Německa. V roce 1843 přišel z Meerane v Sasku C. G. Wolfrum, který založil barvírnu ve Velké Hradební ulici, kde od roku 1852 pracoval první parní stroj na území města. V roce 1887 svůj podnik přenesl na pomezí Ústí n. L. a Předlic, kde zřídil moderně vybavenou tkalcovnu vlněných látek. Vedle textílek zahájily provoz před rokem 1850 ještě další podniky, např. továrna na výrobu siderolitu (speciální druh keramiky), kterou založil v roce 1841 Adolf Bähr z Pirny. Po Bährově smrti firmu převzal jeho zeť Johann Maresch a od roku 1890 pak jeho syn Ferdinand, který ji proslavil vývozem zahradních trpaslíků do řady evropských i zámořských zemí. Roku 1859 Louis Eckelmann společně se svým bra-

trem Hermannem postavili v Krásném Březně lihovar a droždárnu, které se později pod názvem K. k. Spiritus- Presshefe- und Liqueur – Fabrik staly majetkem rodiny Wolfrumů. Specialitami, dodnes vyráběnými, byl likér Klášterní tajemství, a později oblíbená Stará myslivecká.

Spolek pro chemickou a hutní výrobu, založený v roce 1856, byl první velký průmyslový podnik postavený mimo město. Byl od počátku největší chemičkou monarchie a svou výrobou ovlivnil i skladbu průmyslových podniků v Ústí. Jeho výstavbou vznikla nová průmyslová zóna, kde našlo své umístění několik desítek dalších podniků. Z města textilu se stalo město chemie.

LITERATURA

František Cvrk – Petr Špaček, Průmyslový vývoj Ústí nad Labem v letech 1830–1945, in: Kristina Kaiserova – Vladimír Kaiser (eds.), *Dějiny města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995, <http://www.usti-nl.cz/dejiny>

ITINERÁŘ EXKURZE

Ústí nad Labem _____	75
<i>Schichtovy závody</i>	
<i>Spolek pro chemickou a hutní výrobu</i>	
<i>Předlice – průmyslové předměstí</i>	
<i>Střekov – Masarykovo zdymadlo</i>	
Lovosice _____	88
<i>Typové obilní silo 10 000 t</i>	
<i>Továrna na strojená hnojiva</i>	
Bystřany _____	91
<i>Bratři Grohmannové, přádelna bavlny a barevna</i>	
Teplice _____	95
<i>FAB, továrna na jemnou mechaniku</i>	
Hrob _____	98
<i>Moldavská horská dráha</i>	
<i>Mitscherlich & Sohn, vigoňová přádelna</i>	
Litvínov _____	102
<i>Přádelna bavlny a tkalcovna Marbach & Riecken</i>	
<i>Přádelna bavlny E. G. Pick & Comp.</i>	
<i>Závody na výrobu pohonných hmot v Sudetech, a. s.</i>	
<i>Důl Julius III.</i>	

Schichtovy závody

Schichtové začínali v Rynolticích, budova továrny zde stojí dodnes u železničního nádraží. Georg Schicht začal vyrábět mýdlo ve sklepě rodinného domku roku 1848. Roku 1878 předal podnik svým čtyřem synům, Johann se stal pozdějším zakladatelem ústeckého podniku. Továrnu v dnešní části města

Ústí n. L.-Střekově tvořily v roce 1882 dvě budovy s jedním komínem, kůlnou a několika povozy. Roku 1885 nastal prudký rozvoj podniku: kromě mydlárny se rozšířil o svíčkárnu, provoz na zpracování palmojádra, výrobu vodního skla, kartonážku, stearinku, glycerinku, strojírnou a kovárnou. Současně byly zřízeny vlečka, vodárna na Labi, vlastní elektrárna sloužící i veřejnému osvětlení, firma vlastnila také uhelné doly. V roce 1906 byla založena filiálka v Moravské Ostravě,

ÚČET C. K. POŠTOV. SPORÁKOUSKÉ Č. 801787.
 ÚČET KRÁLUHERSKÉ POŠTOVNÍ SPORITELNY Č. 2549.
 ÚČET PŘEVODNÍ U RAK. UH. BANKY.

ČESTNÝ DIPLOM VÍDEŇ 1890.
 ZLATÁ MEDAILE PRAHA 1891.
 STŘÍBRNÁ STÁTŇNÍ CENA ÚSTÍ N. L. 1893.

TOVÁRNA NA MÝDLA
 A SVÍČKY, VOŇAVKÁŘ.

PRVNÍ RAK. UHERSKÁ
 TOVÁRNA NA PALMOJÁDRA
 A KOKOSOVÝ OLEJ.

TOVÁRNA
 NA FERMEŽ, REPKOVÝ
 A LNĚNÝ OLEJ.

TOVÁRNA
 NA STEARIN, GLYCERIN
 A VODNÍ SKLO.

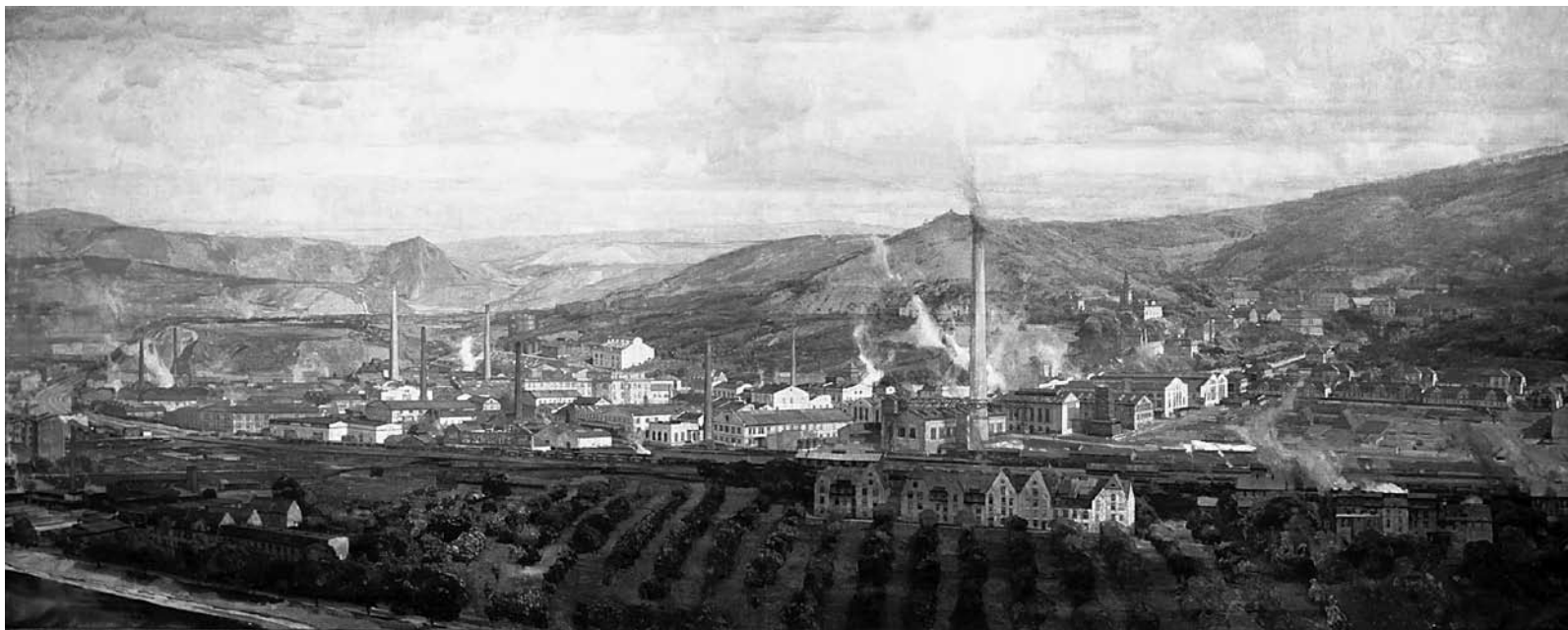
POKRUTINY
 A POKRUTINOVÁ MOUČ
 POKRUTINOVÁ MELAS
 HNOJIVA,
 ✕ HNĚDOUHELNÉ DOLY.

TOVÁRNA NA OLEJ II.

JIRÍ SCHICHT, ÚSTÍ N. L.

ODDĚL *P. / V.*
 STRANA 14 / 354 Číslo 105-535 P 34 *Ústí n. L. 19. srpna*

Hlavička firemního dopisního papíru, archiv VCPD.

Jaroslav Šetelík, Pohled na areál tehdejších Schitových závodů, 1925, olej, plátno, cca. 300×700 cm, a. s. Setuza, repro archiv společnosti Setuza – obraz je umístěn v zasedací místnosti společnosti.

z Rynoltic se stal pobočný závod. Johann Schicht patřil ve své době k neznámějším průmyslníkům. V roce 1898 mu byl udělen titul císařský rada. Ctil duchovní odkaz L. N. Tolstého, byl vegetariánem, odpůrcem alkoholu a kouření. K potírání alkoholismu chtěl přispět tím, že nejprve v Rynolticích, pak

i v Ústí začal s výrobou ovocných šťáv Ceres saft. Roku 1906 se rodinný podnik změnil na akciovou společnost, měl 1 880 zaměstnanců. Prvním prezidentem společnosti byl Johann Schicht, po jeho smrti v roce 1907 syn Heinrich. V roce 1911 byla uvedena do provozu tuzovna umělých tuků, první na

evropské pevnině vůbec a čtvrtá ve světě – jejich konzumace měla nahradit užívání tuku zvířecího. V následujících dvou letech byla postavena nová kotelna s komínem, nejvyšším v tehdejší monarchii. Současně byla dokončena správní budova. Po rozpadu Rakouska-Uherska zřídila firma Schicht

výrobní a prodejní společnosti, např. Radion Střekov, Sana Praha, Elida Střekov a vynaládala značné prostředky na reklamu. Ke stálým odběratelům mířil Schichtův kalendář, Schichtův posel, pohádky pro děti. Péče o zaměstnance zahrnovala závodní jídelnu (1894), závodní knihovnu (1905), mateřskou školku (1914). V sousedství továrny se stavěly obytné domy s byty pro zaměstnance. V roce 1931 byly otevřeny lázně s bazénem (dnešní Lázně dr. Vrbenského), které sloužily nejen zaměstnancům, ale i veřejnosti.

LITERATURA

Iva Králová, Tukový průmysl – Schichtovy závody, in: Kristina Kaiserová – Vladimír Kaiser (eds.), *Dějiny města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995, <http://www.usti-nl.cz/dejiny>.

Původní budovy v západní části areálu, 2008, foto Benjamin Fragner.

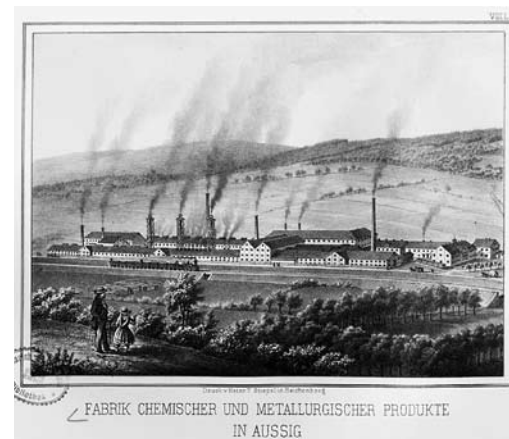
Východní část areálu, mydlárna, 2006, archiv společnosti Setuza.

Spolek pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem

Spolek nesl původně název „Österreichischer Verein für chemische und metallurgische Production“ (Rakouský spolek pro chemickou a metalurgickou výrobu), po vzniku Československé republiky „Spolek pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem“.

Poloha závodu u Labe nad ústím řeky Bíliny byla důležitá jak z hlediska dopravy surovin i prodeje, tak z důvodu využití vodního zdroje pro chemický provoz. Důležité bylo i železniční spojení hlavním dopravním tahem z Prahy přes Ústí nad Labem a Podmokly do Drážďan v Sasku (v provozu od roku 1851), a Ústecko-teplickou dráhou směrem do severočeského hnědouhelného revíru. Poloha blízko německých hranic byla výhodná kvůli přísunu soli jako základní suroviny ze staßfurtské pánve u Erfurtu. Oblast severních Čech s rozvinutým textilním, sklářským a keramickým průmyslem patřila k významným odbytištím chemických produktů. Spolek byl založen jako velká akciová společ-

nost, jejímiž akcionáři byli příslušníci šlechtických rodů, významní průmyslníci, bankéři a dopravní podnikatelé. Výroba byla zahájena v roce 1857. Vybaveností a rozsahem výroby byl Spolek již v roce 1870 nejvýznamnějším chemickým podnikem celého Rakouska-Uherska. Hlavní složkou sortimentu byla soda spolu s výrobou kyseliny sírové, sulfátu, kyseliny chlorovodíkové a chlorového vápna. Soda se vyráběla Leblancovou metodou. Spolek byl prvním průmyslovým závodem Rakouska-Uherska s vlastní laboratoří k ověřování kvality surovin a výrobků a k vlastní výzkumné práci. Velkým úspěchem bylo vyřešení technologie využití sodových kalů tzv. Schaffnerovou metodou, kterou v roce 1863 vypracoval Max Schaffner, pozdější generální ředitel a předseda správní rady Spolku. V roce 1882 uzavřel Spolek první významnou mezinárodní dohodu o spolupráci se známou firmou Solvay & Cie v Bruselu při zavádění výroby sody čpavkovým způsobem, tzv. Solvayovou metodou. S touto firmou se pak Spolek mj. podílel na výstavbě továrny na výrobu sody v nedalekých Neštémicích v roce 1905. Objem výroby a sortiment výrobků se úspěšně rozvíjel, v 80. letech byl Spolek již rozlehlým výrobním areálem, členěným ulicemi, které byly pojmenovány většinou podle charakteru

Pohled na areál Spolku pro chemickou a hutní výrobu, Album der Industrie des Reichenberger Handelskammer-Bezirks, 1858.

výroby a zřetelně označeny jako ve městech. Rostl i počet zaměstnanců, v roce 1885 to bylo 1500 dělníků. Roku 1868 se stavěly první dělnické domy i mateřská školka pro 60–70 dětí. Na přelomu 19. a 20. století areál Spolku zabíral 70 ha a byl přímo spojen s ústecko-teplickou železniční tratí. Nad ním se tyčilo 60 komínů, z nichž největší do výšky 70 m při průměru 3 m. V areálu bylo celkem 14 kotelen a 46 parních kotlů, vlastní závod na výrobu keramického zboží i vodárna. Závodní plynárna zajišťovala i osvětlení města. Po

Pohled na areál Spolku pro chemickou a hutní výrobu, barevná litografie, grafický ústav Herzog & Wavrik, Meissen 1904.

Železniční skladiště, 2008, foto Petr Vorlík.

Nejnovější budova areálu – provoz Polyestery, foto archiv Spolchemie.

vzniku Československé republiky byla jedním z hlavních problémů nostrifikace akcií. Teprve v roce 1930 Živnobanka získala jejich většinu a dr. Jaroslav Preiss se stal prezidentem správní rady Spolku. V letech 1921–1929 byl ředitelem ústeckého závodu Dr. Fritz Nötzli, chemik z Curychu. Roku 1930 byla postavena nová správní budova (tzv. mrakodrap), která slouží svému účelu dodnes. V meziválečném období narůstal počet kartelových smluv

a složitost propojení Spolku s dalšími chemickými firmami v Československu i v zahraničí, např. s německým trustem I. G. Farbenindustrie, pod jehož řízení Spolek po okupaci od roku 1939 spadal. Na konci války byl ústecký závod v dubnu 1945 bombardován (spolu s blízkým nádražím) a silně poškozen. Spolek patřil mezi ty chemické podniky, které byly znárodněny dekretem presidenta republiky 101/1945.

LITERATURA

Jana Engelová, Spolek pro chemickou a hutní výrobu, in: Kristina Kaiserová – Vladimír Kaiser (eds.), *Dějiny města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995, <http://www.usti-nl.cz/dejiny>.

Předlice

Předlice jsou příkladem racionálně budovaného průmyslového předměstí, jehož struktura je založena na pravouhlém rastru ulic, protkaném vějířovitě se rozvětvujícími vlečkami. Z dodnes dochovaných průmyslových budov:

Carl Wolfrum, tkalcovna, apretura a barevna

- Ústí nad Labem-Centrum čp. 3403, 3410, 3416, ulice Textilní, Na luhách, Tovární
- 1887, 1910, Alwin Köhler & Co., Bruno Bauer

Továrna na vlněné zboží, založená v Ústí roku 1843 v Hradební ulici, vyráběla nejprve vlněné nebo polohedvábné dámské šatovky. Roku 1887 byla postavena nová tkalcovna v dnešní ulici Na luhách a roku 1910 barevna. Po první světové válce pak firma Alwin Köhler provedla etážovou skeletovou železobetonovou budovu v Textilní ulici (čp. 3403) podle projektu Dr. ing. Bruno Bauera.

Etážovka v Textilní ulici, 2008, foto Lukáš Beran.

LITERATURA

C. Wolfrum Schafwollwaren-Fabrik, Aussig, *Die Gross-Industrie Österreichs*, Wien 1910, díl 4, s. 70. – Kristina Kaiserová – Vladimír Kaiser (eds.),

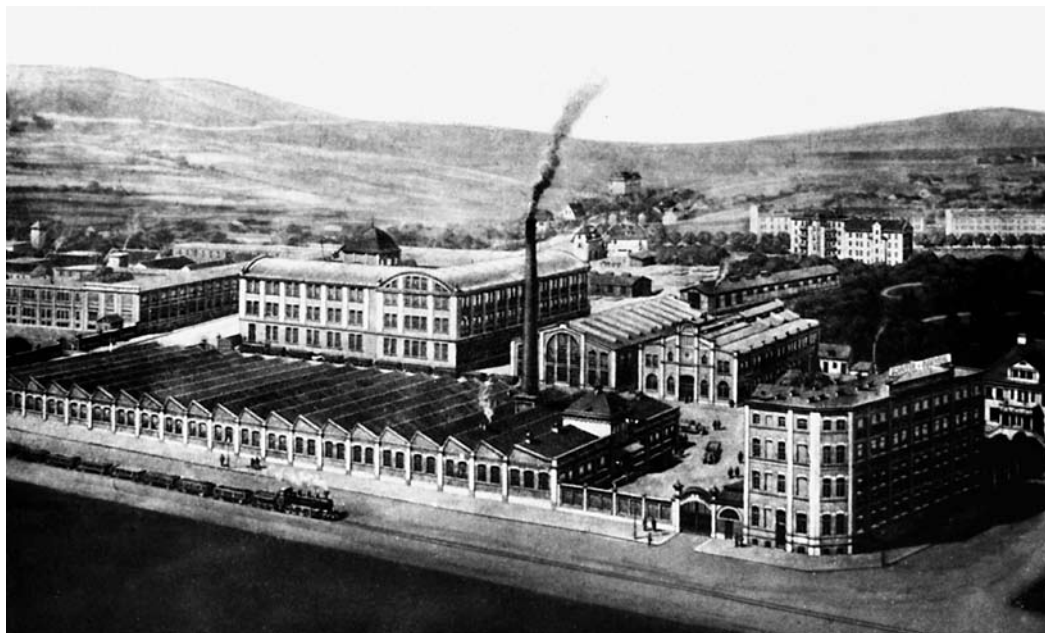
Dějiny města Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1995, <http://www.usti-nl.cz/dejiny>.

Carl Georg Wolfrum (1813–1888) ze Saského Meerane se po získání rakouského státního občanství angažoval v městské radě, labské plavbě a výstavbě města, byl členem komise liberecké obchodní a živnostenské komory pro vypracování nového obecního zřízení. Roku 1857 založil místní noviny – *Aussiger Anzeiger*. V letech 1865–1874 stál v čele okresního zastupitelstva, roku 1871 se po smrti hraběte Alberta Nostice stal *presidentem Ústecko-teplické dráhy*.

Schäffer & Budenberg G. m. b. H., *Armaturka*

- Ústí nad Labem-centrum čp. 1588 a 3436, Teslova ulice 2
- 1899, 1931–1933, Alwin Köhler & Co.

Firmu založil mechanik Bernhard Schäffer se svým švagrem Christianem Friedrichem Budenbergem v Magdeburgu poté, co si nechal patentovat systém membránového manometru. Roku 1899 zahájili provoz pobočného závodu v Ústí a z téže doby pochází hlavní výrobní budova a rozlehlý shed. Vyráběli ventily, kohouty, manometry, pumpy apod., výrobky prodávali prostřednictvím

Pohled na tovární areál kolem roku 1930, Archiv města Ústí n. L.

firmy Waldek & Wagner. Od roku 1931 potom Köhlerova stavební firma realizuje budovy montáží při Jateční ulici a slévárnu šedé litiny na přikoupené jižní části pozemku při ulici U vlečky. Tehdy zde již pracovalo přes 400 lidí.

LITERATURA

Kristina Kaiserová – Vladimír Kaiser (eds.), *Dějiny*

města Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1995, <http://www.usti-nl.cz/dejiny>. - http://de.wikipedia.org/wiki/Bernhard_Sch%C3%A4ffer

DOKUMENTACE

Stavební archiv Ústí nad Labem

Globus-Werke, továrna chemických výrobků

- Ústí nad Labem-Klíše čp. 192, Jateční ulice
- 1909–1911, Franz Schnelle, Erlebach & Lichtenecker

Firma Fritz Schulz jun. G. m. b. H., známá pod obchodním názvem Globus-Werke a sídlící v průmyslové čtvrti Lipska – Plagwitz, přemístila svou pobočku do Ústí nad Labem z Chebu. Trojpodlažní třítraktová zděná budova se železobetonovými stropy podél ulice Jateční, stejně jako její vedlejší křídlo směrem do dvora a samostatně stojící kotelna, byly postaveny stavební firmou Erlebach & Lichtenecker podle plánů lipského inženýra Schnelleho (Technisches Bureau für Fabriks- und Betriebsanlagen) z května 1909.

LITERATURA

Wiener Bauindustrie-Zeitung XVI, 1909, Der Bauinteressent s. 292., http://de.wikipedia.org/wiki/Fritz_Schulz_jun._AG

DOKUMENTACE

Stavební archiv Ústí nad Labem

Globus-Werke, 2008, foto Lukáš Beran.

Městská jatka

- Ústí nad Labem-Předlice čp. 1892, Jateční 6
- 1926–1928, Josef Hennings, Alwin Köhler & Co., N. Rella & Neffe Aussig, Wilhelm Stohrer Maschinenfabrik Leomberg – strojní zařízení

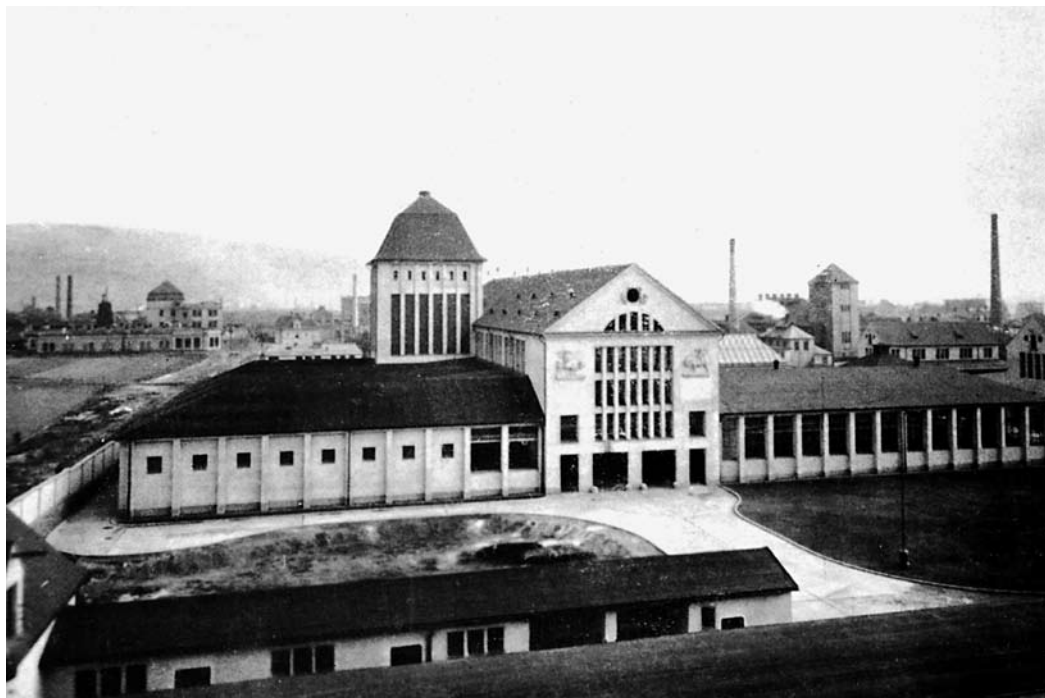
Jatka byla postavena podle upravených plánů stuttgartského architekta Josefa Henningse z června 1926 na základě výsledku veřejné soutěže. Dokončena byla 1. října 1928.

LITERATURA

Kristina Kaiserová – Vladimír Kaiser (eds.), Dějiny města Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1995, <http://www.usti-nl.cz/dejiny>.

DOKUMENTACE

Stavební archiv Ústí nad Labem

Jatka po dostavbě, album Alwin Köhler & Co., Archiv města Ústí n. L.

Skladiště

- Ústí nad Labem-Předlice čp. 364, ulice U skladiště

Budovu zadala Lagerhausgenossenschaft Aussig stavební firmě Alwin Köhler & Co. patrně někdy na přelomu století. Budova pětipodlažního skladiště je výborně dochována.

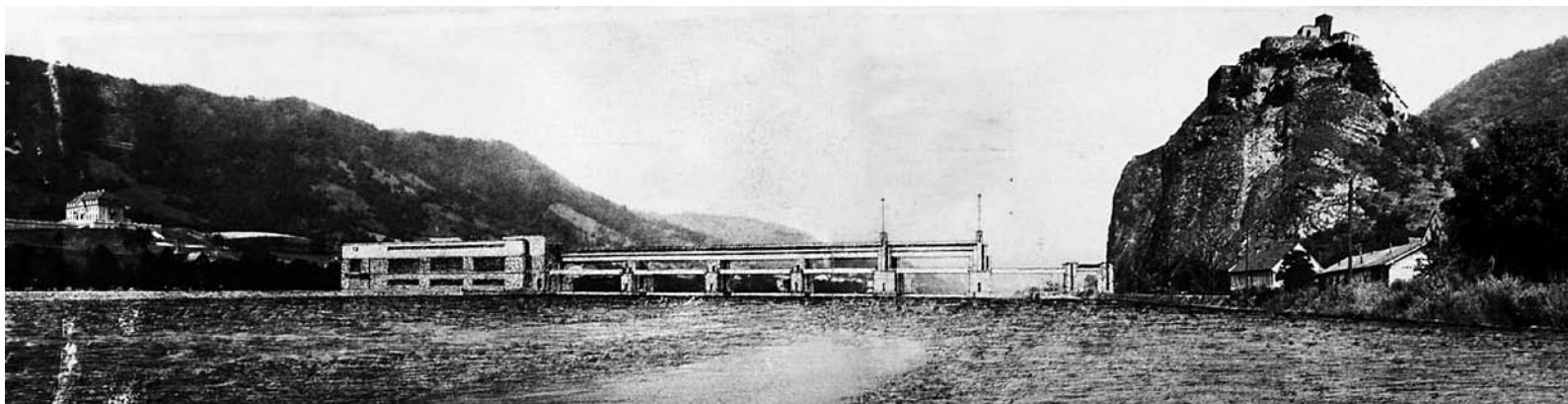
Rakousko-uherské kyslíkové závody

- Ústí nad Labem-Předlice čp. 421, ulice U skladiště

V sousedství skladiště se nachází také budova továrny na výrobu kyslíku a technických plynů čp. 421 z roku 1912, pozdější firmy Hydroxygen A. G.

*Skladiště, 2008,
foto Lukáš Beran.*

Masarykovo zdymadlo

- Ústí nad Labem-Střekov
- 1924–1936, František Vahala

S myšlenkou využít vodní sílu Labe přišel již roku 1905 Dr. Emil Kolben, který navrhoval postavení vysokého zdymadla a hydroelektrárny. Uskutečnění projektu však oddálila válka. Vodní dílo bylo nakonec realizováno Komisí pro kanalizování řek Vltavy a Labe v letech 1924–1936 podle návrhu architekta Františka Vahaly.

Zdymadlo, které bylo roku 1928 nazváno Masarykovým, tvoří poslední stupeň na

labské vodní cestě. Je tvořeno jezem, plavebními komorami při pravém břehu a elektrárnou s rybím přechodem na břehu levém. Konstrukce a strojní zařízení obou plavebních komor dodala akciová společnost ČKD a stavbu provedla firma Bratři Prášilové a spol. Horní vrata malé komory byla zadána firmě Rainberg v Pardubicích, elektrické zařízení dodaly Škodovy závody. Výška vzdouvací stavby od základu je 17 m, délka v koruně 230 m. Je chráněno jako kulturní památka.

LITERATURA

Zprávy veřejné služby technické VIII, 1926, s. 97. – *Zprávy veřejné služby technické*, jub. číslo k 28. říjnu 1928, s. 2. – *Technický obzor XXXVII*,

František Vahala, zákres zdymadla do fotografie, kolem roku 1924, Archiv NTM.

1929, s. 433–438. – *Technický obzor XL*, 1932, s. 26–27, 37–41. – *Technický obzor XLI*, 1933, s. 165–169, 191–95, 250–253. – *Zprávy veřejné služby technické XV*, 1933, s. 170. – *Zprávy veřejné služby technické XV*, 1933, s. 228–231. – *Zprávy veřejné služby technické, XIX*, 1937, s. 323. – Šárka Jiroušková, *Zdymadlo Střekov na Labi*, (výzkumný pasport, uložený ve VCPD ČVUT v Praze), Praha 2003.

DOKUMENTACE

Archiv Povodí Labe, Archiv architektury NTM – fond Vahala.

Typové obilní silo (Reichstypensilo) 10 000 t

- Lovosice, ulice U zdymadel, na parc. č. 873
- 1939–1940, stavební firma H. W. Lange u. Co., Hamburg-Altona

Na základě rozhodnutí Říšského ministerstva pro výživu a zemědělství bylo na levém břehu Labe postaveno v letech 1939–1940 typové silo na obilí. Stavbu provedla firma H. W. Lange u. Co., Hamburg-Altona, v tradici sýpek hamburského Speicherstadtu. Typový projekt patrně vypracovala Suka-Silo-Bau, projekční kancelář a podnikatelství Mnichov pro společnost Sudetenspeicher – Sudetendeutscher Speicher und Speditionsbetrieb Bodenbach (Podmokly).

O umístění silo se vedla obsáhlá úřední korespondence. Nejvhodnějším místem se jevilo překladiště přístavu při dolním plavebním kanále lovosického zdymadla, postaveného v letech 1911–1919. V inundačním pásmu však musel být vybudován sokl v dostatečné výši nad hladinou řeky. Podle oběžníku zvláštního zmocnění pro vedení staveb špýcharů (Reichsspeicherprogramm) se měl

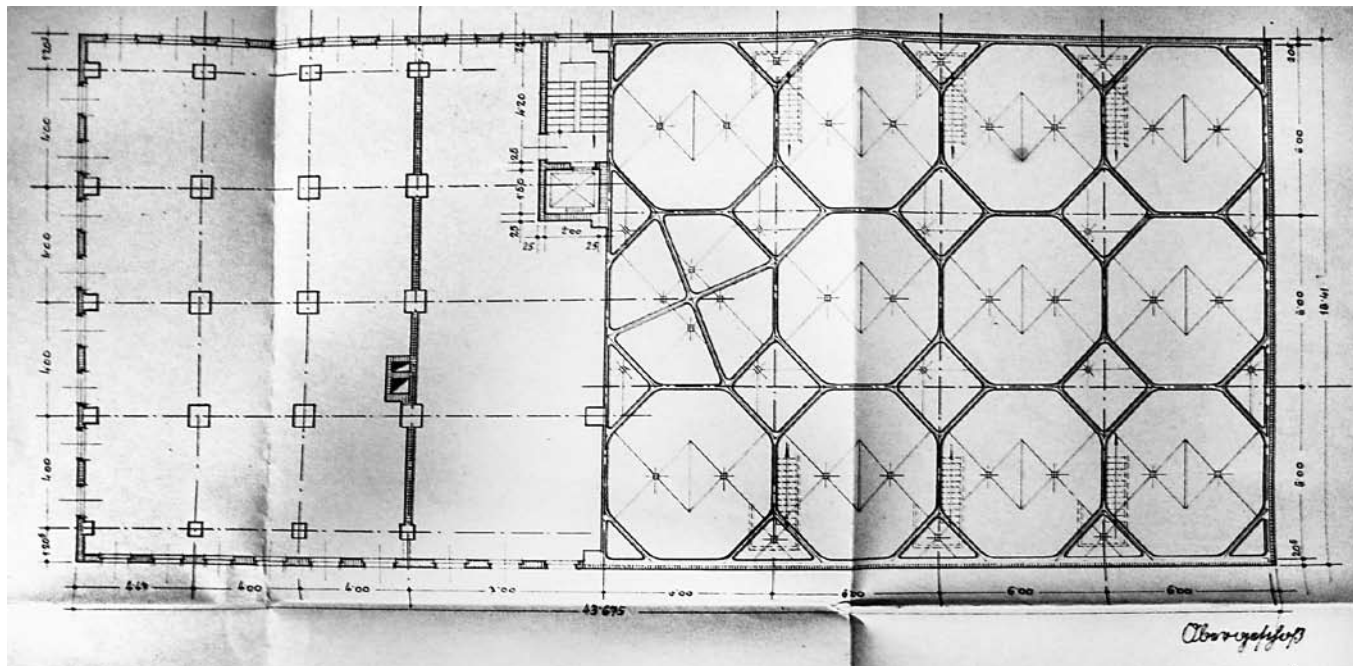

Jihovýchodní pohled, 2008, foto Jiří Sedláček.

používat ke stavbě vysoce kvalitní železobeton, zato cihlami se mělo šetřit.

Třináctipatrové silo je asymetricky rozděleno strojní věží na dvě části. V pravé (od řeky) se nachází dvanáct osmibokých železobetonových zásobníků (4×3 řady, průměr asi

*Půdorys prvního
podlaží, 1939, fond
ONV Lovosice,
kt. 101.*

6 m, na výšku 8 pater), levá je přepatrovaná a provedená jako železobetonový skelet s hřibovými stropy. V prostřední části je dopravní a odvětrávací zařízení, v přízemí plynovací komory, podkroví sloužilo pravděpodobně jako sušárna. Plášť sila je vyzděný z pohledových cihel. K silu byla protažena vlečka z přístavní dráhy, nad řeku vede dopravní můstek.

Po válce silo přešlo pod správu Ústředí pro hospodářskou a zemědělskou výrobu, poté Severočeské mlýny n. p., současným majitelem je Podravka – Lagris, a. s.

DOKUMENTACE

SOA Litoměřice – Lovosice, fond Landrat Litoměřice, kt. 685 a fond ONV Lovosice, kt. 101.

Továrna na strojená hnojiva a Česká továrna na umělé hedvábí

- dnes Lovochemie, akc. spol., člen skupiny Agrofert
- Lovosice, Tereziánská ulice 57

V roce 1868 August Schramm spolu s hamburskou společností Alfred Nobel a spol. založil první továrnu na výrobu dynamitu v Čechách, v roklí vedoucí od Zámků k Vltavě v Praze 8-Bohnicích. Další chemickou továrnu zřídil v Poštorné u Břeclavi roku 1882, vyráběla kyselinu sírovou a superfosfát. Od roku 1891 ji vedl Adolf Schramm, který také v roce 1904 zprovoznil její pobočku, továrnu na strojená hnojiva v Lovosicích.

Výrobní kyseliny sírové byla přestavěna v roce 1949 podle podkladů berlínské firmy Hugo Pedersen, věžová budova je připisována hrušovskému inženýru C. Oplovi. O několik let později byla dokončena výstavba prvního bloku výroby kyseliny dusičné a ledku amonného s vápencem. Tím byl vybudován na svou dobu rozsáhlý chemický kombinát Továrna na strojená hno-

jiva. Sloučením s Českou továrnou na umělé hedvábí vznikl v roce 1958 národní podnik Severočeské chemické závody.

Česká továrna na umělé hedvábí systém Elberfeld, a. s., byla postavena roku 1921 v sousedství Schrammovy továrny. Založilo ji vedení ústeckého Spolku spolu s představiteli německého koncernu Vereinigte Glanzstoff-Fabriken. Od roku 1960 se zde vyráběla viskóza a kordové hedvábí, výroba zanikla v polovině 90. let 20. století.

LITERATURA

A. Schramm, Schwefelsäure- und Kunstdünger-Fabriken. Lissek – Rostok, Themenau – Lundenburg und Lobositz a. d. Elbe, *Die Gross-Industrie Österreichs*, Wien 1908, díl 3, s. 350. - Ing. -al., Průmysl umělého hedvábí, *Chemické Listy XXII*, 1928, s. 187–189. – <http://www.lovochemie.cz/publikace>.

*Pohled na ústřední kotelnu, 2008,
foto Lukáš Beran.*

Bratři Grohmannové, pŕádelna bavlny a barevna

- Bystřany čp. 23, Tovární ulice 4
- 1906–1907, Johann David Ferber

V roce 1845 založil Carl Grohmann barevnu pŕíže v Lindavě. Jeho syn Martin Grohmann získává roku 1866 živnostenské povolení na provoz barevny v Bystřanech a zakládá o rok později s bratry Theodorem a Johannem obchodní společnost. Pŕádelnu v secesním stylu, jejíž patra o podlažní ploše 29 × 39 metrů jsou nesena ocelovou nýtovanou konstrukcí od firmy Franz Zimmermann ze saského Werdau, navrhnul teplický stavitel Ferber, který do roku 1910 provedl také pŕízemní šedový sál barevny a kotelnu se zdobným komínem. Textilní stroje dodala firma Dobson & Barlow, Bolton, Lancashire.

Závod vedl až do roku 1940 Arwed Grohmann, poté jej převzali bratři Arwed a Karl Hans Fischerové z Varnsdorfu. Podnik byl znárodněn roku 1945, roku 1950 začleněn do podniku KORDA Horní Litvínov, poté sloužil do roku 2005 Elektrotechnickým závodům Teplice (ETZ).

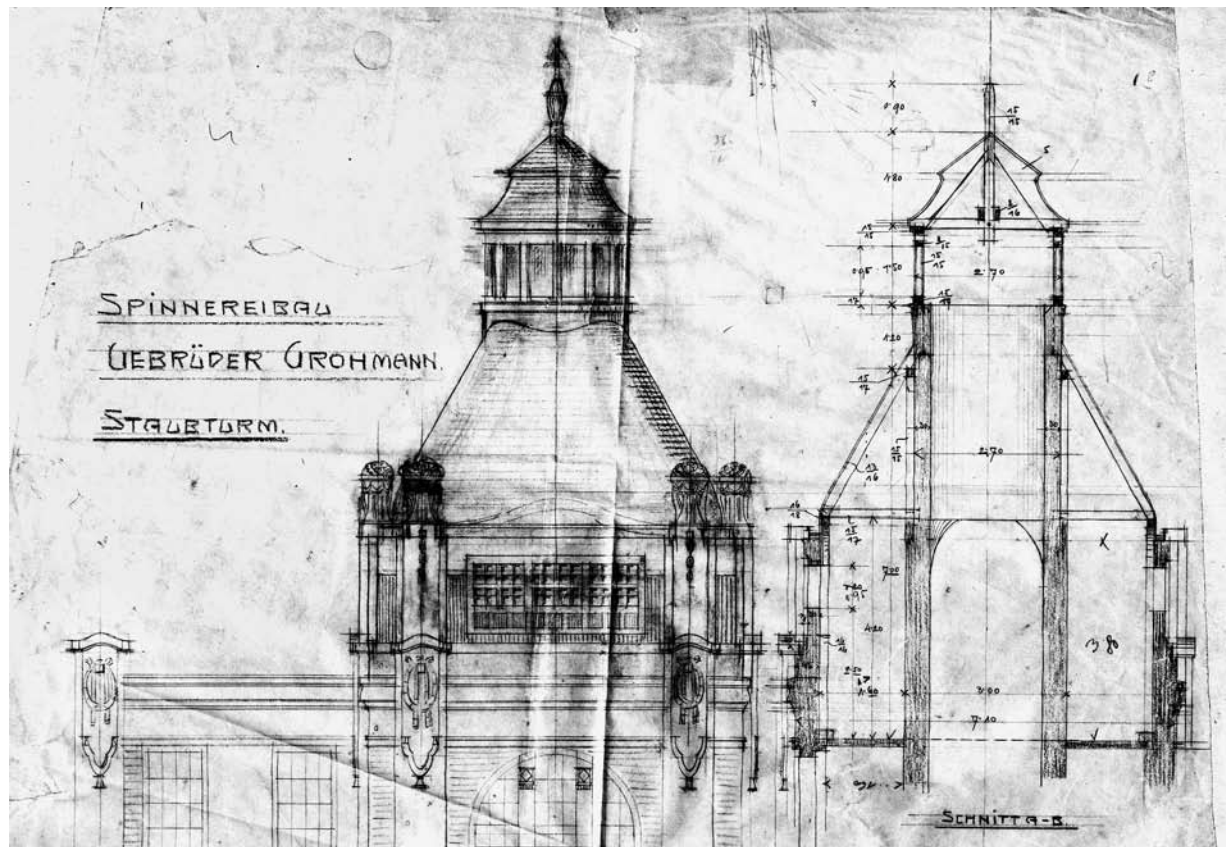
LITERATURA

Gebrüder Grohmann. Baumwollspinnerei und Türkisch-Rotgarnfärberei. Wisterschan und Bensen (Böhmen), *Die Gross-Industrie Österreichs*, Wien 1910, díl 4, s. 209–211.
– D. Ševčíková, *Bratři Grohmannové, pŕádelna a barevna Bystřany, 1844–1946*, Inventář, 1977, s. 9, ev. č. 631.

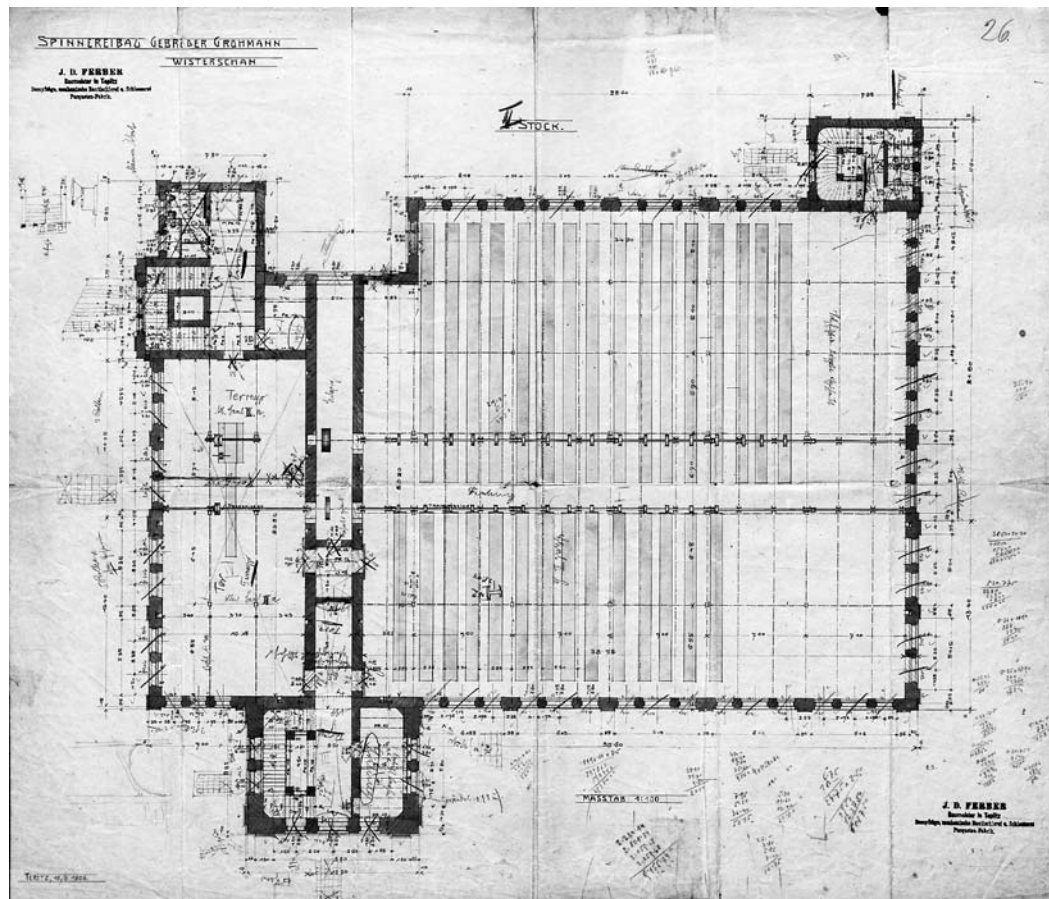
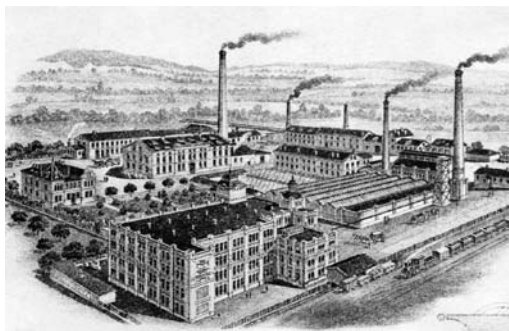
DOKUMENTACE

SOA Litoměřice – Most, fond 266 – Grohmann, inv. jed. 31 a 53, kart. 5 a 6 (plány budovy).

Stavitel Johann David Ferber provedl mnoho staveb v Teplicích a okolí – např. v dominantní poloze umístěné budovy gymnázia (nyní Obchodní akademie) podle návrhu Adolfa Siegmunda. Podle plánů vídeňského architekta Wilhelma Stiassneho z roku 1875 postavil spolu s dalším teplickým stavitелеm, Hermannem Rudolphem, v letech 1881–1882 také známou teplickou synagogu. Architektonické řešení pŕádelny bratřích Grohmannů je však jeho vlastní invencí.

J. D. Ferber, návrh prašné věže, 1906, SOA Litoměřice – Most, fond 266, kart. 6.

Půdorys prvního podlaží, 1906, SOA Litoměřice – Most, fond 266, kart. 6.

*Severní pohled, 2008,
foto Lukáš Beran.*

Feinapparaten-Bau, továrna na jemnou mechaniku a optiku

- Teplice-Trnovany čp. 1201, 1544, 1892,
Modlanská ulice
- 1939–1940, Dyckerhoff & Widmann AG

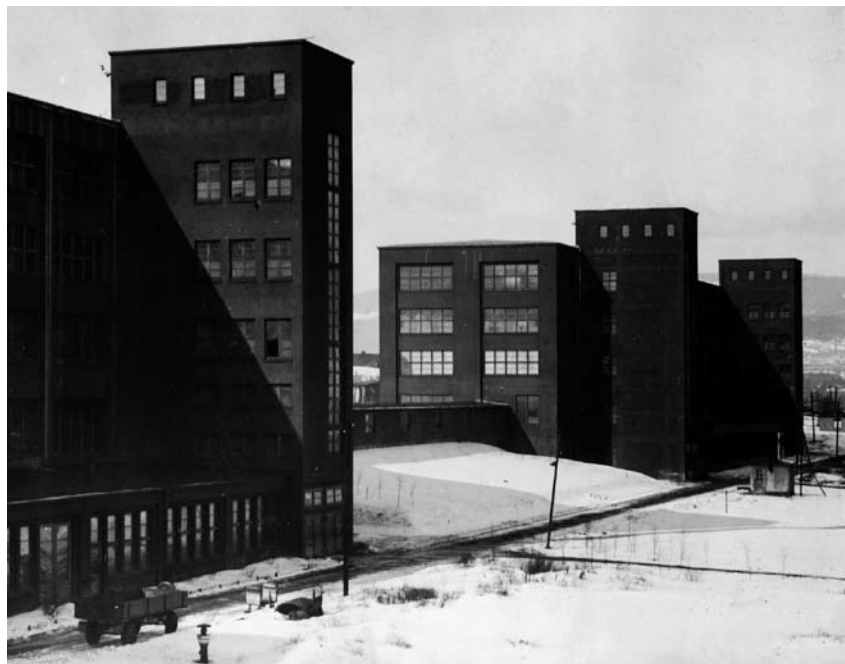
Podnik byl vybudován v letech 1939–1940 jako součást německého koncernu Carl Zeiss Jena s výrobním programem optických přístrojů a zařízení převážně pro vojenské účely. Bezprostředně po skončení války byl program rozšířen o výrobu spotřebního zboží z oboru optiky pod názvem Meopta, v roce 1949 byl založen samostatný podnik Somet, orientovaný spíše na strojírenskou výrobu.

Vedle etážových výrobních budov (konstrukčně železobetonových skeletů) byla zbudována přízemní hala dílen zastřešená válcovými skořepinami. Jde o jednu z 33 staveb, které realizovala do roku 1945 pro potřeby německé válečné výroby firma Dyckerhoff & Widmann AG - DYWIDAG, a které užívají systém zastřešení („Dywidag Schalensheddach“), který pro tuto firmu vyvíjel od roku 1932 konstruktér Franz Anton

Dischinger. Plochy válcových betonových skořepin se opírají o obloukové rámové vazníky, vybíhající plynule z nosných sloupů. Obdobné skořepiny zastřešují slévárnu továrny FAB v Jablonci nad Nisou-Rýnovicích (pozdější LIAZ), nebo tzv. halu č. 19 v Praze 9 -Vysočanech, která je kulturní památkou.

LITERATURA

Franz Dischinger – Ulrich Finsterwalder, Weitere Entwicklung der Schalenbauweise „Zeiss-Dywidag“, *Beton und Eisen XXXI*, 1932, s. 232.
– V. Dvořáková, *FAB – TEPLICE, Feinapparatenbau, Trnovany u Teplíc 1939–1946*, Inventář SOA Litoměřice, pob. Most, 1984, s. 9, ev. č. 534.

Etážové budovy, 1940, SOA Litoměřice – Most, fond AF 104 FAB, kt. 4.

Etážová budova, 2008, foto Vladislava Valchářová.

Interiér dílen, 1940, SOA Litoměřice – Most, fond AF 104 FAB, kt. 4.

Moldavská horská dráha (Krušnohorská železnice, Teplický Semmering)

- železniční trať č. 135, Most–Moldava v Krušných horách
- 1873–1884, stavební firmy Novák a Teirich, Schön a Wessely

Trať vybuďovala společnost Pražsko-duchcovská dráha jako pokračování kmenové tratě Praha–Smíchov–Slaný–Louny–Obrnice–Most, hlavním cílem bylo umožnit export uhlí do sousedního Saska, do Chemnitz. První projekty na propojení Mostecké uhelné pánve se Saskem vznikly již v 60. letech 19. století, finanční a technické obtíže však stavbu pozdržely. Úsek Most–Hrob byl otevřen 15. května 1877, náročnější úsek Hrob–Moldava, překonávající výškový rozdíl 393 metrů, až 6. prosince 1884.

Přeshraniční provoz do saského Freibergu započal 18. května 1885.

Musela být zbudována řada tunelů, skalních zářezů, vysokých náspů, mostů a viaduktů. Vysoké pilíře mostů a viaduktů horské dráhy

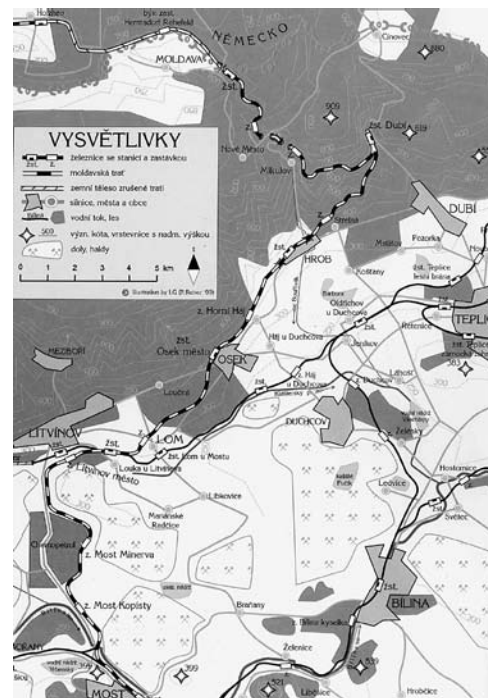
projektoval železniční inženýr Jan Bydžovský (1835–1921), absolvent pražské techniky, specialista na zakládání mostních konstrukcí. Viadukt v Hrobě je 32 m vysoký, příhradová konstrukce je 130 m dlouhá.

Před první světovou válkou sloužila trať především k přepravě uhlí. V meziválečném období se dále rozvinula přeprava průmyslových výrobků, trať začali využívat i turisté. Za druhé světové války byla správa českého a saského úseku sjednocena, vlaky projížděly celou trať Most–Freiberg. 8. května 1945 těleso trati obsadily tankové oddíly Rudé armády. Přeshraniční provoz nebyl obnoven, význam horského úseku do Moldavy upadal. Výjimku tvořil rok 1952, kdy byl do stanice Moldava přepravován materiál pro výstavbu vodního díla Fláje, budovaného v letech 1951–1964. V šedesátých a sedmdesátých letech 20. století byly z důvodu těžby uhlí některé úseky trati přeloženy. Od roku 1998 je úsek trati Louka u Litvínova – Moldava kulturní památkou.

Spisovatel Adolf Branald sloužil jako výpravčí ve stanici Moldava v roce 1938, své působení zde popsal v knize *Valčík z Lohengrina*.

Pohlednice, 1910, <http://mesta.turistik.cz/foto-hrob.htm>.

Mapa moldavské dráhy.

LITERATURA

Bohumil Šádek ml. – Martin Žaba – Jan Urban,
Moldavská horská dráha, Rokycany 1999. (zde
 přetištěná mapa)
<http://www.spvd.cz/>, <http://cs.wikipedia.org/wiki/>

*Pilíř viaduktu, 2008,
foto Jiří Sedláček.*

Mitscherlich & Sohn, vigoňová přádelna

■ Hrob-Mlýny čp. 28, 1896

Firma Ing. Alfreda Mitscherlicha sídlila v Teplicích, roku 1896 byla zaprotokolována pobočka v Dolních Mlýnech-Hrobě (Grundmühle-Klostergrab). K roku 1923 měla přádelna kapacitu 28 000 vřeten hnaných parním strojem o výkonu 1000 HP. Budovy dvou propojených přádelen o celkové délce téměř 140 metrů, nesené ocelovou nýtovanou konstrukcí, dnes procházejí přestavbou na sklady. Charakteristická podoba sprinklerové věže je výsledkem pozdější nástavby.

DOKUMENTACE

SOA Litoměřice, pob. Most, fond 42, kart 1.

Pohled jižní, 2008, foto Petra Vinařová.

Přádelna bavlny a tkalcovna Marbach & Riecken

- Litvínov-Šumná (Rauschengrund) čp. 3,
Sokolská ulice
- 1829–1831 první budovy, 1896 a 1905
přádelny
- Hans Tagwerker, Händel & Francke,
Franz Nuska, Ruston & Co.

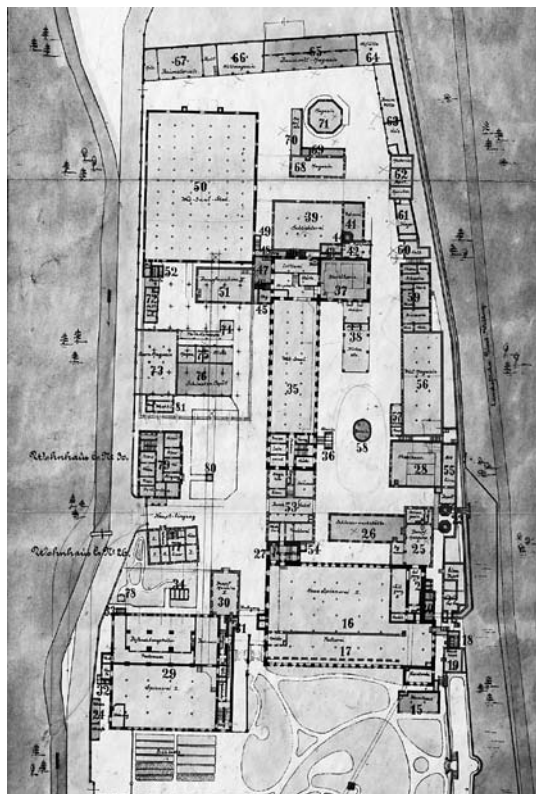
Firmu založil a první budovy v šumenském údolí postavil August Wilhelm Marbach v letech 1829–1831, později do podniku vstoupil také Konrad Riecken. Nejstarší etážová budova, podélný čtyřpodlažní trojtrakt, označovaný jako stará tkalcovna, byl později přestavěn a jeho vnitřní sloupy a stropy nahrazeny ocelovou konstrukcí. Šedový sál tkalcovny byl postaven podle plánů stavitele Franze Nusky z roku 1894. Roku 1895 byl areál přeložením silnice rozšířen směrem na západ a postavena menší z obou nových přádelen, kterou navrhnul pražský stavební inženýr Hans Tagwerker roku 1896 jako trojpodlažní budovu, nesenou již (jako jistě jedna z prvních v našich zemích) ocelovou nýtovanou konstrukcí – 5×7 polí o rozponech 5×6,8m. Známí lipští architekti Händel & Franke v květnu roku 1905 vyprojektovali východně od ní,

na místě původní přádelny, která vyhořela, další budovu, jejíž obdobný ocelový skelet (6×6 polí o rozměrech 7×5m) dodala pražská Rustonka. Obě stavby prováděl litvínovský stavitel Franz Nuska. V roce 1923 měl závod kapacitu 36 000 vřeten, 654 tkalcovských stavů a parní pohon o výkonu 1400 HP.

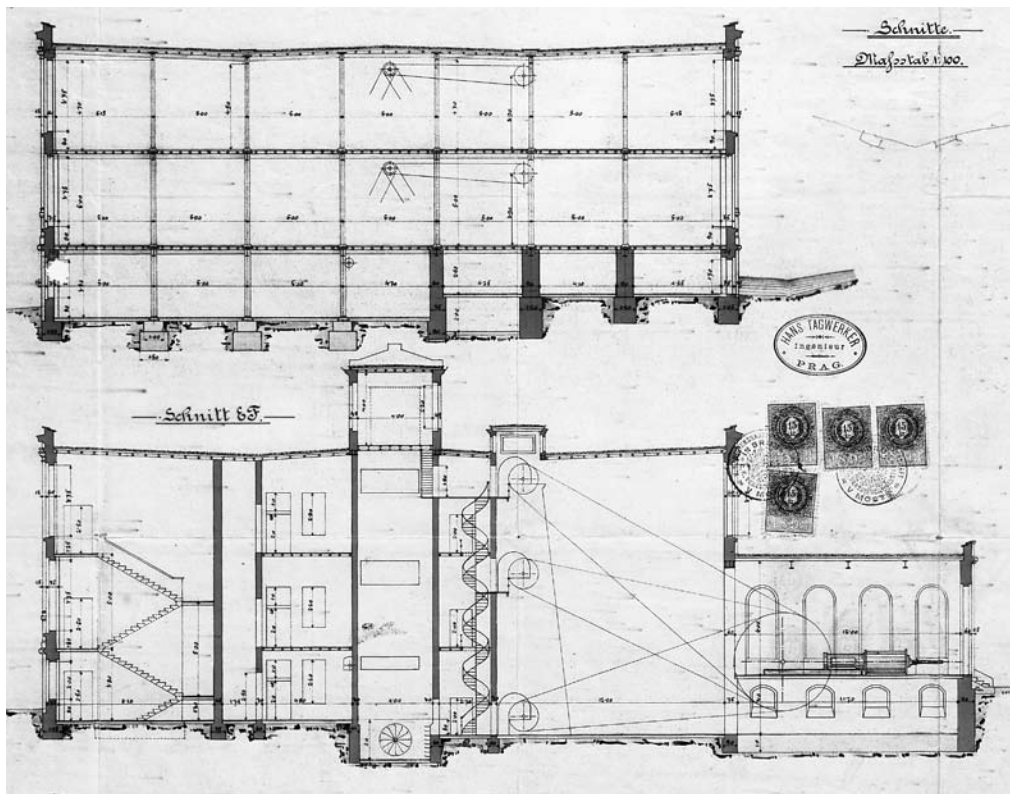
LITERATURA

Adressbuch der Textil-Industrie der Nachfolgestaaten Österreich-Ungarns, ferner Polen und Jugoslawien, Reichenberg 1923, s. 316. – B. Kosina, *Marbach a Riecken a. s., přádelna bavlny a tkalcovna, Šumná u Litvínova 1829–1948*, prozatímní inventární seznam, SOA Litoměřice, pob. Most, 1967, s. 6, ev. č. 642. – Danuše Pokorná (ed.), *Litvínov v proměnách času*, Litvínov 2003, s. 160–175.

Soubor budov v šumenském údolí je pro bavlnářství přelomu devatenáctého století charakteristický – nejen svou lokalizací, ale také stavebním vývojem a těsným spojením s obydlím majitele. Vysoká architektonická úroveň zejména dvojice přádelen, jejich progresivní konstrukce a výjimečně zachovalý stav, a v neposlední řadě krásná okolní krajina, představují silný potenciál i poté, co zde byla textilní výroba ukončena. Dnes jsou budovy památkově chráněné.

Situace, 1909, SOA Litoměřice, pob. Most, fond 283 kart. 8.

Řezy starší přádelny, 1896, SOA Litoměřice, pob. Most, fond 283 kart. 8.

*Jižní pohled na starší
přádelnu, 2008, foto
Lukáš Beran.*

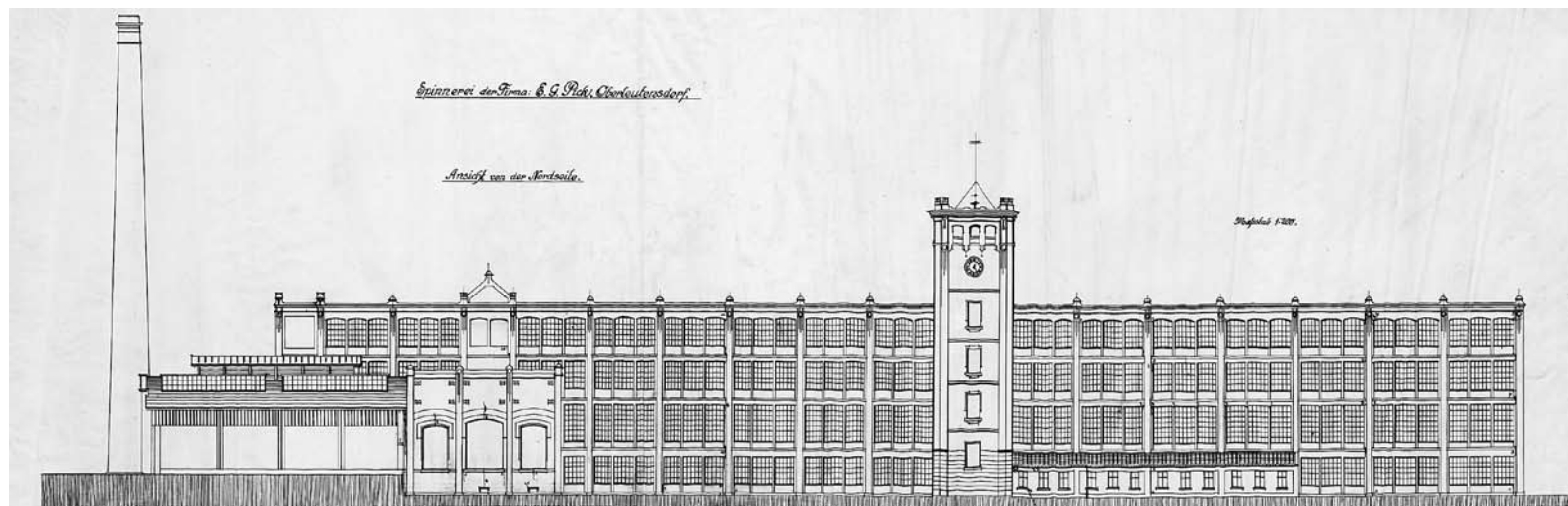
Přádelna bavlny E. G. Pick & Comp.

- Litvínov-Horní Litvínov čp. 528 a 557, Nádražní ulice
- 1907–1910 přádelna, 1928–1933 tkalcovna
- Bruno Bauer, Pittel & Brausewetter

Základ areálu tvoří dvě budovy – starší jižní přádelna egyptské bavlny (maca) čp. 528

a mladší severní tkalcovna pro výrobu kordových látek čp. 557. První byla postavena roku 1907 podle návrhu Bruno Bauera teplickou pobočkou firmy Pittel & Brausewetter jako železobetonový skelet s příčnými stropními průvlaky (9×9 polí o rozponu 4,25×6,8 m) se sprinklerovou a schodišťovou věží při protilehlých rozích půdorysu. Roku 1910 bylo západním směrem přistavěno dalších sedm polí shodné konstrukce, čímž budova dosáhla dnešní délky 103 metry a podlažní plochy 4 641 m². V roce 1923 měla přádelna

kapacitu 120 000 vřeten, 1950 HP parního pohonu. Druhá budova tkalcovny byla rovněž realizována v několika etapách, touž stavební firmou – větší východní část, třípodlažní železobetonový skelet (5×13 polí o rozponu 7,6×6,7 metru), sloužila výrobě již roku 1928. Roku 1933 byla budova západním směrem prodloužena o dvě a půl pole a získala charakteristické zaoblené nároží. Tento celek byl později, patrně roku 1938, zvýšen o patro a doplněn další, tentokrát plně prosklenou schodišťovou věží.

Severní pohled na starší budovu (plán oprav), 1924, SOA Litoměřice, pob. Most, fond 273 kart. 10.

LITERATURA

Adressbuch der Textil-Industrie der Nachfolgestaaten Österreich-Ungarns, ferner Polen und Jugoslawien, Reichenberg 1923, s. 293. – D. Ševčíková, E. G. Pick, *Horní Litvínov, 1879–1945*, Inventář SOA Litoměřice, pob. Most, 1976, s. 11, ev. č. 635.

DOKUMENTACE

SOA Litoměřice, pob. Most, fond 273 Pick, kart. 10 a 13.

Emil Gerhart Pick a později ing. Otto Pick (nar. 1874, majitelem od roku 1926) byli stavebníky nejprogresivnějších budov regionu – železobetonový skelet s parapetními vyzdívkami podle projektu Dr. ing. Bruno Bauera byl roku 1907 jedním z prvních na území monarchie, kordová tkalcovna pak roku 1928 představuje časnou ukázkou funkcionalistické architektury. Budovy stále slouží svému účelu – od devadesátých let společnosti Schöller, která je rekonstruovala – a představují tak jednu z posledních a zároveň největších z řádelen bavlny v České republice.

Závody na výrobu pohonných hmot v Sudetech, a. s. – Sudetenländische Treibstoffwerke AG (STW AG)

- Litvínov-Záluží (Maltheuern)
- 1939–1942, Mineralöl Baugesellschaft AG Berlin

Pro německé hospodářství mělo zabránění pohraničí velký význam, protože podle Hitlerova plánu z roku 1936 mělo být nezávislé na ostatním světě v oborech chemického, strojírenského a báňského průmyslu. Produkce pohonných hmot ale nepostačovala zvyšující se motorizaci a výrobě válečných letadel – urychleně se tedy budovaly hydrogenační závody, zejména v licenci IG Farbenindustrie, vyrábějící benzín z uhlí. Jedním z nich byl závod v Záluží, jehož technickou dokumentaci projektovalo přes sto odborníků berlínské stavební společnosti od 28. března 1939. Stavbu slavnostně zahájil Konrád Henlein téhož roku 5. května, v říjnu vznikla akciová společnost Sudetenländische Treibstoffwerke, která

z 98% patřila koncernu Hermann Göring Werke. Staveniště se muselo neustále odvodňovat, stavební práce, na nichž se podílelo přes 3000 pracovníků, měly zpoždění. V roce 1940 dorazily na pomoc první transporty válečných zajatců, takže v květnu 1941 areál budovalo asi 15 000 lidí 23 národností. V srpnu 1941 byla uvedena do provozu první karbonizační pec Rheinmetall Borsig AG, pračky na vypírání benzínu z karbonizačního plynu a zásobníky na dehet, vodu a olej. Hnědé uhlí dodávaly okolní doly Hedvika, Robert, Centrum, Quido I – IV, Herkules, Fortuna a Minerva. V roce 1942 byla zprovozněna první turbína v elektrárně T200 a také hydrogenace, takže 15. prosince vyjel ze závodu první vlak s cisternami syntetického benzínu. Letecký benzín byl expedován přímo německé Luftwaffe, výrobních porad v Záluží se často zúčastňoval ministr zbrojní výroby Albert Speer. Pro zaměstnance tohoto podniku bylo u Litvínova v letech 1940–1944 vybudováno sídliště podle rozvrhu berlínského urbanisty Hermanna Jansena.

Spojenecké nálety v květnu 1944 a v lednu 1945 závod těžce poškodily. V prvních poválečných dnech byly okamžitě vyčištěny karbonizační pece a zprovozněna

STW – 27. července 1943

Pohled na areál STW AG, 1943, <http://litvinov.sator.eu>.

vodárna a kyslíkárna, takže výroba mohla být částečně obnovena již koncem května. Areál nesl název Československá továrna na motorová paliva – ale jen do 1. ledna 1946, kdy byl přejmenován na Stalinovy závody, n. p. Záluží.

LITERATURA

Jaroslav Markvart, Příspěvek k dějinám chemických závodů v Záluží, in: *Příspěvky k dějinám chemického průmyslu v ČSSR 1*, 1973, s. 79–87. <http://litvinov.sator.eu/pages/stw-ag-sudetenlandische-treibstoff-werke-ag-v-zaluzi-u-litvinova-73>

Důl Julius III.

■ Litvínov-Růžodol (Kopisty / Kopitz)

■ 1881–1884

Rozvoj dnes zaniklé obce Kopisty nastal až během poslední čtvrtiny 19. století v souvislosti se vznikem řady dolů v jejím okolí: Julius II (1878), Julius III (1882), Julius IV (1891) a Habsburg (1890, od roku 1919 Minerva).

Důl Julius III, který se nachází severně od silnice Most–Litvínov, za areálem dnešního Chemopetrolu, byl postaven v letech 1881–1884. Před 1. světovou válkou byl přestavěn v jednoduchém architektonickém tvarosloví, byla zřízena nová třídírna a instalován starší parní těžní stroj s ventilovými rozvody systému Erhardt, vyrobený v roce 1890 První českomoravskou strojírnou v Praze-Libni, a tzv. Thomsonovy pomocné výtahy ze Škodových závodů v Plzni. Technické zařízení se zachovalo.

Kulturní památka, r. č. objektu: 51076, od roku 2003 sídlo Podkrušnohorského technického muzea.

I. Stavební fond, objekty – kulturní památky (chráněno: jámové budovy, těžní věž, oběh vozů, těžní věž vodní jámy, strojovny, kotelna, torzo komína, dva objekty kolonie, Thomsonovy zdvojené pomocné výtahy)

1. Jámová budova, těžní věž a oběh vozů (parc. č. 90)
2. Strojovna parního těžního stroje a pův. kotelna (parc. č. 91)
3. Jámová budova, těžní věž a strojovna vodní jámy (parc. č. 91)
4. Torzo komína (parc. č. 93)
5. Svařovna, sklad, původně obytný dům kolonie (parc. č. 104)
6. Elektrodílna, původně obytný dům kolonie (parc. č. 105)

II. Stavební fond, objekty – evidence památkové péče

7. Dílna (parc. č. 94)
8. Truhlárna, kovárna (parc. č. 90)

III. Stavební fond, objekty – ostatní

4. Bývalé koupelny, cechovna, lampovna (parc. č. 472, 95)
5. Sklad (parc. č. 106)
6. Pomocný objekt (na místě původních objektů, parc. č. 102, 103)
7. Pomocný objekt (parc. č. 101)
8. Kanceláře (parc. č. 98)

V. Stroje, technická zařízení a provozní soubory – památky

A. Parní těžní stroj, 1890, První českomoravská továrna na stroje v Praze (ve strojovně, objekt 2 – parc. č. 90)

B. Thomsonovy pomocné výtahy, Škodovy závody v Plzni, 1910 (v jám. budově, objekt 1 – parc. č. 90)

Pozn.: Návrh na prohlášení parního těžního stroje byl podán 20. 4. 1993, řízení bylo zahájeno 4. 5. 1993.

VI. Stroje, technická zařízení a provozní soubory – evidence památkové péče

C. El. těžní vrátek H1200, Strojírna Dvory, 1964 (ve strojovně vodní jámy, parc. č. 91)

LITERATURA

Památkový ústav v Ostravě, *Inventarizace hlubinných dolů mosteckého hnědouhelného revíru z hlediska památkové péče (výzkumný pasport)*, 1999. - Zdeněk Zicha, *Fotografie a pohlednice hnědouhelných hlubinných dolů Ústeckého kraje*, Ústí nad Labem 2005, s. 140, 143–146. – Jana Sýkorová – Eva Hladká, *Zmizelé domovy: příspěvek k historii zlikvidovaných obcí v okrese Most*, Státní okresní archiv v Mostě, 2002.

DOKUMENTACE

Fotografie SOA Litoměřice, pob. Most.

Jámová budova s těžní věží a strojovna, 2008, foto Petra Vinařová.

Foto z roku 1965, SOA Litoměřice, pob. Most.

potrubí a. s.

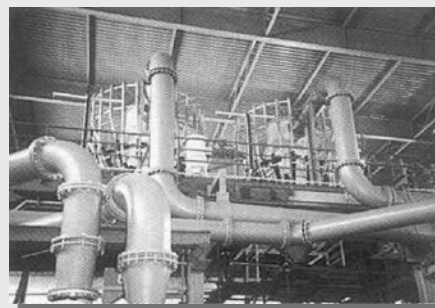
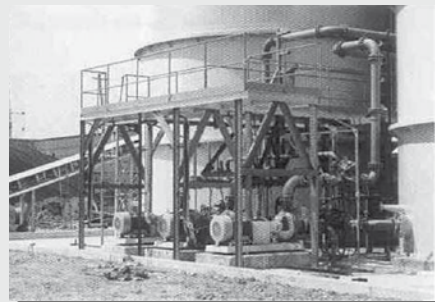
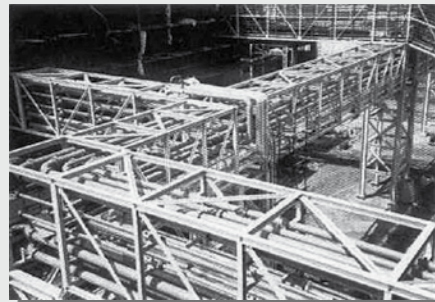
POTRUBÍ a.s. podniká formou realizace projektů, dodávek, montáží, výroby a uvádění do provozu v následujících oborech a činnostech:

- ▶ Projektová činnost ve výstavbě
- ▶ Technicko-inženýrská a poradenská činnost při výrobě a montáži ocelových konstrukcí a potrubních systémů
- ▶ Výroba a montáž ocelových konstrukcí a potrubních systémů
- ▶ Montáž a výroba dálkovodů (ropovody, plynovody, produktovody) včetně kompresních stanic
- ▶ Výroba a montáž technologických částí průmyslového zařízení
- ▶ Výroba a montáž zařízení kotelen, výměňkových stanic a čistíren odpadních vod
- ▶ Montáž, opravy a revize vyhrazených plynových zařízení
- ▶ Montáž, opravy, rekonstrukce, revize a zkoušky vyhrazených tlakových zařízení
- ▶ Montáž, oprava, údržba vyhrazených elektrických zařízení
- ▶ Nátěry technologických zařízení, ocelových konstrukcí a potrubních rozvodů
- ▶ Silniční motorová doprava nákladní vnitrostátní
- ▶ Pronájem motorových vozidel
- ▶ Organizační zajištění svářečských kurzů

POTRUBÍ a. s., Sokolovská 207/198, 190 00 Praha 9

Tel.: +420 266313630, Fax: +420 266313640

E-mail: potrubisro@mbox.vol.cz

<http://vcpd.cvut.cz>